

УДК 620.925:338.432.051

JEL Classification: Q2; Q18; O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009006>

*Г. М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
І. В. ГОНЧАРУК, кандидат економічних наук, доцент*

Економічні розрахунки потенціалу виробництва відновлювальної біоенергії у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу

Мета статті - здійснити розрахунок потенціалу енергетичної незалежності агропромислового комплексу України на засадах сталого розвитку.

Методика дослідження. Серед використаних методів: абстрактно-логічний (для визначення сутності і механізмів забезпечення енергетичної незалежності економічних систем й агропромислового комплексу); економіко-статистичний (для аналізу потенціалу відновлюваної біоенергії з метою формування енергетичної незалежності); порівняльного аналізу (для визначення інституційних контурів пріоритетності застосування відновлюваної біоенергетики у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу).

Результати дослідження. Розраховано площу земель сільськогосподарського призначення, яка забезпечить виробництва потрібної кількості рослинницької і тваринницької продукції для продовольчого споживання, відповідно до норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах. Проведено аналіз експорту сільськогосподарської продукції по товарних групах та розрахунки кількості земель сільськогосподарського призначення, необхідних для його забезпечення. Проаналізовано обсяги валових міжнародних резервів та тенденції їх формування в динаміці з 2009-го по 2020 р.

Елементи наукової новизни. Досліджено світовий обсяг виробництва кукурудзи, експорт останньої по найбільших країнах-виробниках та частка переробки її на біопалива. Вивчено і систематизовано зарубіжний досвід США, Німеччини, Бразилії, Чехії, Китаю, Індії та інших країн-виробників біопалив, які використовують як сировину цукрову тростину, кукурудзу, цукрові буряки, кукурудзяний силос, відходи тваринництва і рослинництва.

Практична значущість. Здійснено формування структури посівних площ під енергетичними культурами з найвищими показниками виходу біоенергії з однієї тонни сировини й одного гектара посіву, а також наведено розрахунок можливих обсягів виробництва такої енергії в Україні. Наведено чисельність поголів'я сільськогосподарських тварин, розраховано обсяг утворення відходів тваринництва в Україні та потенціал для виробництва біогазу з гною. Встановлено, що агропромисловий комплекс України, без загрози продовольчій безпеці держави та експортному потенціалу, має можливість із вищою біомаси, з подальшою переробкою на біопалива, на 10 млн га земель сільськогосподарського призначення та відходів тваринницької галузі (зній, пташиний послід) забезпечити енергетичну незалежність агропромислового комплексу України та держави в цілому. Табл.: 7. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: енергетична незалежність; продовольча безпека; агропромисловий комплекс; сталий розвиток; біоенергія; потенціал; відходи; структура посівних площ земель сільськогосподарського призначення.

Калетнік Григорій Миколайович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, президент Вінницького національного аграрного університету (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Гончарук Інна Вікторівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Вінницький національний аграрний університет (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: vnaunauka2020@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1599-5720>

Постановка проблеми. Галузеві реалії функціонування агропромислового ком-

плексу пов'язані з природою. Згаданий сектор господарювання організаційно, ресурсно, а головне - результативно, залежить від перебігу природних процесів та функціонує із залученням величезної кількості енергії.

© Г. М. Калетнік, І. В. Гончарук, 2020

Характер організації виробництва відзначається чіткою методологічною оцінкою специфіки засад організаційно-економічного забезпечення енергонезалежності. Постановка проблеми методично узгоджена з пріоритетами і критеріями сталого розвитку. Агропромисловий комплекс має ексклюзивні можливості виробництва й продуктивного використання біологічних, відновлюваних джерел енергії. Зазначене відіграє ключову роль для збалансування енергетичного критерію внутрішньогалузевим ресурсом. Ще одна методологічна ознака функціональної спроможності агропромислового комплексу в цьому напрямі полягає у забезпеченні енергоефективності, сприянні сталості й інноваційності, а також екологізації господарювання на землі. Заявлене вище слугує методологічним підґрунтям для розкриття та оцінок засад організаційно-економічних умов досягнення енергетичної незалежності агропромислового комплексу. Питання вимагає удосконалення методичної бази пізнання, що досягається поглибленням та розширенням теоретичного бачення проблеми.

Необхідною умовою існування будь-якої держави сучасного світу є використання енергії. Енергетика має надзвичайно важливе значення для економіки та чинить великий вплив на інші її галузі, оскільки від неї залежить нормальне їх функціонування. Надійне, стабільне, достатнє, економічно ефективно, екологічно прийнятне забезпечення енергетичними ресурсами економіки країни виступає запорукою її енергетичної незалежності, а отже, сталого розвитку.

Із часів становлення незалежності України основним викликом для її економіки залишається значна енергозалежність, яка впливає на економічну та енергетичну безпеку країни. Згідно з енергетичною стратегією України [4], одним із пріоритетних національних інтересів у сфері енергетики визначено зменшення залежності національної економіки від негативного впливу проблем, що виникають у сфері діяльності паливно-енергетичного комплексу у зв'язку з дефіцитом власних паливно-енергетичних ресурсів і необхідністю зовнішніх поставок. Варто зауважити, що стосовно більшості країн світу спостерігається такий, як в Україні, або навіть гірший рівень енергетичної самозабезпеченості. Проте проблема України полягає у низькій енергоефектив-

ності. Тому зростання рівня паливно-енергетичної незалежності країни виокремлено однією із стратегічних цілей державної енергетичної політики на найближчий час.

Питання розробки засад енергетичної незалежності залишаються одними з найважливіших наукових і практичних проблем розвитку економіки України та відносно новими дослідженнями для економічної науки.

Наукова спільнота відзначається розширенням дискусії про залучення агропромислових ресурсів до вирішення енергетичної проблеми. Це питання набуває важливості у зв'язку з розширенням пошуку шляхів досягнення сталого розвитку. При цьому наріжним каменем наукового дискурсу стає дослідження меж між гарантіями продовольчої безпеки і використанням продукції сільськогосподарського виробництва для досягнення енергетичної незалежності.

Окремі вітчизняні науковці наголошують, що пріоритетом для агропромислового комплексу має бути виключно виробництво продовольства, оскільки продовольча проблема глобальна й «охоплює понад половину країн світу». Також зроблено висновок, що саме з сенсу пріоритетного гарантування продовольчої безпеки інтерпретовано Ціль сталого розвитку: подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства [11]. При цьому важливим видається досвід Сполучених Штатів Америки, Бразилії, Франції, Німеччини та інших країн світу, які раціонально й ефективно поєднують можливості власної сільськогосподарської галузі для виробництва продовольства та біоенергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досягнення енергетичної незалежності надзвичайно актуальне. Вітчизняна агроекономічна дискусія про сутність і значення енергетичної незалежності агропромислового комплексу на засадах сталого розвитку, а також механізми її досягнення на національному рівні, рівні галузі, суб'єктів господарювання (енергетична автономія) ведеться у працях: Т. Гончарук [1]; І. Кириленка [13]; В. Месель-Веселяка [7]; Б. Панасюка [10]; Д. Токарчук [12]; О. Шпикуляка [18]; О. Шпичака, О. Боднар [14] та ін. Автори даної статті також долучилися до наукового вирішення піднятої проблеми розробкою теоретико-методологічних і концептуальних

засад, а також аналітичною оцінкою економічного, ресурсного, інноваційного потенціалу агропромислового комплексу у виробництві відновлюваної біоенергії [5, 6, 16, 17], що набуває поглиблення у матеріалах пропонованої статті.

Проблема була, є і залишатиметься актуальною, адже більшість вчених у своїх працях досліджують стратегічні питання енергетичної політики й ролі біоенергетики в забезпеченні енергетичної незалежності України, а не аграрного сектору економіки. Недостатньо розкритими залишаються питання щодо розрахунків біоенергетичного потенціалу агропромислового комплексу, який зможе забезпечити не лише енергетичну автономію, а й не нашкодить продовольчій безпеці та експорту.

Мета статті - здійснити розрахунок потенціалу енергетичної незалежності агропромислового комплексу України на засадах сталого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Україна нині, а тим більше в майбутньому буде залучена до виробничого циклу одержання біопалива або як виробник сировини, чи виробник, споживач та експортер біопалива. Щоб країні обрати правильну позицію, необхідно постійно й оперативно здійснювати ґрунтовну економічну експертизу цього процесу.

За умови відведення частини земель сільськогосподарського призначення для вирощування сировини на виробництво біопалив, важливого значення набуває гарантування продовольчої безпеки держави.

Водночас вважаємо, що не менш важливе збереження рівня експорту сільськогосподарської продукції, як вагомого джерела надходження валюти та поповнення золотовалютних запасів держави, а також формування енергетичної незалежності агро-

промислового комплексу та держави в цілому.

Із цією метою проведено відповідні розрахунки і створено економічну модель енергетичної незалежності й управління продовольчою та енергетичною безпекою.

Добова і річна кількість продуктів харчування, достатня для нормального функціонування організму людини та збереження її здоров'я, забезпечується різноманітністю, збалансованістю і калорійністю раціону харчування. Відповідно до норм фізіологічних потреб населення нашої країни в основних харчових речовинах, рекомендованих Міністерством охорони здоров'я України, добова потреба дорослого населення в енергії залежить від статі, віку та групи активності й коливається у межах 2300-4100 ккал/добу для чоловіків та 1800-3050 ккал/добу для жінок [9]. У 2019 р., за даними Державної служби статистики України, добова енергетична цінність раціону людини становила 2707 ккал. Із метою гарантованого забезпечення якісного та кількісного рівня продовольства, досягнуту цінність раціону збільшуємо на 11% і приймаємо для розрахунків 3000 ккал на добу, на 42,12 млн осіб [2].

Усього на території України кількість земель сільськогосподарського призначення, придатних для вирощування сільськогосподарських культур та виробництва тваринницької продукції, становить 42,4 млн га [3]. Розрахунками структури посівних площ, які забезпечать вирощування необхідної кількості зерна, овочів, плодів, картоплі, технічних культур, а також кормових для виробництва тваринницької продукції і риби встановлено, що за умов досягнутої урожайності та продуктивності тварин (вибрано середні показники за останні 5 років, 2015-2019 рр.) задіяно 12 млн 274 тис. га земель сільськогосподарського призначення (табл. 1).

1. Споживання продуктів харчування в Україні та розрахунок площ для їх виробництва у 2019 р.

Продукти	Обсяг внутрішнього продовольчого споживання у 2019 р. (дані Держстату), тис. т	Необхідна площа для вирощування, га	Від необхідної площі, %
Хліб і хлібопродукти	5610	2,244 млн. га	18
М'ясо і м'ясопродукти	2232	4,91 млн. га	40
Молоко і молокопродукти	8355	2,34 млн. га	19
Риба і рибодукти	497	99,4 тис. га	0,8
Яйця і яйцепродукти	671	344,1 тис. га	2,8

Овочі та баштанні	6927	440,8 тис. га	3,58
Плоди, ягоди та виноград	2445	244,5 тис. га	1,98
Картопля	5893	426,65 тис. га	3,47
Цукор	1260	420,00 тис. га	3,45
Олії рослинні всіх видів	555	804,75 тис. га	6,55
Населення 42,12 млн осіб, споживання 3000 ккал/добу		12,274 млн га	100

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [2].

Таким чином, для України, як свідчать дослідження, задля забезпечення внутрішніх продовольчих потреб населення, що визначає рівень продовольчої безпеки, необхідно 12,274 млн га земель сільськогосподарського призначення, що становить 1/3 наявних земельних ресурсів.

Проведеними розрахунками також встановлено, що обсяг експорту, за невідомою для України структурою експорту (переважно сировина), забезпечується 20 млн га землі

сільськогосподарського призначення. Розрахунок зайнятих площ під вирощуванням рослинницької і тваринницької продукції, що забезпечує обсяги експорту, включаючи не тільки сировину, а й продукцію харчової і переробної промисловості агропромислового комплексу (як олія, м'ясо і т. ін.) проведено на підставі статистичних даних досягнутої урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин за останні 5 років (2015-2019 рр.) (табл. 2) [2].

2. Сумарний обсяг експорту по товарних позиціях за кодами УКТЗЕД (тис. дол. США) за період 01.01.2014 р. - 30.11.2019 р.

Код	Назва товару	Експорт вартість, тис. дол. США	Експорт/питома вага	Експорт/вага нетто, т	Сальдо, тис. дол. США
за період з 01.01.2014 р. по 31.12.2014 р.					
1005	Кукурудза	3356315	6,21%	17557961	3042867
1001	Пшениця	2292735	4,24%	10544792	2290804
1003	Ячмінь	845038	1,56%	4169357	842350
1002	Жито	9279	0,02%	58894	9245
1104	Зерно зернових культур	21128	0,04%	62484	9571
за період з 01.01.2015 р. по 31.12.2015 р.					
1005	Кукурудза	3008265	7,88%	19048697	2899571
1001	Пшениця	2238640	5,86%	13451830	2237212
1003	Ячмінь	768768	2,01%	4629500	767335
1002	Жито	3000	0,01%	22723	2910
1104	Зерно зернових культур	13881	0,04%	27658	9675
за період з 01.01.2016 р. по 31.12.2016 р.					
1005	Кукурудза	2653196	7,30%	17275405	2537918
1001	Пшениця	2717475	7,47%	17920945	2715375
1003	Ячмінь	665941	1,83%	4801692	664813
1002	Жито	944	0,00%	6143	-1523
1104	Зерно зернових культур	12486	0,03%	26755	8059
за період з 01.01.2017 р. по 31.12.2017 р.					
1005	Кукурудза	2988854	6,91%	19393848	2856811
1001	Пшениця	2759123	6,38%	17312746	2756090
1003	Ячмінь	710621	1,64%	4855927	708651
1002	Жито	3886	0,01%	25041	3380
1104	Зерно зернових культур	15412	0,04%	47017	4581
за період з 01.01.2018 р. по 31.12.2018 р.					
1005	Кукурудза	3506105	7,41%	21440628	3363401
1001	Пшениця	3004309	6,35%	16373388	3001502
1003	Ячмінь	681948	1,44%	3597473	679488
1002	Жито	15504	0,03%	103937	14833
1104	Зерно зернових культур	17290	0,04%	35346	6133

За період з 01.01.2019 р. по 30.11.2019 р.					
1005	Кукурудза	4545960	9,89%	28088283	4426624
1001	Пшениця	3385950	0,0737	18541974	3384003
1003	Ячмінь	668084	0,0145	3897980	665186
1002	Жито	3850	0,0001	13200	2655
1104	Зерно зернових культур	17718	0,0004	29528	8422

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [2].

Тут варто зрозуміти, що для країни вигідніше: бути сировинним додатком чи переробляти у себе такий масштабний ресурс, отримавши при цьому сотні тисяч робочих місць, доходи власних громадян, державного бюджету та пенсійного фонду, різко зменшити залежність держави від імпорту енергоносіїв. Експортуючи сільськогосподарську сировину за кордон, ми даємо можливість

отримувати вигоду іншим країнам [5, с. 172-173].

У 2017-2018 рр. Україна посіла 6-те місце у світовому обсязі виробництва кукурудзи з річним обсягом 30 млн т, з яких 24 млн т було експортовано, або 80% від виробництва. Водночас світовий лідер із виробництва кукурудзи - США, забезпечив обсяг експорту лише 15,6% (табл. 3) [19].

3. Найбільші виробники та експортери кукурудзи у світі за 2017-2018 рр.

Країна	Виробництво, млн т	Країна-експортер	Обсяг експорту, млн т	Обсяг експорту, млрд дол. США	Частка у світовій структурі, %
<u>США</u>	361,46	США	56,5	9,6	32,3
<u>Китай</u>	225,0	Бразилія	31,0	4,6	15,6
<u>Бразилія</u>	96,0	Аргентина	27,0	3,9	13,1
<u>Аргентина</u>	41,0	Україна	24,0	3,0	10,1
<u>Україна</u>	30,0	Франція	-	1,4	4,8
<u>Мексика</u>	26,0	Росія	4,0	0,887	3
<u>Індія</u>	26,0	Угорщина	-	0,882	3
<u>Канада</u>	14,8	Румунія	-	0,826	2,8
Південна Африка	14,0	Мексика	1,5	0,488	1,6
Росія	12,0	Південна Америка	2,2	0,473	1,6

Джерело: Розраховано авторами за даними World's Top Export [19].

Хоча США володіють найбільшими запасами нафти у світі, та з кожним роком вони нарощують обсяг виробництва біопалив. Наприклад, якщо у 2000 р. США переробляли на біоетанол лише 10% валових зборів кукурудзи, то у 2013 р. цей обсяг перевершив понад 40%, тобто 130-135 млн т. При цьому побічний продукт переробки, тобто білкова частина зернової браги, залишається в країні і використовується для годівлі тварин [5, с. 173].

Водночас Україна, що залежна від імпорту нафтопродуктів та природного газу, продає зернову кукурудзу й інші зернові, а також ріпак, сою та соняшник, з яких за кордоном значну частину переробляють на біоетанол, біодизель і біогаз.

Пошук ефективного вирішення проблеми енергозаміщення нині інтенсивно ведеться у країнах світу. Наприклад, країнами ЄС прийнята Директива щодо заборони використання вугілля після 2030 р. При цьому Швецією, Норвегією, Німеччиною та іншими країнами Європи прийнято план розвитку альтернатив-

ної енергетики, який передбачає відмову від використання природних викопних енергоносіїв після 2050 р. Бразилія уже зараз щорічно виробляє 20 млрд, а США - майже 30 млрд л біоетанолу. Значні обсяги біодизеля і біогазу виробляють Чехія, Німеччина, Китай, Індія та інші країни, використовуючи як сировину цукрову тростину, кукурудзу, цукрові буряки, кукурудзяний силос, відходи тваринництва і рослинництва. Таким чином, скорочуючи значну частину імпорту енергоносіїв та зменшуючи навантаження на навколишнє природне середовище.

Нині у Німеччині функціонує близько 2 тис. великих біогазових заводів, що виробляють біогаз із кукурудзяного силосу. Порівняно з іншими енергетичними культурами, кукурудзяний силос має переваги завдяки нижчим витратам на вирощування і зберігання. Крім того, виробництво біогазу з нього відзначається скороченням викидів парникових газів і високою економією палива. Також засилосована кукурудза може

зберігатися на полі до одного року з малими втратами палива в сухій масі. Вагомого значення виробництво біогазу в індивідуальних біогазових реакторах набуло у Китаї, де нині функціонує понад 35 мільйонів біогазових установок, які утилізують шляхом переробки на біогаз усі відходи тваринництва і рослинництва. Перероблені відходи вже не є небезпечними для навколишнього середовища, а натомість дають можливість отримувати екологічно чистий біогаз та органічні добрива.

За останні роки в агроформуваннях України середня врожайність силосної кукурудзи становить 380-400 ц/га. Таким чином, на 2 млн га кукурудзи, зерно з якої експортується, в Україні можна виробляти до 26 млрд м³ біогазу і таким чином розв'язати проблему не тільки залежності від імпорту природного газу, а й створити додаткові робочі місця і збільшити надходження до державного бюджету.

Собівартість кукурудзи на силос у 2014 р. була на рівні 160 грн/т. Враховуючи, що вихід біогазу з 1 т силосу знаходиться в межах 250 м³ собівартість 1000 м³ біогазу, виготовленого із силосної кукурудзи, становитиме не більше 100 дол. США. Як ще одну проблему агропромислового комплексу слід вказати нестабільність функціонування бурякоцукрового підкомплексу через коливання цін на ринку [5, с. 173-174].

Змінивши структуру експорту сільськогосподарської продукції із сировини на перероблену продукцію з доданою вартістю - така зміна суттєво збільшить золотовалютні запаси України. Тоді від реалізації на експорт готової продукції збільшаться валютні надходження, а виробництво біоенергії з власної сировини зменшить витрати валюти на закупівлю недостаючих енергоносіїв (табл. 4).

4. Офіційні міжнародні резерви України у 2009-2020 рр., млн дол. США

Рік	Валові міжнародні резерви, млрд дол. США в еквіваленті	Абсолютне відхилення до попереднього року, +/-	Темп росту до попереднього року, %
01.12.2009	27,291	-	-
01.12.2010	33,54	6,25	22,90
01.12.2011	32,408	-1,13	-3,38
01.12.2012	25,3769	-7,03	-21,70
01.12.2013	18,81193	-6,57	-25,87
01.12.2014	9,96608	-8,85	-47,02
01.12.2015	13,14796	3,18	31,93
01.12.2016	15,27087	2,12	16,15
01.12.2017	18,93106	-1,22	23,97
01.12.2018	17,71182	-1,22	-6,44
01.12.2019	21,93162	4,22	23,82
01.10.2020	26,52575	4,59	20,95

Джерело: Розраховано за даними Національного банку України [8].

Розрахунки свідчать про реальну можливість використання як мінімум 10 млн га земель сільськогосподарського призначення для вирощування біомаси, що слугує сировиною для виробництва альтернативних джерел енергії. У дослідженні проведено формування структури посівних площ саме тими енергетичними культурами, що вирізняються найвищими показниками виробництва біоенергетичних видів енергії з однієї тонни сировини і одного гектара посіву (табл. 5).

Отже, без загрози продовольчій безпеці та експортному потенціалу держави можна близько 10 млн га земель сільськогосподарського призначення використовувати для вирощування енергетичних культур із подальшою їх переробкою на біопалива, задля забезпечення енергетичної незалежності агропромислового комплексу та України. Тобто потенційні можливості нашої країни з вирощування енергетичної біосировини та виробництва біопалива досить високі (табл. 5).

5. Розрахунок виробництва біоенергії в Україні з урахуванням змін новітніх технологій та сівозмін

Культура	Площа вирощування	Урожайність, т/га	Вихід палива, з 1 т сировини	Вихід палива, з 1 т сировини*	Вихід палива, т.н.е. з 1 т сировини*	Вихід палива з 1 га, т.н.е.*	Вихід палива всього, млн т.н.е.
Біоетанол							
Цукрові буряки	1,5 млн га	60,0	100 л	0,079 т	0,051	3,06	4,59
Кукурудза	1,5 млн га	7,0	416 л	0,329 т	0,211	1,48	2,22
Пшениця	1,0 млн га	5,0	395 л	0,312 т	0,20	1	1
Біодизель							
Ріпак	2,0 млн га	2,5	420	0,36 т	0,31	0,78	1,56
Соя	1,0 млн га	2,2	200	0,17 т	0,15	0,33	0,33
Біогаз							
Силосна кукурудза	2,0 млн га	40	180 м ³	-	0,15	6	12
Жом цукрових буряків	Площа вирощування цукрових буряків (1,5 млн га)	19	120 м ³	-	0,08	1,52	2,28
Тверде біопаливо							
Енергетична тополя, енергетична верба,	0,5 млн га	14 сух. реч.	-	-	0,43	6,02	3,01
Міскантус, світчграс	0,5 млн га	10 сух. реч.	-	-	0,4	4,0	2,0
Загальний потенціал виробництва біоенергії з 10 млн. га, млн.т.н.е.							28,99

* При розрахунках було використано такі коефіцієнти [15]:

1 л біоетанолу - 0,79 кг

1 л біодизелю - 0,86 кг

1 т біоетанолу - 0,64 т.н.е.

1 т біодизеля - 0,86 т.н.е.

1 тис. м³ біогазу - 0,812 т.н.е.

Джерело: Розраховано авторами за вихідними даними і обчисленнями Г. М. Калетніка [6, 17].

Ще одним вагомим і екологічно необхідним джерелом виробництва біоенергії в Україні є відходи тваринництва та птахівництва, зокрема гній. У 2020 р. в Україні поголів'я худоби налічувало 3,3 млн голів вели-

кої рогатої худоби, 6,0 млн голів свиней та 211,7 млн голів птиці. Формування субпродуктів тваринного походження (худоби, свиней та птиці) на 1 січня 2019 року становило близько 97 млн тонн (табл. 6) [2].

6. Утворення відходів тваринництва в Україні у 2017-2020 рр., млн т

Вид тварин	Вихід гною, т/тварину/рік	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.	
		млн голів	обсяги відходів, млн т	млн голів	обсяги відходів, млн т	млн голів	обсяги відходів, млн т	млн голів	обсяги відходів, млн т
ВРХ	18,0	3,7	66,6	3,5	63,0	3,3	60,0	3,1	55,8
Свині	3,6	6,7	24,1	6,1	22,0	6,0	21,7	5,7	20,52
Птиця	7,5 / 100	201,7	15,1	204,8	15,4	211,7	15,9	220,5	16,5
Всього	-	212,1	105,8	214,4	100,3	221,1	97,6	229,3	92,82

Джерело: Обчислено за даними Державної служби статистики України [2] та власні розрахунки.

Розрахунки підтверджують наявність значного біоенергетичного потенціалу у тваринництві. У перерахунку на біометан потенціал гною тварин та пташиного посліду в Україні буде на рівні: 730,8 тис.т.н.е. гною від вели-

кої рогатої худоби, 320,659 тис.т.н.е. зі свинячого гною та 1156,775 тис.т.н.е. з пташиного посліду (табл. 7). Сумарний потенціал виробництва біометану з відходів тваринництва досягає приблизно 2,2 млн т.н.е.

7. Потенціал для виробництва біогазу в Україні з гною у 2020 р.

Вид тварин	Обсяги відходів, млн т	Виробництво біогазу з 1 т субстрату, м ³	Потенційні обсяги виробництва біогазу, млн м ³	Вміст метану, CH ₄ , %	Вихід метану, млн м ³	Вихід метану, т.н.е.
ВРХ	55,8	25	1395	60	837	679644
Свині	20,52	28	574,56	65	373,46	303249,52
Птиця	16,5	140	2310	64	1478,4	1200460,8
Всього	92,82	-	-	-	2688,86	2183354,32

Джерело: Обчислено авторами за даними Державної служби статистики України [2] та власні розрахунки.

Кінцеве споживання енергії в Україні у 2018 р. становило 51,171 млн т.н.е.

Споживання енергії агропромисловим комплексом, у середньому за останні 5 років (2015-2019 рр.), було на рівні 3391 тис.т.н.е. [2].

За одержаними результатами дослідження встановлено, що агропромисловий комплекс України має можливість із вирощеної біомаси на 10 млн га земель сільськогосподарського призначення та відходів тваринницької галузі (гній, пташиний послід) виробити енергії 31,19 млн т.н.е. Витрати енергії на виробництво такої енергії з біосировини становитимуть 28-31%. Тобто обсяг додатково виробленої енергії із біомаси, вирощеної та виробленої агропромисловим комплексом України, що може бути використана на заміщення енергії, яка споживається агропромисловим комплексом із традиційних джерел, становитиме 21,83 млн т н.е. Це в 6 разів перевищує потребу агропромислового комплексу України в енергії і надає можливість зменшити обсяги споживання традиційних джерел енергії країною на 69,3%.

Висновки. Зміна структури експорту сільськогосподарської продукції та ефективно впровадження новітніх технологій і сучасних сівозмін дасть можливість виділити щонайменше 10 млн га земель сільськогосподарського призначення для вирощування енергетичних культур. Виробництво біоенергії з одержаного обсягу енергетичних культур, а також виробництво біогазу з відхо-

дів тваринницької і рослинницької галузей може встановити повну енергетичну незалежність агропромислового комплексу України.

Отже, розвиток виробництва та споживання біопалив в Україні, економіка якої більше ніж на 50% залежить від імпорту нафтових енергоносіїв, надзвичайно актуальний і стратегічно важливий. Нашій країні, яка володіє величезним потенціалом сировинної бази для виробництва біологічних видів палива, необхідно розвивати цей напрям на державному рівні й масштабно.

Виробництво рідких біопалив із біомаси розв'язало б проблему не тільки енергетичної безпеки, а й стабілізувало б діяльність аграрного сектору економіки. За приклад тут можуть слугувати США, які щорічно переробляють понад 135 млн т кукурудзи на біоетанол і, таким чином, піклуються про енергетичну безпеку на далеку перспективу, а також Бразилія, яка з імпортозалежної перетворилася на країну, яка забезпечила свої потреби в нафтопродуктах біопаливами з цукрової тростини та сої і вже не закуповує жодного бареля нафти.

Рекомендації окремих закордонних експертів щодо аморальності переробки біомаси на паливо мають сприйматись як замовні та шкідливі нашим національним інтересам. Адже кожна країна, яка наділена тими чи іншими природними багатствами (нафта, золото, земля і т.ін.), забезпечує гідний рівень життя своїх громадян, використовуючи власні стратегічні можливості.

Список бібліографічних посилань

1. Гончарук Т. В. Виробництво біопалива та удосконалення механізму його інноваційного забезпечення. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 135-138.
2. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.09.2020).
3. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL : <https://land.gov.ua/info/infografika-struktura-ukrainskykh-zemel-ta-spivvidnoshennia-kilkosti-chornozemiv-v-ukraini-ta-inshykh-ievropeiskykh-krainakh/> (дата звернення: 12.09.2020).

References

1. Honcharuk, T.V. (2013). Vyrobnnytstvo biopalyva ta udoskonalennia mekhanizmu yoho innovatsiinoho zabezpechennia [Biofuel production and improvement of the mechanism of its innovative provision]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 135-138 [In Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

4. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.09.2020).
5. Калетник Г. М. Диверсифікація розвитку виробництва біопалив - основа забезпечення продовольчої, енергетичної, економічної та екологічної безпеки України. *Вісник аграрної науки*, 2018. № 11. С. 169-176. <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201811-21>.
6. Калетник Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні : монографія. Київ : Аграрна наука, 2008. С. 227.
7. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 18-27.
8. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo/dynamics?startDate=01.12.2009&endDate=01.10.2020> (дата звернення: 14.09.2020).
9. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#n14> (дата звернення: 12.09.2020).
10. Панасюк Б. Я. Глобальні зміни клімату та економіка. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 14-23.
11. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року URL : [file:///C:/Users/Work/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Work/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf) (дата звернення: 07.09.2020).
12. Токарчук Д. М. Стратегічні напрями виробництва біопалива сільськогосподарськими підприємствами України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 7. С. 18-26.
13. Кириленко І.Г., Дем'янчук В.В., Андришченко Б.В. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 62-66.
14. Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13-27.
15. British Petroleum. Statistical Review of World Energy. Approximate conversion factors. URL : <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-approximate-conversion-factors.pdf> (дата звернення 12.09.2020).
16. Honcharuk I. Use of Wastes of the Livestock Industry as a Possibility for Increasing the Efficiency of AIC and Replenishing the Energy Balance. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*. 2020. Vol. 9. № 1. P. 9-14. <https://doi.org/10.2478/vjbsd-2020-0002>.
17. Kaletnik G. Production and use of biofuels: Second edition, supplemented: textbook. Vinnytsia : LLC «Nilan-Ltd», 2018. 336 p.
18. Shpykuliak O., Bilokinna I. "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5(2). P. 249-255. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255>
19. World's Top Export. URL : <http://www.worldstopexports.com/exports-country/> (дата звернення: 12.09.2020).
3. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafii ta kadastru [State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]. (2020). Retrieved from: <https://land.gov.ua/info/infografika-struktura-ukrainskykh-zemel-ta-spivvidnoshennia-kilkosti-chornozemiv-v-ukraini-ta-inshykh-ievropeiskykh-krainakh/> [In Ukrainian].
4. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku: Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist [Ukraine's new energy strategy until 2035: Security, energy efficiency, competitiveness]. (2017). Retrieved from: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112> [In Ukrainian].
5. Kaletnik, G.M. (2018). Dyversyfikatsiia rozvytku vyrobnytstva biopalyv - osnova zabezpechennia prodovolchoi, enerhetychnoi, ekonomichnoi ta ekolohichnoi bezpeky Ukrainy [Diversification of biofuel production development is the basis for ensuring food, energy, economic and environmental security of Ukraine]. *Visnyk agrarnoi nauky*, 11, pp. 169-176 DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201811-21> [In Ukrainian].
6. Kaletnik, G.M. (2008). Rozvytok rynku biopalyv v Ukraini [Development of the biofuel market in Ukraine]. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
7. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2015). Vyrobnytstvo alternatyvnykh vydiv enerhetychnykh resursiv yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti silskohospodarskykh pidpryemstv [Production of alternative types of energy resources as a factor in improving the efficiency of agricultural enterprises]. *Економіка АПК*, 2, pp. 18-27 [In Ukrainian].
8. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo/dynamics?startDate=01.12.2009&endDate=01.10.2020> [In Ukrainian].
9. Normy fiziologichnykh potreb naselennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rechovynakh i enerhii [Norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy]. (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#n14> [In Ukrainian].
10. Panasiuk, B.Ya. (2015). Hlobalni zminy klimatu ta ekonomika [Global climate change and the economy]. *Економіка АПК*, 11, pp. 14-23 [In Ukrainian].
11. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030]. Retrieved from: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf [In Ukrainian].
12. Tokarchuk, D.M. (2016). Stratehichni napriamy vyrobnytstva biopalyva silskohospodarskymy pidpryemstvamy Ukrainy [Strategic directions of biofuel production by agricultural enterprises of Ukraine]. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 7, pp. 18-26 [In Ukrainian].
13. Kyrylenko, I.H., Dem'ianchuk, V.V., Andriushchenko, B.V. (2010). Formuvannia rynku ukrainskoho biopalyva: peredumovy, perspektyvy, stratehiia [Formation of the Ukrainian biofuel market: preconditions, prospects, strategy]. *Економіка АПК*, 4, pp. 62-66 [In Ukrainian].
14. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., Pashko, S.O. (2019). Vyrobnytstvo biopalyva v Ukraini u konteksti optymalnoho vyrishennia enerhetychnoi problemy [Biofuel production in Ukraine in the context of optimal solution of the energy problem]. *Економіка АПК*, 3, pp. 13-27 [In Ukrainian].
15. British Petroleum. Statistical Review of World Energy. Approximate conversion factors. (2020). Retrieved from: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-approximate-conversion-factors.pdf> [In English].
16. Honcharuk, I. (2020). Use of Wastes of the Livestock Industry as a Possibility for Increasing the Efficiency of AIC and Eplenishing the energy Balance. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, vol. 9 (1), pp. 9-14. DOI: 10.2478/vjbsd-2020-0002 [In English].
17. Kaletnik, G. (2018). Production and use of biofuels. Second edition, supplemented: textbook. Vinnytsia: LLC «Nilan-Ltd» [In English].

18. Shpykuliak, O., Bilokinna, I. (2019). «Green» cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(2), pp. 249-255 <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255> [In English].
19. World's Top Export. (2020). Retrieved from: <http://www.worldstopexports.com/corn-exports-country/> [In English].

Kaletnik G. M., Honcharuk I. V. Economic calculations of the potential of renewable bioenergy production in formation of energy independence of the agro-industrial complex

The purpose of the article is to calculate the potential for energy independence of the agro-industrial complex of Ukraine based on the sustainable development principles.

Research methods. Among the methods used: abstract-logical (to determine the essence and mechanisms of ensuring energy independence of economic systems and the agro-industrial complex); economic and statistical (for analyzing the potential of renewable bioenergy in order to form energy independence); comparative analysis (to determine the institutional contours of the priority of the use of renewable bioenergy in the formation of energy independence of the agro-industrial complex).

Research results. The area of agricultural land is calculated, which will ensure the cultivation of the required amount of crop and livestock products for food consumption in accordance with the norms of the physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients. The analysis of the export of agricultural products by commodity groups was carried out and the calculations of the amount of agricultural land required for its provision were made. The volume of gross international reserves and the trends of their formation in dynamics from 2009 to 2020 are analyzed.

Scientific novelty. The world volume of corn production, corn export by the largest producing countries and the share of its processing for biofuels were investigated. Studied and systematized the foreign experience of the USA, Germany, Brazil, Czech Republic, China, India and other countries-producers of biofuel, which use as raw materials sugarcane, corn, sugar beet, corn silage, animal husbandry and crop waste.

Practical significance. The formation of the structure of sown areas under energy crops with high rates of bioenergy yield from one ton of raw materials and one hectare of sowing has been carried out, as well as the calculation of the possible volumes of production of such energy in Ukraine. The number of livestock of farm animals husbandry is given, the volume of animal waste generation in Ukraine and the potential for biogas production from manure are calculated. In addition, it was found that the agro-industrial complex of Ukraine, without a threat to the food security of the state and export potential, has the ability to provide energy independence of the agro-industrial complex of Ukraine and the state as a whole. *Tabl.: 7. Refs.: 19.*

Keywords: energy independence; food security; agro-industrial complex; sustainable development; bioenergy; potential; waste; structure of sown areas of agricultural lands.

Kaletnik Grygorii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, head of the department of administrative management and alternative energy sources, the president of Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Honcharuk Inna Viktorivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008)

E-mail: vnaunauka2020@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1599-5720>

Калетник Г. Н., Гончарук И. В. Экономические расчёты потенциала производства возобновляемой биоэнергии в формировании энергетической независимости агропромышленного комплекса

Цель статьи - осуществить расчет потенциала энергетической независимости агропромышленного комплекса Украины на принципах устойчивого развития.

Методика исследования. Среди использованных методов: абстрактно-логический (для определения сущности и механизмов обеспечения энергетической независимости экономических систем и агропромышленного комплекса); экономико-статистический (для анализа потенциала возобновляемой биоэнергии с целью формирования энергетической независимости); сравнительного анализа (для определения институциональных контуров приоритетности применения возобновляемой биоэнергетики в формировании энергетической независимости агропромышленного комплекса).

Результаты исследования. Рассчитана площадь земель сельскохозяйственного назначения, которая обеспечит выращивание нужного количества растениеводческой и животноводческой продукции для продовольственного потребления, в соответствии с нормами физиологических потребностей населения Украины в основных пищевых веществах. Проведены анализ экспорта сельскохозяйственной продукции по товарным группам и расчеты количества земель сельскохозяйственного назначения, необходимых для его обеспечения. Проанализированы объемы валовых международных резервов и тенденции их формирования в динамике с 2009-го по 2020 г.

Элементы научной новизны. Исследован мировой объем производства кукурузы, экспорт последней по крупнейшим странам-производителям и доля переработки ее на биотоплива. Изучен и систематизирован зарубежный опыт США, Германии, Бразилии, Чехии, Китая, Индии и других стран-производителей биотоплива, которые используют в качестве сырья сахарный тростник, кукурузу, сахарную свеклу, кукурузный силос, отходы животноводства и растениеводства.

Практическая значимость. Осуществлено формирование структуры посевных площадей под энергетическими культурами с наиболее высокими показателями выхода биоэнергии с одной тонны сырья и одного гектара посева, а также приведен расчет возможных объемов производства такой энергии в Украине. Приведена численность поголовья сельскохозяйственных животных, рассчитан объем образования отходов животноводства в Украине и потенциал для производства биогаза из навоза. Установлено, что агропромышленный комплекс Украины, без угрозы продовольственной безопасности государства и экспортному потенциалу, имеет возможность с выращенной биомассы, с последующей переработкой на биотоплива, на 10 млн га земель сельскохозяйственного назначения и отходов животноводческой отрасли (навоз, птичий помет) обеспечить энергетическую независимость агропромышленного комплекса Украины и государства в целом. *Табл.: 7. Библиогр.: 19.*

Ключевые слова: энергетическая независимость; продовольственная безопасность; агропромышленный комплекс; устойчивое развитие; биоэнергия; потенциал; отходы; структура посевных площадей земель сельскохозяйственного назначения.

Калетник Григорій Николаевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заведующий кафедрой административного менеджмента и альтернативных источников энергии, президент Винницкого национального аграрного университета (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Гончарук Инна Викторовна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, Винницкий национальный аграрный университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: vnaunauka2020@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1599-5720>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2020 р.

Фахове рецензування: 21.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Калетник Г. М., Гончарук І. В. Економічні розрахунки потенціалу виробництва відновлювальної біоенергії у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 6 – 16. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009006>

Kaletnik, G.M. & Honcharuk, I.V. (2020). Ekonomichni rozrakhunky potentsialu vyrobnytstva vidnovliuvalnoi bioenerhii u formuvanni enerhetychnoi nezalezhnosti ahropromyslovoho kompleksu [Economic calculations of the potential of renewable bioenergy production in formation of energy independence of the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 6 – 16 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009006>

* * *

Новини АПК

Розвиток агропродовольчих секторів економіки України потребує невідкладних заходів з протидії інвестиційній кризі - Микола Кісіль

Агропродовольчі сектори нині переживають гостру інвестиційну кризу, яка охопила всю економіку України, зазначив провідний науковий співробітник відділу інвестиційного і матеріально-технічного забезпечення Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», к.е.н. Микола Кісіль, коментуючи нещодавно оприлюднені Державною службою статистики України дані щодо капітальних інвестицій у І півріччі 2020 року.

Обсяг капіталовкладень по усіх видах економічної діяльності в січні-червні цього року до відповідного періоду 2019 року склав лише 65,1 %. Такий спад характерний для інвестиційної кризи, зауважив науковець.

За його словами, прояви інвестиційної кризи в аграрному секторі економіки України є ще більш значимими. Індекси капітальних інвестицій у січні-червні 2020 року до відповідного періоду минулого року мають такі значення: сільське господарство - 55,5 %, лісове - 28,6, рибне господарство - 44,9 %.

Обсяг капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів за першу половину поточного року до відповідного періоду 2019 року становить 63,5 %, що майже відповідає рівню спаду по економіці. Втім, інвестиційна криза у харчовій промисловості поглиблюється, висловив занепокоєння Микола Кісіль. Адаже значення індексу капітальних інвестицій зменшилося з 71,3 % в першому кварталі до 56,2 % у другому кварталі.

Різкий спад інвестицій, що відбувся в першому півріччі 2020 року, вже в короткостроковій перспективі негативно позначиться на обсягах випуску агропродовольчої продукції, спрогнозував експерт. Враховуючи недобір цюгорічного врожаю і необхідність виконання експортних зобов'язань у наступному році можливі перебої із самозабезпеченням внутрішнього ринку окремими видами продовольства, кормами та деякими іншими продуктами.

Порівняно глибша інвестиційна криза в агропродовольчих секторах зумовлена цілою низкою чинників, пояснив Микола Кісіль. Вони пов'язані, зокрема, зі змінами в секторальному управлінні, посиленням інвестиційних ризиків, відмовою агроінвесторів від реалізації своїх проєктів у зв'язку з очікуваннями на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення, уповільненням інвестиційної діяльності в секторах економіки, пов'язаних із сільським, лісовим, рибним господарствами і переробленням, а також з іншими факторами.

Оскільки аграрна сфера економіки помітно впливає на динаміку розвитку більшості видів економічної діяльності, заходи з протидії інвестиційній кризі в державі слід розпочинати з її подолання в аграрних секторах, вважає вчений.

На його думку, починати слід з усунення специфічних секторальних чинників інвестиційної кризи. Йдеться, перш за все, про формування сільськогосподарської політики за аналогією країн Економічного співробітництва і розвитку, зменшення інвестиційних ризиків агровиробників, протидію агрорейдерству та інвестиціям у захоплення земель сільськогосподарського призначення, створення умов для масового розвитку малого агробізнесу, його кооперативних й інтеграційних формувань, у тому числі про надання державної підтримки під реалізацію їхніх інвестиційних проєктів розвитку тощо.

Однак фундаментом для подолання інвестиційної кризи в агропродовольчих та інших секторах економіки є відповідні макроекономічні заходи щодо формування сприятливого інвестиційного клімату та безпеки інвестицій, підсумував Микола Кісіль.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

В. В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
О. А. ПЕТРИЧЕНКО, доктор економічних наук, доцент

Потенціал ринку вина в Україні

Мета статті - здійснити комплексний аналіз сировинного ринку продукції виноробства, виробництва й розподілу вина за каналами збуту, можливостей та обмежень реалізації цього продукту на внутрішньому і зовнішньому ринках; визначити стан і потенційні обсяги споживання вина в Україні; опрацювати шляхи і напрями розвитку виробничого та споживчого потенціалів вітчизняного ринку вина для забезпечення пропозиції і формування попиту.

Методика дослідження. Охоплює методи: абстрактно-логічний - для обґрунтування виробничого і споживчого потенціалів ринку; аналізу й синтезу - для встановлення величини площі, урожайності, валового збору, переробки винограду на виноматеріали, номенклатури виробленої продукції, географії експорту й імпорту та обсягу споживання вина; економіко-статистичний і балансовий - для виявлення тенденцій і закономірностей виробництва та факторів впливу на ринок продукції виноробства, диспропорцій у виробництві і споживанні вина на вітчизняному ринку; порівняльний та розрахунково-конструктивний методи - для зіставлення рівнів споживання вина в Україні і країнах ЄС та обґрунтування споживчого потенціалу ринку вина в Україні; нормативно-витратний - для визначення обсягів капіталовкладень у сировинну базу виноробної галузі для розвитку виробничого потенціалу й забезпечення пропозиції на ринку вина.

Результати дослідження. Аналіз динаміки ринку в сегментах вирощування та переробки винограду, номенклатури виробництва, розподілу і споживання вина показав невідповідність пропозиції сировини на ринку для завантаження потужностей виноробних підприємств, що супроводжується наповненням вітчизняного ринку імпортною продукцією. Встановлено співвідношення експорту вина до імпорту, обсягів виробництва до експорту й імпорту, частку вітчизняного виробництва та імпорту у фонді споживання та на одну особу дорослого населення. Визначено місткість внутрішнього ринку при споживанні вина в Україні на рівні європейських країн та обсяг капіталовкладень для його забезпечення пропозицією виноробної продукції. Окреслено шляхи і напрями розвитку виробничого і споживчого потенціалів вітчизняного ринку вина.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано диспропорції у виробництві та споживанні вина на внутрішньому ринку, розбіжності у споживанні вина на одну особу в Україні і країнах Європи. Визначено виробничі й споживчі потенціали вітчизняного ринку вина. Встановлено обсяги інвестицій, шляхи та напрями розвитку виробничого і споживчого потенціалів ринку для взаємодії пропозиції та попиту.

Практична значущість. Досліджені тенденції розвитку виробничого і споживчого потенціалів ринку вина слугують орієнтиром для ухвалення раціональних управлінських рішень щодо вибору шляхів та напрямів нарощування обсягів виробництва і внутрішнього споживання продукції виноробної галузі економіки. Табл.: 8. Рис.: 5. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: потенціал; ринок; вино; споживання; попит; пропозиція.

Россоха Володимир Васильович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Петриченко Олександр Анатолійович - доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри аналізу та статистики, Вінницький національний аграрний університет (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1662-2563>

Постановка проблеми. Ринок в Україні став важливим складником господарського механізму, що включає сукупність властивих йому соціально-економічних процесів у сфері обміну. Завдяки ринку реалізуються товари й послуги, узгоджуються інтереси виробників і споживачів, забезпечується економіч-

на життєздатність суспільства. Потенціал ринку виноградарства і виноробства окреслюється його спроможністю поглинання продукції та здійснення соціально-економічних впливів на виробників і споживачів.

Стрімкі зміни соціально-економічної ситуації в Україні, у тому числі втрата українських виноградарських і виноробних підприємств на території АР Крим та закриття основного каналу експорту виноробної про-

дукції зумовлює необхідність пошуку можливостей нарощування ринкового потенціалу виноматеріалів і винопродукції. Успішне функціонування галузей виноградарства і виноробства значною мірою впливає на розвиток південних та західних регіонів, наповнення державного і місцевих бюджетів. Доцільність розгляду потенціалу ринку вина в Україні викликана й підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС, що відкриває нові можливості й породжує значні ризики для розвитку українського виноградарсько-виноробного підкомплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку галузей виноградарства і виноробства стали предметом дослідження багатьох науковців. Сучасний стан виноградарства і виноробства України з визначенням потенційної потужності регіонів у досягненні високого рівня конкурентоспроможності виноградної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, ємності ринку вина розглядають В. Осипов, Л. Осипова, М. Попова [8, 9]. Проблемні питання розвитку виноградарсько-виноробної галузі в різних категоріях господарств й переробки винограду на виноматеріали вивчає К. Цимбалюк [11]. Виробництво і споживання вина в Україні та провідних країнах світу аналізує О. Ралко [10]. Негативні макроекономічні тенденції й виклики, що становлять загрозу для розвитку ринку продукції виноградарства, окреслює Ю. Лупенко [5]. Стратегічні орієнтири розвитку виноградарства і виноробства України на засадах науково обґрунтованої інноваційної моделі їх функціонування в умовах інтеграції України у світовий економічний простір пропонують В. Власов і І. Білоус [2]. Особливості управління розвитком виноробних підприємств з урахуванням впливу галузевих особливостей на ефективність функціонування їхніх бізнес-процесів визначає О. Гаркуша [3]. Порівняльні характеристики розвитку виноробної галузі в Україні та Одеській області з окресленням регіональних проблем виноробних підприємств висвітлює О. Нестеренко [6, 7]. Проте ґрунтовні напрацювання проаналізованих авторів характеризуються фрагментарністю дослідження ринку виноградно-виноробної продукції. З огляду на зазначене важливим аспектом наукового доробку стає комплексний підхід до розгляду поточного стану, тенденцій розвитку і проблем ринку вина в

контексті євроінтеграційних процесів, географії та масштабів експорту й імпорту вина.

Мета статті - здійснити комплексний аналіз сировинного ринку продукції виноробства, виробництва й розподілу вина за каналами збуту, можливостей та обмежень реалізації цього продукту на внутрішньому і зовнішньому ринках; визначити стан і потенційні обсяги споживання вина в Україні; опрацювати шляхи і напрями розвитку виробничого та споживчого потенціалів вітчизняного ринку вина для забезпечення пропозиції і формування попиту.

Виклад основних результатів дослідження. Потенціал ринку характеризується сукупністю засобів і можливостей для ринкової діяльності на певній території за наявних і потенційних покупців, а також можливістю управління ресурсами з метою ефективної взаємодії із ринком і продуктивного використання наявних ресурсів для задоволення потреб споживачів за відповідності ресурсних і виробничих можливостей ринкового попиту.

Отже, поняття потенціалу ринку можна формулювати як прогнозовану оцінку його максимальних можливостей на виробничому і споживчому рівнях. Виробничий потенціал насамперед цікавить покупців, тоді як споживчий потенціал - продавців. Виробничий потенціал ринку окреслюється можливостями створення, пропозиції (постачання) й реалізації товарів (послуг) на ринку і визначається за формулою:

$$Q = \sum_i^m (N_i \cdot W_i \cdot D_i \cdot R_i \cdot E_p) - B - C, \quad (1)$$

де Q - виробничий потенціал ринку (обсяг товару, який може бути вироблений і запропонований ринку протягом певного періоду); N_i - підприємство або група підприємств, що виробляють даний товар (продукт); W_i - виробнича потужність підприємства або середня потужність підприємств по групі; D_i - ступінь завантаження виробничих потужностей; R_i - ступінь забезпечення підприємств ресурсами, необхідними для реалізації виробничої програми; E_p - еластичність пропозиції залежно від цін на сировину і готову продукцію; B - внутрішнє виробниче споживання готової продукції; C - частина продукції, яку будуть виробляти конкуренти; m - кількість i -тих виробничих підприємств.

Споживчий потенціал проявляється в можливості ринку поглинати (придбати, спожити) певну кількість товарів і послуг, характеризується показником ємності ринку і формалізовано описується формулою

$$V = [(S_i \cdot k \cdot E_x) + P_c - (H - Z_f - Z_m)] - A - C, \quad (2)$$

де V - ємність ринку (кількість/вартість сировини або готової продукції, яка може бути придбана в певному періоді); S_i - кількість i -ї групи споживачів; k - рівень споживання в базисному періоді або норматив споживання i -ї групи споживачів; E_x - коефіцієнт еластичності попиту залежно від цін і доходів; P_c - обсяг страхових резервів товару; H - насиченість ринку, що включає обсяг товарів в організаціях споживачів і домашніх господарствах населення; Z_f - фізична втрата властивості товарів; Z_m - моральна втрата властивості товарів; A - альтернативні регіональному ринку форми задоволення споживання (натуральні джерела споживан-

ня, «чорний» ринок тощо), а також споживання товарів-замінників; C - частка конкурентів на ринку.

Ємність ринку виноградно-виноробної продукції з урахуванням його складників може бути визначена за спрощеною формулою:

$$V_r = ОП + ОБ_1 - ОБ_2, \quad (3)$$

де V_r - ємність ринку виноробної продукції, *тонн, дека-л*; $ОП$ - обсяг продажів виробленої в регіоні продукції, *тонн, дека-л*; $ОБ_1$ - обсяг продажів продукції, завезеної з інших регіонів, *тонн, дека-л*; $ОБ_2$ - обсяг продажів виробленої в регіоні виноробної продукції за межами регіону, *тонн, дека-л*.

Таким чином, потенціал ринку виноробства включає вирощування і переробку технічних сортів винограду, виробництво виноматеріалів, виготовлення та реалізацію винопродукції і залежить передусім від розвитку сировинної бази галузі (табл. 1).

1. Динаміка основних показників розвитку виноградарства

Рік	Площа виноградників у плодоносному віці, тис. га	Валовий збір, тис. тонн	у т.ч. підприємств	Урожайність, ц/га
2010	87,0	407,9	259,8	46,9
2011	84,1	521,9	337,0	62,1
2012	77,6	456,0	292,9	58,8
2013	75,1	575,4	384,2	76,6
2014	44,2	435,6	241,0	98,6
2015	41,8	386,3	206,2	92,4
2016	42,7	377,8	221,0	88,5
2017	41,3	409,6	240,1	99,2
2018	40,7	467,6	262,7	114,9
2019	39,5	366,3	144,5	92,7
2019 до 2011, %	45,4	89,8	55,6	197,8
2020 до 2014, %	89,4	84,1	60,0	94,1

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами бази даних ННЦ «ІАЕ».

Аналіз наведених показників свідчить, що площі виноградників в Україні у плодоносному віці в динаміці 2010-2019 рр. скоротилися більше ніж удвічі. Безмовно, що така ситуація зумовлена й об'єктивними чинниками, насамперед окупацією Криму. Проте навіть порівняно з 2014 р. площа виноградників у країні зменшилася на 10,6 %.

При зростанні урожайності винограду майже удвічі валовий збір урожаю зменшився на 10,2% (рис. 1).

Проте виноробів найперше цікавить переробка технічних сортів винограду на виноматеріали - сировину для виготовлення вина (табл. 2).

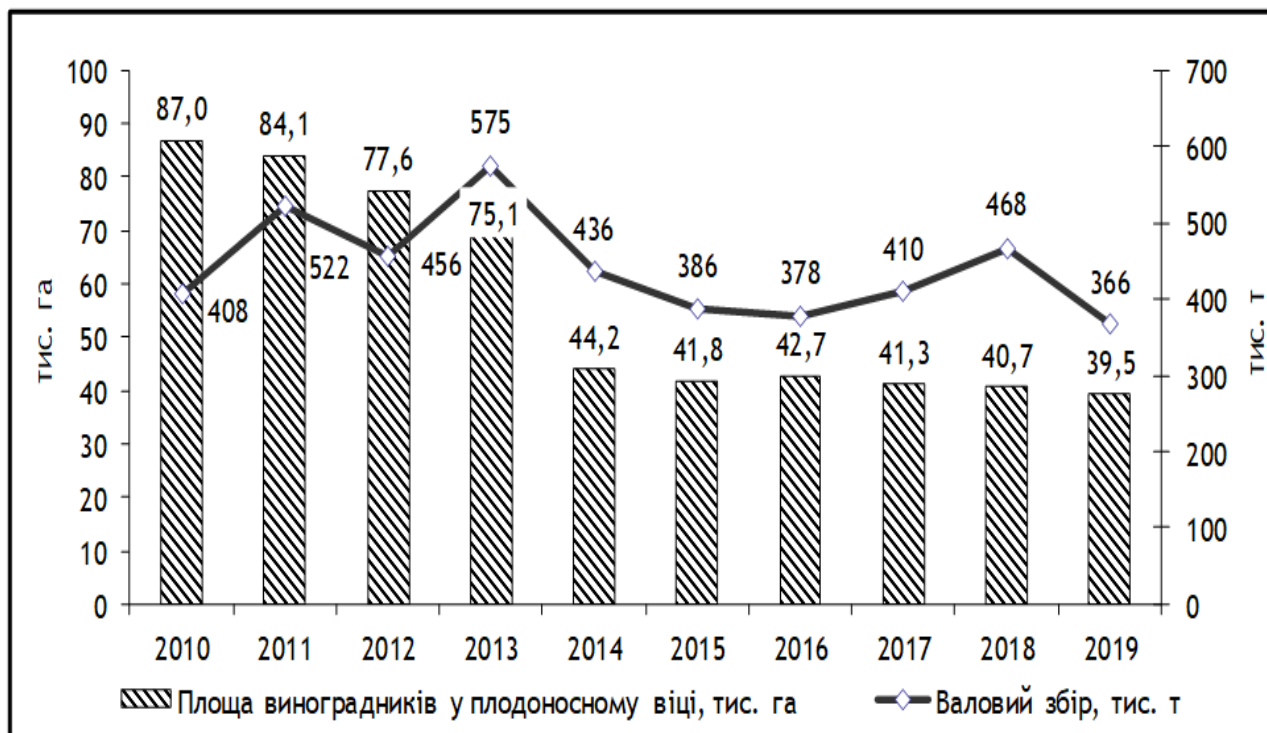

Рис. 1. Площа і валовий збір винограду в динаміці

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами бази даних ННЦ «ІАЕ».

2. Переробка винограду на виноматеріали

Рік	Перероблено винограду на виноматеріали, тонн	Із загальної кількості винограду, переробленого на виноматеріали, тонн		Середня масова концентрація цукрів у винограді, г/дм ³	Середня ціна купівлі винограду, грн за тонну
		власно вироблений	куплений		
2011	353901	119609	230898	н.д.	3361
2012	329630	92246	235131	н.д.	3829
2013	425364	113677	308736	н.д.	3585
2014	228933	39177	189723	н.д.	3637
2015	194029	36157	157871	н.д.	6702
2016	253856	42470	211387	189,3	5688,0
2017	270850	42336	228514	189,1	5883,4
2018	274052	71830	202222	194,8	5463,3
2019	124227	34247	89979	195,0	5453,7

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

За наведеними даними, у 2019 р. перероблено на виноматеріали 35,1% винограду порівняно з 2011 р., у тому числі обсяги переробки власного винограду скоротилися на 71,4%, закупленого - на 61%. Вплив кліматичних змін забезпечив підвищення цукристості ягід від 189,3 г/дм³ у 2016 р. до 195 г/дм³, або на 3,0%. Відповідно зазнала змін ціна закупівлі винограду, що зростає на 62,3% під впливом підвищення цукристості

продукції та інфляційних процесів у країні. У структурі переробленого винограду в 2011 р. частка власного становила 33,8%, тоді як купленого для виноматеріалів - 66,2%, у 2019 р. - 27,6 і 72,4% відповідно (рис. 2).

Водночас динаміка досліджуваного періоду характеризується коливаннями обсягів виробництва виноматеріалів. (рис. 3).

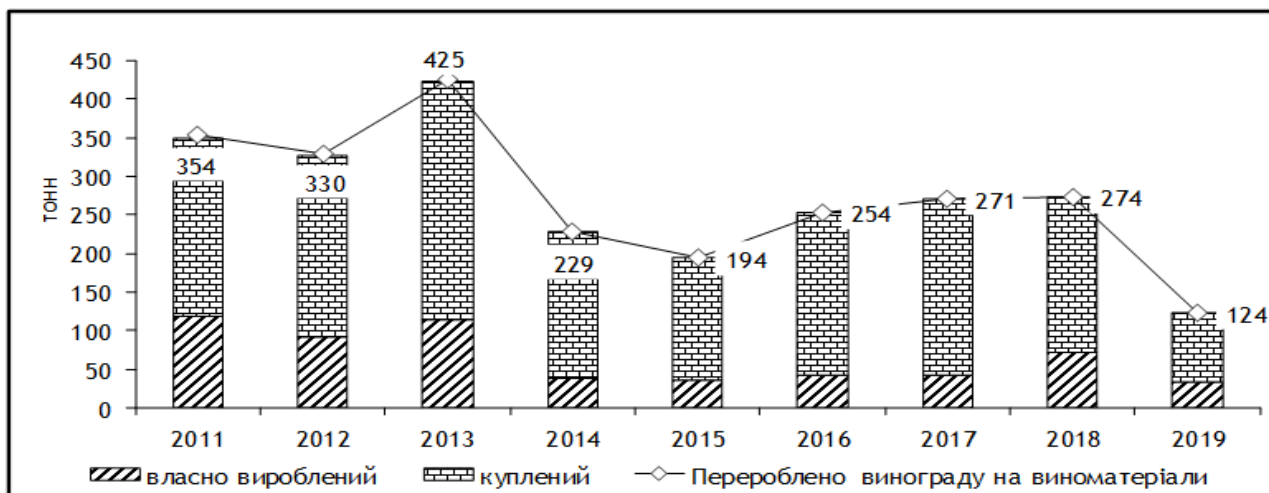

Рис. 2. Співвідношення власного і купленого винограду в переробленні його на виноматеріали

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

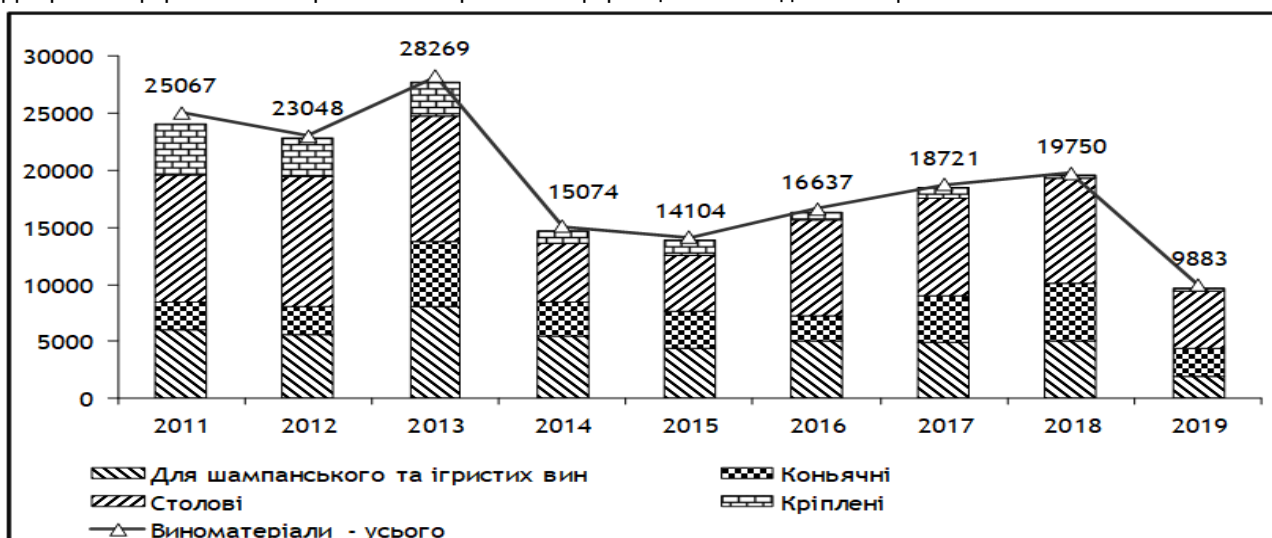

Рис. 3. Динаміка виробництва обсягу виноматеріалів, тис. дал

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

Так, показники 2013 р. перевищують загальний обсяг виробництва виноматеріалів у 2011 р. на 12,8%, для ігристих вин - на 32,9%, коньячних - у 2,4 раза. Сприятливими для виробництва виноматеріалів для коньячних вин були також 2015, 2017 і 2018 роки.

Скорочення виробництва виноматеріалів спричинило зменшення обсягу виготовлення виноградного вина. За період 2011-2019 рр. виробництво вина ігристого зі свіжого винограду зменшилося удвічі, вина з концентрацією спирту до 15% - в 1,8 раза, а вина з концентрацією спирту понад 15% - у 7,2 раза (табл. 3).

3. Виробництво вина виноградного в Україні, тис. дал

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Вино ігристе із свіжого винограду	5460	5466	5357	3645	4754	4740,9	3733,4	3399,1	2673,4
Вино з фактичною концентрацією спирту не більше 15%	11434	8610	7316	4748	6685	6532,1	7174,9	7262,9	6424,0
Вино з концентрацією спирту більше 15% (Портвейн, Мадера, Херес та ін.)	5326	4035	4280	2409	1200	1132,0	753,6	800,0	741,6

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

Кризовий стан виноробства у зв'язку з виникненням об'єктивних і суб'єктивних причин зумовив втрати позицій продукції

галузі на ринку вина, які графічно відтворено в системі координат (рис. 4).

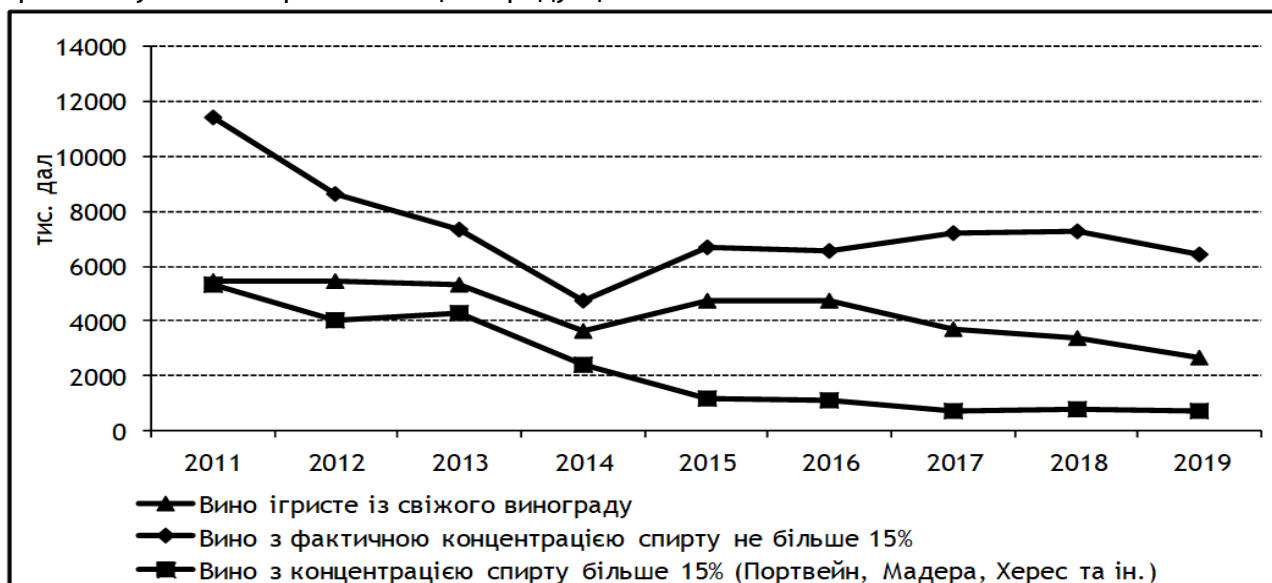

Рис. 4. Динаміка виробництва вин в Україні, тис. дал

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

У 2018 р. вирощування технічних сортів винограду здійснювалося у 166 підприємствах, кількість яких порівняно з 2010 р. зростає на 21 одиницю зі значною щорічною варіацією тренду зростання і зменшення кілько-

сті підприємств. У цілому виноробне виноградарство високорентабельна галузь виробництва з коливаннями рентабельності в динаміці від 99% у 2013 р. до 22,6% у 2018 р-му (табл. 4).

4. Рівень рентабельності (збитковості) діяльності підприємств

Рік	Виробництво винограду		Виробництво виноградних вин	
	кількість підприємств, од.	рентабельність, %	кількість підприємств, од.	рентабельність, %
2010	145	91,6	96	4,4
2011	221	57,1	100	8,2
2012	277	71,5	87	8,4
2013	264	99	100	5,0
2014	173	57,5	62	2,2
2015	175	92,9	60	4,8
2016	144	71,4	59	5,2
2017	164	51,6	60	4,5
2018	166	22,6	52	2,4

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

Виробництво виноградних вин у 2018 р. було сконцентровано у 52 виноробних підприємствах, кількість яких зменшилась у динаміці досліджуваного періоду в 1,8 раза через нестачу сировини для завантаження виробничих потужностей частини підприємств. Проте виноробство характеризується прибутковістю, хоча середня рентабельність у галузі протягом досліджуваного періоду знизилась в 1,8 раза з коливаннями по роках від максимального рівня 8,4% в 2012 р. до мінімального 2,2% у 2014 р.

Згортання виробництва у виноградарстві й виноробстві значно вплинуло на внутрішній і зовнішній ринки. Експорт вина в динаміці 2011-2019 рр. у фізичному обсязі скоротився в 4,6 раза, імпорт - на 13,3%. Проте у вартісному еквіваленті експорт скоротився у 3,8 раза, тоді як імпорт зріс на 38,5%. Якщо в 2011 р. співвідношення експорт/імпорт у фізичній величині становило 40,4/63,1, або 0,640/1, а вартісному - 45118/105925, або 0,426/1, то в 2016 р. воно зросло до 8,8/55,7, або 0,158/1, та 11930/146709, або 0,081/1, відповідно (табл. 5).

5. Експорт-імпорт виноградного вина в динаміці

Рік	Експорт			Імпорт		
	обсяг, тис. тонн	вартість, тис. дол. США	ціна, дол. США/т	обсяг, тис. тонн	вартість, тис. дол. США	ціна, дол. США/т
2011	40,4	45118	1116	63,1	105925	1679
2012	50,7	51187	1010	48,0	105595	2202
2013	70,1	70860	1011	50,8	126921	2501
2014	47,2	35100	743	40,1	95612	2385
2015	64,2	38139	594	29,0	56359	1943
2016	35,0	24703	705	52,1	85279	1638
2017	48,6	35902	738	46,7	104238	2234
2018	51,4	40031	778	48,2	125446	2603
2019	8,8	11930	1355	55,7	146709	2633
2019 до 2011, %	21,8	26,4	121,4	88,3	138,5	156,8
2020 до 2014, %	18,6	34,0	182,3	139,0	153,4	110,4

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

Водночас ціна за тону ескортного вина у дол. США зросла на 21,4 %, а імпортованого - на 38,5%. Співвідношення між цінами експорту й імпорту у 2011 р. становило 1116/1679, або 0,665/1, тобто ціна 1 т імпортованого вина була 1,5 раза вищою за ціну 1 т експортованого вина. У 2019 р. таке

співвідношення становило 1355/2633, або 0,515/1, отже ціна 1 т імпортованого вина перевищувала ціну експортного в 1,9 раза.

Співвідношення експорту й імпорту на ринку вина в системі координат представлено на діаграмі (рис. 5).

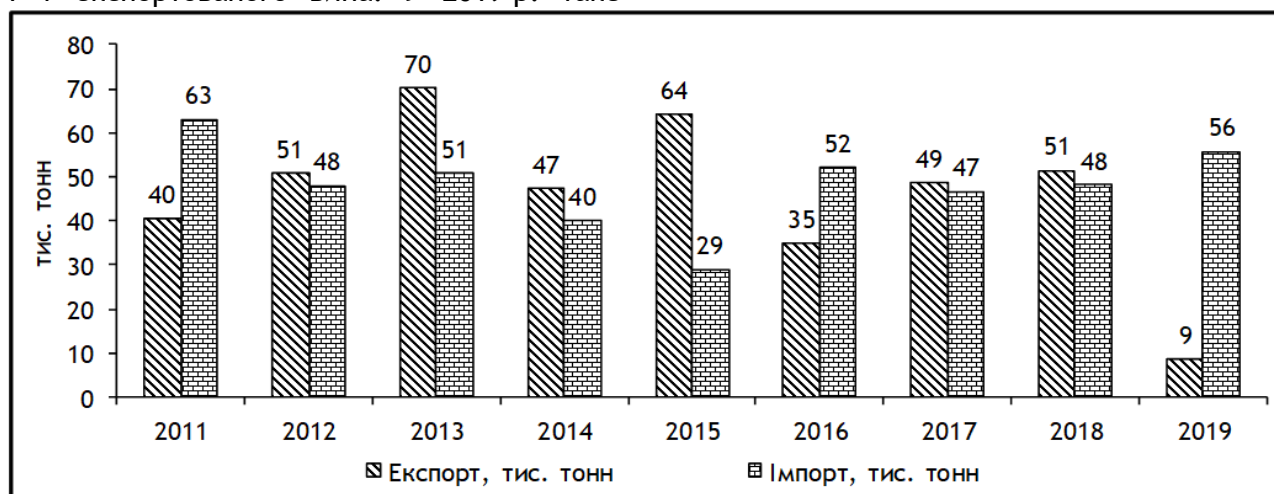

Рис. 5. Динаміка експорту й імпорту виноградного вина в Україні

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

Отже, якщо у 2011 р. від'ємне сальдо у зовнішньоекономічній діяльності на ринку вина становило 60,8 млн дол. США, то у 2019 р. - 134,8 млн дол. США, тобто зросло на 74 млн дол. США. Ці втрати є свідченням неефективного використання потенціалу галузі виноробства в Україні.

В експорті винної продукції у 2011 р. найбільшу частку - 77,8%, становили Російська Федерація, Грузія (7,7%) і Німеччина (5,8%), у 2019 р. - Іспанія (22,5%), Казахстан (14,1%) та Білорусь (8,3%). Проте в динаміці структура географії експорту вина зазнала змін (табл. 6).

6. Географія експорту вина виноградного з України

Країна	2011 р.		Країна	2019 р.	
	Обсяг, тис. тонн	До усього, %		Обсяг, тис. тонн	До усього, %
Усього	40,43	100,0	Всього	8,81	100,0
Росія	31,44	77,8	Іспанія	1,98	22,5
Грузія	3,13	7,7	Казахстан	1,24	14,1
Німеччина	2,35	5,8	Білорусь	0,73	8,3

Білорусь	1,36	3,4	Німеччина	0,71	8,1
Монголія	0,36	0,9	Китай	0,60	6,8
Китай	0,30	0,7	Африка	0,52	5,9
Ізраїль	0,27	0,7	Молдова	0,51	5,8
Америка	0,21	0,5	В'єтнам	0,34	3,9
Молдова	0,20	0,5	Нігерія	0,30	3,4
США	0,19	0,5	Румунія	0,29	3,3
Інші країни	0,64	1,6	Інші країни	1,58	18,0

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

У 2019 р. припинилося постачання українського вина в Російську Федерацію, Грузію, Монголію, Ізраїль та на Американський континент. Водночас Україна відкрила для себе ринки винної продукції Іспанії, Казахстану, В'єтнаму, Румунії та Африканського континенту. За період 2011- 2019 рр. зросли обсяги постачання вина у Китай і Молдову.

Найбільші обсяги вина в Україну у 2011 р. надходили з Молдови, що становили 47,6% обсягу імпорту всієї винопродукції, Грузії (20%) та Італії (7,8%), а в 2019 р. з Італії (27,4%), Грузії (25%) та Іспанії (12,2%). У динаміці досліджуваного періоду структура географії імпорту вина трансформувалася, що зумовлено зміною смаків і уподобань українських споживачів (табл. 7).

7. Географія імпорту вина виноградного в Україну

2011 р.			2019 р.		
Країна	Обсяг, тис. тонн	До усього, %	Країна	Обсяг, тис. тонн	До усього, %
Усього	63,08	100,0	Всього	55,71	100,0
Молдова	30,02	47,6	Італія	15,28	27,4
Грузія	12,59	20,0	Грузія	13,95	25,0
Італія	4,90	7,8	Іспанія	6,77	12,2
Македонія	4,19	6,6	Молдова	5,08	9,1
Чилі	3,47	5,5	Франція	4,89	8,8
Франція	3,37	5,3	Німеччина	1,80	3,2
Іспанія	1,59	2,5	Чилі	1,77	3,2
Аргентина	0,63	1,0	Польща	1,34	2,4
Німеччина	0,53	0,8	Португалія	0,84	1,5
Азербайджан	0,29	0,5	Аргентина	0,57	1,0
Інші країни	1,52	2,4	Інші країни	3,41	6,1

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

Як показує аналіз наведених даних, у 2019 р. припинили постачання вина в Україну Македонія та Азербайджан. Проте на український ринок вина почала надходити продукція з Польщі та Португалії. Порівняно з 2011 р. у 4,3 раза збільшила обсяги постачання вина Іспанія, у 3,4 - Німеччина, у 3,1 - Італія, в 1,5 - Франція, однак у 8,4 раза

зменшила обсяги поставок вина Молдова й майже удвічі - Чилі.

Зміни у виробництві, експорті й імпорті винної продукції спричинили тенденцію до скорочення фонду споживання вина відносно 2011 р. з відхиленнями у бік збільшення/зменшення щодо середніх значень (табл. 8).

8. Виробництво і споживання вина виноградного в Україні, тис. дал

Рік	Виробництво	Експорт	Імпорт	Фонд споживання
2011	22220	3323	5002	23899
2012	18111	4485	3333	16959
2013	16953	6098	3466	14321
2014	10802	4541	2734	8995
2015	12639	6123	2334	8849
2016	12405	3157	4317	13565
2017	11661,9	4429	3793	11026

2018	11462	4693	3786	10556
2019	9839	683	4500	13656
<i>Щорічний темп приросту (спаду), %</i>				
2019 до 2011	-9,7	-17,9	-1,3	-6,8
2019 до 2014	-1,9	-31,5	10,5	8,7

Джерело: Сформовано авторами за матеріалами інформаційної бази даних ННЦ «ІАЕ».

За наведеними даними, фонд споживання вина у 2019 р. зменшився проти 2011 р. у 1,8 раза, щорічний темп спаду становив - 6,8%. Значне його скорочення відбулося у 2014-2015 рр., що пов'язано з періодом окупації Криму. Проте порівняно з 2014 р. фонд споживання вина збільшився в 1,5 раза за щорічного темпу приросту 8,7%. Водночас скорочується споживання кріплених вин, що вказує на зміни уподобань населення. У загальній місткості ринку вина частка української продукції в 2011 р. становила 79,1%, у 2014 р. - 69,1%, а в 2019 р. - 67%. Це свідчить, що українці надають перевагу імпортним винам, недооцінюючи вітчизняну продукцію.

У 2019 р. рівень споживання сухих вина в Україні становив 4,1 л на особу, з яких 2,4 л - вино українського виробництва. З огляду на «середземноморський феномен» споживання у європейських країнах до 40-50 л вина, фахівці корпорації «Укрвинпром» вважають за потрібне споживання в Україні щонайменше 15-20 л сухого вина на особу в рік. Суть цього феномену полягає в тому, що в Італії, Франції, Іспанії, де кухня вирізняється високим вмістом холестерину, натуральне червоне вино визнається продуктом харчування та є обов'язковим за обіднім столом. Тому жителі цих країн рідше хворіють на серцево-судинні захворювання, ніж Північної Європи [1].

При чисельності населення віком старше 21 року в Україні 33,1 млн осіб, 70% української продукції на ринку, споживанні 15 л вина на особу в рік, потенціал ринку вітчизняного вина становить 34 755 тис. дал, що перевищує його ємність у 2019 р. майже у 3,7 раза, а при споживанні 20 л вина (46 340 тис. дал) - у 5,1 раза. Наявні потужності виноробної галузі дають змогу переробляти за сезон 800 тис. тонн винограду, але вони завантажені лише на 20-40%, тоді як застарілі технології виробництва, спрацювання обладнання, що на окремих підприємствах досягає 60%, негативно позначаються на конкурентоспроможності українського вина.

Проте товарне виробництво регулюється законами попиту і пропозиції, які перебува-

ють у діалектичній взаємодії. Діалектична залежність попиту і пропозиції полягає передусім у тому, що пропозиція формує попит через асортимент вироблених товарів і запропонованих послуг та їхні ціни, а попит визначає обсяг і структуру пропозиції, впливаючи на виробництво [4, с. 818].

Формування пропозиції до 34 775 тис. дал вина забезпечується розвитком виробничого потенціалу, насамперед, сировинної бази виноробства, що включає розширення площ під технічними сортами винограду від 39,5 до 146,2 тис. га. За нормативами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України вартість закладання 1 га винограднику та догляду за ним до повного плодоношення становить 361,3-395,8 тис. грн, або 12,8-14,0 тис. дол. США, де враховується схема закладання виноградних насаджень щепленими саджанцями (3x1,75-1; 2,5x1) з тривалістю створення виноградників 4 роки, вартість повного комплексу робіт на 1 га з урахуванням садивного матеріалу 4444x22=97,8 та 4000x22=88 тис. грн (27,1-22,2%) підготовки ґрунту та садіння за різними схемами - 37,8-42,3 тис. грн (10,4-10,7%), спорудження шпалери - 76,3-92,5 тис. грн (21,1-23,4%), догляду за насадженнями 78,4-94,0 тис. грн (21,7-23,7%), будівництва системи краплиного зрошення - 71,0-79,0 тис. грн (19,7-20,0%). Загалом обсяг капіталовкладень на закладання виноградників на площі 106,7 тис. га сягає близько 1,4-1,5 млрд дол. США.

Водночас для розвитку виноградарства (садівництва і хмелярства) передбачено державне фінансування. Для стимулювання збільшення площ насаджень, обсягів виробництва плодово-ягідної продукції, винограду та хмелю, нарощування потужностей для їх зберігання та переробки урядом заплановано у 2020 р. 400 млн грн. Бюджетні кошти надаються суб'єктам господарювання, що провадять діяльність у галузі виноградарства (садівництва, хмелярства), на безповоротній основі для часткового відшкодування витрат. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18.03.2020 р. № 279 Порядок ви-

користання передбачених у бюджеті коштів включає обмежувальні нормативи і встановлює граничний відсоток відшкодування витрат за напрямами державної підтримки та максимальний обсяг фінансування суб'єкта господарювання і пов'язаних з ним осіб протягом одного бюджетного року.

Згідно з Порядком кошти суб'єктам господарювання надаються:

за придбаний садивний матеріал після закладання насаджень у розмірі 80% без ПДВ;

за проведені роботи зі спорудження шпалери і встановлення систем краплинного зрошення та придбання для них матеріалів у розмірі до 30% вартості без ПДВ після повного завершення монтажних робіт;

за нове будівництво та реконструкцію хлоридильників, цехів первинної переробки у розмірі до 30% вартості без ПДВ;

за придбані лінії товарної обробки власно вирощених технічних сортів винограду на виноматеріали у розмірі до 30% вартості без ПДВ після завершення пусконаладжувальних робіт;

за придбані техніку та обладнання для проведення технологічних операцій у виноградарстві, згідно з визначеним Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України переліком у розмірі до 30% вартості без ПДВ.

Сума наданих бюджетних коштів суб'єктові господарювання та пов'язаним із ним особам за даними напрямами державної підтримки протягом одного бюджетного року не може перевищувати 25 млн гривень.

Для нарощування потенціалу виробництва виноробне підприємство може залучати на основі партнерства приватних виноградарів. На замовлення заводу щодо обсягу постачання і встановленої ціни продукції, консультаційної підтримки технологій агрономії та контролю якості господарства вирощують виноград без промислової обробки і отримують при цьому надійного покупця. Модель «*contract growing/farming*» добре проявила себе в європейських країнах, оскільки передбачає дбайливішу роботу з лозою, ручне збирання врожаю, отримання кожним із товаровиробників частки прибутку на вкладений капітал.

Важливого значення в сучасних умовах господарювання набуває тренд крафтового виноробства, основу якого становить лімітований обсяг партій, авторські рецептури та ручне виробництво. Для його розвитку Вер-

ховна Рада України у 2016 р. скасувала ліцензію, яка коштувала 500 тис. грн на рік на оптову торгівлю для виробників, які виготовляють вино із власного винограду. У 2018 р. була також спрощена процедура отримання ліцензії на виробництво вина і реєстрацію малих винарень, а з 2019 р. малим виробництвом виноробної продукції за деяких обмежень і за певних умов дозволено бути платниками єдиного податку 4-ї групи. Нині в Україні вже існують виноробні господарства, які не тільки виробляють якісне вино, а й мають власні торгові марки, запрошують на відвідини туристів, пропонують екскурсії виробництвом тощо.

Зміни кліматичних умов розширюють регіон зі сприятливими умовами для вирощування європейських і автохтонних сортів винограду, яких ніде в світі більше немає. Це дає можливість малим і середнім підприємствам розвивати так зване гаражне виноробство, виробництво теруарних вин, які у своєму ароматі та смаку передають особливості середовища, де вирощується виноград. На майбутні характеристики таких вин впливає ґрунт, на якому росла лоза, близькість водойм і лісних масивів, повітрообмін, рівень вологості, а також особистий внесок майстра-винороба. Цьому напряму розвитку виноробства сприяє й прийнятий 20.03.2018 р. № 2360-VIII Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва теруарних вин та натуральних медових напоїв».

Варто зазначити, що концептуально формування пропозиції на ринку вина окреслює Галузева програма розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року, затверджена наказом Міністерства аграрної політики України та УААН від 21.07.2008 р. № 444/74.

Споживання вина в Україні завжди було традиційним, хоча культура його вживання не досягає рівня європейських країн. Смаки вітчизняних споживачів сформувалися в минулому столітті, коли 85-90% загального обсягу виробництва вина становили міцні й десертні вина, кріплені спиртом-ректифікатом не виноградного походження. Нині виробництво виноградних вин контролюється Законом України «Про виноград та виноградне вино», що набув чинності 1.01.2006 р. і спрямований на посилення боротьби з фальсифікацією виноробної продукції в Україні. Проте у європейських краї-

нах сухе вино не належить до алкогольних напоїв, а значиться серед продуктів харчування як не підакцизний продукт. У більшості країн Євросоюзу нульовий відсоток акцизу встановлений також на ігристі вина.

Безперечно, що вино не належить до продуктів першої необхідності, тому цілком ймовірно, що громадяни можуть зменшити обсяги його споживання, особливо при зниженні рівня купівельної спроможності населення. Вийти на зовнішні ринки вітчизняним виноробам теж проблематично. Сучасні ринки вина підпадають під дію багатьох урядових норм з великими відмінностями в межах регіонів та між країнами, вимагають адаптації до європейського та міжнародного законодавства, впровадження системи географічних зазначень (GI), які пов'язують конкретні вина з їх «теруарами». Очевидно, слід переглянути вітчизняне законодавство, вивести вино натуральне з групи підакцизних товарів й закріпити його у групі харчових продуктів. Відміна марки акцизного податку анулює й акцизу звітність.

Вагомості для попиту на вино набуває розвиток винного туризму, популяризація в Україні та просування у країнах ЄС поїздок за вином. Так, одним з елементів проєкту ЄС «Географічні зазначення» стала розробка, впровадження та розвиток екогастрономічних туристичних маршрутів України. В межах пілотного проєкту «Дороги вина та смаків України» створюється туристичний маршрут Болград-Вилкове, що передбачає просування привабливих українських регіонів для системного залучення туристів з України та ЄС до поїздок за вином і впровадження системи географічних зазначень для вин України. Його запуск стимулюватиме розвиток виноробства, крафтового виробництва і фермерства, популяризацію місцевих традицій, кухні та ремесел, об'єднання компаній сфери гостинності у пул для гарантування туристам з ЄС певних стандартів обслуговування.

Зростання споживчого потенціалу вина відбувається й через виведення на ринок нової перспективної категорії винних виробів, до якої належать також вина з пониженим вмістом алкоголю та ті, що не містять його взагалі. У країнах світу винні вироботи з низьким вмістом алкоголю стають привабливими й набувають популярності, оскільки ціна на них значно нижча ніж на стандартні міцні напої, що зумовлено змінами в режимі

їх оподаткування. Зменшення концентрації етанолу в таких винах досягають різними виноградарськими та виноробними методами. За класифікацією ці вина розподіляють на стандартні (11,5-13%), з применшеним (5,5-10,5), пониженим (1,2-5,5), значно пониженим (0,5-1,2) вмістом алкоголю та безалкогольні (0,1-0,5%), хоча така класифікація в різних країнах має свої відмінності.

У 2018 р. частка Європи в загальному попиті на ринок безалкогольних вин становила понад 40%. Оскільки споживачі все більше надають перевагу напоям із нижчим вмістом алкоголю, ринок безалкогольних вин поступово зростає. Виробники алкоголю переорієнтуються на слабоалкогольні та безалкогольні напої, які підвищують рентабельність через нульову податкову політику. За оцінками фахівців компанії Fact.MR, що досліджує ринки, споживання безалкогольного вина стає однією з основних тенденцій, яка формує світову індустрію напоїв. До 2027 р. у цьому секторі прогнозується 7% сукупного річного зростання, і світовий ринок становитиме понад 10 млрд дол. США, а Північна Америка стане найбільшим ринком у світі з темпом приросту понад 8% безалкогольних вин.

Висновки. Потенціал ринку вина визначає спроможністю пропозиції виробництва вина сформувати і забезпечити його еластичний споживчий попит.

Забезпечення виробництвом пропозиції на ринку вина обумовлюється розширенням площ під технічними сортами винограду, залученням виноробними підприємствами до співробітництва приватних виноградарів, розвитком крафтового виноробства і виготовленням теруарних, сухих, слабоалкогольних і безалкогольних вин.

Для формування попиту необхідно підвищити культуру споживання вина, затвердити сухе вино продуктом харчування і вивести його з підакцизних товарів відповідно до європейських практик, розвивати винний туризм з відвідуванням виноробень і дегустуванням вин.

Значний потенціал для розвитку ринку вина має нарощування експорту виноробної продукції. Проте жорстка ринкова конкуренція диктує необхідність дослідження рівня і напрямів підвищення цінової, якісної, інфраструктурної й брендової конкурентоспроможності вітчизняної продукції та опрацювання стратегії виходу вітчизняних підприємств на зовнішні ринки збуту вина.

Список бібліографічних посилань

1. Виноградарство та виноробство сьогодні. Вектор руху та розвитку галузі. *Syngenta*. URL : <https://www.syngenta.ua/news/novini-kompaniyi/vinogradarstvo-ta-vinorobstvo-sogodni-vektor-ruhu-ta-rozvitku-galuzi> (дата звернення 19.05.2020).
2. Власов В. В., Білоус І. В. Стан і перспективні напрями розвитку виноградарства і виноробства. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 5. С. 5-10.
3. Гаркуша О. Особливості управління розвитком виноробних підприємств на основі процесного підходу. *Науковий вісник*. 2014. № 2. С. 31-43.
4. Економічна енциклопедія : в 3-х т. / редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.
5. Лупенко Ю. О. Сучасні тенденції розвитку ринку продукції виноградарства в Україні. *Виноградарство і виноробство: міжвідомчий тематичний науковий збірник*. Одеса : ННЦ «ІВіВ ім. В. Є. Таїрова», 2015. Вип. 52. С. 119-122.
6. Нестеренко О. С. Тенденції та перспективи розвитку виноробної галузі в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 192-195.
7. Нестеренко О. С. Динаміка обсягів виробництва вино-матеріалів і виноградного вина та фактори, що впливають на діяльність підприємств Одеської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. праць ; серія: економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 11. С. 133-137.
8. Осипов В., Осипова Л. Виноградарство та виноробство України. Сучасний стан, проблеми, тенденції розвитку. *Економіст*. 2015. № 5. С. 28-31.
9. Попова М. М. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та роль її окремих регіонів у розвитку галузі. *БізнесІнформ*. 2014. № 7. С. 136-142.
10. Ралко О. С. Дослідження виробництва та споживання вина в Україні. *Інтелект XXI*. 2014. № 6. С. 39-45.
11. Цимбалиук К. А. Виноградарсько-виноробна галузь - стан та проблемні питання розвитку в Україні. *Інтелект XXI*. 2018. № 1. С. 145-150.

References

1. Vynohradarstvo ta vinorobstvo sohodni. Vektor rukhu ta rozvytku haluzi [Viticulture and vine making today. Vector of motion and development of industry]. (2019). Syngenta. Retrieved from: <https://www.syngenta.ua/news/novini-kompaniyi/vinogradarstvo-ta-vinorobstvo-sogodni-vektor-ruhu-ta-rozvitku-galuzi> [In Ukrainian].
2. Vlasov, V.V., Bilous, I.V. (2015). Stan i perspektyvni napriamy rozvytku vynohradarstva i vinorobstva [State and promising directions of development of viticulture and wine-making]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 5, pp. 5-10. [In Ukrainian].
3. Harkusha, O. (2014). Osoblyvosti upravlinnia rozvytkom vinorobnykh pidpriemstv na osnovi protsesnoho pidkhodu [Features of winery development management based on a process approach]. *Naukovyi visnyk*, 2, pp. 31-43 [In Ukrainian].
4. Mochernyi, S.V., et al. (2001). Ekonomichna entsyklopediia: v 3-kh t. [Encyclopaedia of Economic:3 vols.]. S.V. Mochernyi (Ed.). Kyiv: Akademiia. Vol. 2 [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O. (2015). Suchasni tendentsii rozvytku rynku produktsii vynohradarstva v Ukraini [Current trends in the market of viticulture products in Ukraine]. *Vynohradarstvo i vinorobstvo: mizhvidomchyi tematychnyi naukovyi zbirnyk*. Odessa: NNTS «ІVіV ім. V. Ye. Tairova». vol. 52, pp. 119-122 [In Ukrainian].
6. Nesterenko, O.S. (2015). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku vinorobnoi haluzi v Ukraini [Trends and prospects for the development of the wine industry in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 2(17), pp. 192-195 [In Ukrainian].
7. Nesterenko, O.S. (2015). Dynamika obsiahiv vyrobnytstva vynomaterialiv i vynogradnoho vyna ta faktory, shcho vplyvaiut na diialnist pidpriemstv Odeskoi oblasti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: zb. nauk. prats; seriia: ekonomika i menedzhment*, vol. 11, pp. 133-137 [In Ukrainian].
8. Osipov, V., Osipova, L. (2015). Vynohradarstvo ta vinorobstvo Ukrainy. Suchasnyi stan, problemy, tendentsii rozvytku [Viticulture and winemaking of Ukraine. Current state, problems, development trends]. *Ekonomist*, 5, pp. 28-31 [In Ukrainian].
9. Popova, M.M. (2014). Suchasnyi stan vynohradarstva i vinorobstva Ukrainy ta rol yii okremykh rehioniv u rozvytku haluzi [The current state of viticulture and winemaking in Ukraine and the role of its individual regions in the development of the industry]. *BiznesInform*, 7, pp. 136-142 [In Ukrainian].
10. Ralko, O.S. (2014). Doslidzhennia vyrobnytstva ta spozhyvannia vyna v Ukraini [Research of wine production and consumption in Ukraine]. *Intelekt XXI*, 6, pp. 39-45 [In Ukrainian].
11. Tsybaliuk, K.A. (2018). Vynohradarsko-vinorobna haluz - stan ta problemni pytannia rozvytku v Ukraini [Viticulture and wine industry - the state and problematic issues of development in Ukraine]. *Intelekt XXI*, 1, pp. 145-150 [In Ukrainian].

Rossokha V. V., Petrychenko O. A. Wine market potential in Ukraine

The purpose of the article is to carry out a comprehensive analysis of the raw material market of wine products, production and distribution of wine through sales channels, opportunities and restrictions on the sale of wine in domestic and foreign markets; to determine the state and potential volumes of wine consumption in Ukraine; to elaborate ways and directions of development of production and consumer potential of the domestic wine market to ensure supply and demand formation.

Research methods includes an abstract-logical method to substantiate the production and consumer potential of the market; analysis and synthesis - to establish the size of the area, yield, gross harvest, processing of grapes into wine materials, range of products, geography of export and import and wine consumption; economical and statistical and balance methods - for identifying trends and patterns of production and factors influencing the market of wine products, imbalances in the production and consumption of wine in the domestic market; comparative and calculation-constructive methods - to compare the levels of wine consumption in Ukraine and EU countries and substantiation of the consumer potential of the wine market in Ukraine; standard-cost method - for determining the amount of investment in the raw material base of the wine industry to develop production capacity and ensure supply in the wine market.

Research results. Analysis of the market dynamics in the segments of grape growing and processing, the nomenclature of production, distribution and consumption of wine showed the discrepancy between the supply of raw materials on the market for loading the capacity of wineries, accompanied by the filling the domestic market with imported products. The ratio of wine exports to imports, production volumes to exports and imports, the share of domestic production and imports in the consumption fund and per capita has been established. The capacity of the domestic market for wine consumption in Ukraine at the level of European countries and the amount of investment to ensure its supply of wine products is determined. The ways and directions of development of production and consumer potential of the domestic wine market are outlined.

Scientific novelty. The disproportions in the production and consumption of wine in the domestic market, the differences in the consumption of wine per capita in Ukraine and European countries are grounded. The production and consumer potentials of the domestic wine market have been determined. The volumes of investments, ways and directions of development of the production and consumer potential of the market for the interaction of supply and demand have been established.

Practical significance. The investigated trends in the development of the production and consumer potential of the wine market serve as a guideline for making rational management decisions on the choice of ways and directions for increasing production and domestic consumption of products of the wine industry. Tabl.: 8. Figs.: 5. Refs.: 11.

Keywords: potential; market; wine; consumption; demand; supply.

Rossokha Volodymyr Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Petrychenko Oleksandr Anatoliiovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of analysis and statistics, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsya, 21000)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1662-2563>

Россоха В. В., Петриченко А. А. Потенциал рынка вина в Украине

Цель статьи - осуществить комплексный анализ сырьевого рынка продукции виноделия, производства и распределения вина по каналам сбыта, возможностей и ограничений реализации этого продукта на внутреннем и внешнем рынках; определить состояние и потенциальные объемы потребления вина в Украине; изучить пути и направления развития производственного и потребительского потенциалов отечественного рынка вина для обеспечения предложения и формирование спроса.

Методика исследования. Охватывает методы: абстрактно-логический - для обоснования производственного и потребительского потенциалов рынка; анализа и синтеза - для установления величины площади, урожайности, валового сбора, переработки винограда на виноматериалы, номенклатуры произведенной продукции, географии экспорта и импорта и объема потребления вина; экономико-статистический и балансовый - для выявления тенденций и закономерностей производства и факторов влияния на рынок продукции виноделия, диспропорций в производстве и потреблении вина на отечественном рынке; сравнительный и расчетно-конструктивный - для сопоставления уровней потребления вина в Украине и странах ЕС и обоснования потребительского потенциала рынка вина в Украине; нормативно-расходный - для определения объемов капиталовложений в сырьевую базу винодельной отрасли для развития производственного потенциала и обеспечения предложения на рынке вина.

Результаты исследования. Анализ динамики рынка в сегментах выращивания и переработки винограда, номенклатуры производства, распределения и потребления вина показал несоответствие предложения сырья на рынке для загрузки мощностей винодельных предприятий, что сопровождается наполнением отечественного рынка импортной продукцией. Установлено соотношение экспорта вина к импорту, объемов производства к экспорту и импорту, долю отечественного производства и импорта в фонде потребления и на одного человека взрослого населения. Определено вместимость внутреннего рынка при потреблении вина в Украине на уровне европейских стран и объем капиталовложений для его обеспечения предложением винодельной продукции. Начерчено пути и направления развития производственного и потребительского потенциалов отечественного рынка вина.

Элементы научной новизны. Обоснованы диспропорции в производстве и потреблении вина на внутреннем рынке, различия в потреблении вина на одного человека в Украине и странах Европы. Определены производственные и потребительские потенциалы отечественного рынка вина. Установлены объемы инвестиций, пути и направления развития производственного и потребительского потенциалов рынка для взаимодействия предложения и спроса.

Практическая значимость. Исследованные тенденции развития производственного и потребительского потенциалов рынка вина служат ориентиром для принятия рациональных управленческих решений относительно выбора путей и направлений наращивания объемов производства и внутреннего потребления продукции винодельной отрасли экономики. Табл.: 8. Илл.: 5. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: потенциал; рынок; вино; потребление; спрос; предложение.

Россоха Владимир Васильевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Петриченко Александр Анатолиевич - доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры анализа и статистики, Винницкий национальный аграрный университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1662-2563>

Стаття надійшла до редакції 07.09.2020 р.

Фахове рецензування: 14.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Россоха В. В., Петриченко О. А. Потенціал ринку вина в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 17 – 29. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009017>

Rossokha, V.V. & Petrychenko, O.A. (2020). Potentials rynku vyna v Ukraini [Wine market potential in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp.17 – 29 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009017>

* * *

УДК 334.012.64: 334.722.24

JEL Classification: H41; D60; D13; M20

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009030>

**М. Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
В. А. МАМЧУР, кандидат економічних наук**

Соціально-економічна орієнтація сімейних фермерських господарств у підприємницькій діяльності

Мета статті – поглибити теоретико-методичні засади створення і функціонування сімейних фермерських господарств в підприємницькій діяльності та розкрити їх соціально-економічну орієнтацію.

Методика дослідження. Базується на концепції активної політики реалізації підприємницького потенціалу на селі, складовими якої виступають заходи щодо розвитку фермерських та сімейних фермерських господарств, зокрема через трансформаційний механізм формалізації особистих селянських господарств у ринкове середовище господарювання. У процесі дослідження використано наступні наукові методи: діалектичний наукового пізнання процесів і явищ; монографічний (аналіз наукових здобутків українських та закордонних учених, аналіз етапів розвитку підприємництва); графічний (для отримання синтезованого уявлення щодо об'єкта дослідження, виявлення його складових, встановлення причинно-наслідкових зв'язків); емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження); порівняльного аналізу (визначено проблеми й напрями становлення та розвитку фермерства; врахування специфічних умов сільськогосподарської діяльності та порівняння процесів розвитку фермерства на національному рівні); прогностичний (формування концептуальних засад регулювання й удосконалення стратегії розвитку підприємництва); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. На основі узагальнення запроваджені заходи, зокрема щодо компенсації сімейним фермерським господарствам частини ЄСВ, за проведеними розрахунками можуть забезпечити в найближчій перспективі до 200 тис. таких господарств (у загальному потенціалі вітчизняного сімейного фермерства становить близько мільйона господарств), що можливо як через зміну організаційно-правової форми вже існуючих малих фермерських господарств, так і через формалізацію в ринкове середовище особистих селянських господарств, набувши офіційного статусу суб'єктів підприємницької діяльності – ФОП. Аналіз ролі потенціалу сімейного фермерства виявив, що його становлення впливає на розвиток України, оскільки сільське господарство безпосередньо чи опосередковано забезпечує досягнення багатьох цілей сталого розвитку, передбачених Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року. Проведене дослідження дозволило визначити соціально-економічну орієнтацію й соціально-економічну ефективність розвитку сімейного фермерського господарства як для економіки України, так і громад, з урахуванням інституційно-правових та фінансово-економічних передумов їх функціонування.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методичне представлення та ідентифікація категорії «сімейне фермерське господарство», що розглядається тут як організація сільськогосподарського виробництва, лісового господарства, рибництва, скотарства, аквакультурного виробництва, яке управляється сім'єю й переважно залежить від сімейної праці та може бути організоване як у формі фізичної, так і юридичної особи.

Практична значущість. Виявлено, що особливість функціонування сімейних фермерських господарств полягає в тому, що вони одночасно являють собою виробничу та споживчу одиницю, а отже, поєднують дві мети – виробничу (максимізація доходу) і споживчу (зростання добробуту всіх членів домогосподарства). Систематизовано такі моделі розвитку суб'єктів сільської сімейної економіки: модель трудового фермерського господарства; модель фермерського господарства, заснованого на використанні найманої праці; модель сімейної корпорації. Встановлено, що на основі сімейної організації праці формується мала локальна економіка «сімейна ферма», до особливостей якої віднесено: подвійність цілей розвитку, тобто реалізація підприємницької здатності її членів господарювати на землі й максимізація доходу; відтворювальний процес залежить від сформованої системи неформальних інститутів; до визначальних норм поведінки її членів належать: вірність традиціям і культурній спадщині, соціальна спрямованість, інноваційність, стійкість, довіра і передбачуваність дій членів домогосподарства; поєднання різновекторних, суперечливих процесів; поєднання технологічних, економічних і культурних умов функціонування сімейної ферми, що визначають синергетичний ефект. Табл.: 5. Рис.: 2. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: соціально-економічна орієнтація; сімейні фермерські господарства; фермерські господарства; підприємницька діяльність.

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Володимир Анатолійович - кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Постановка проблеми. Одним із складових механізмів інституціоналізації та формалізації соціально-економічних інтересів сімейних фермерських господарств є законодавча база, зокрема прийняті зміни до Закону України «Про фермерські господарства» у частині стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств [10] і схваленої Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки [12], відповідно до якої передбачалося виділення коштів на підтримку невеликих господарств, активізації їх підприємницької діяльності. Особисті селянські господарства (як потенційні засновники сімейних фермерських господарств) і фермерські господарства значною мірою визначають рівень та якість життя населення, соціально-економічний стан, екологічну та продовольчу безпеку країни. Саме тому сімейні фермерські господарства перебувають під особливою увагою держави. Проте нестабільність державної політики щодо аграрного сектору економіки створює проблеми в успішній підприємницькій діяльності особистих селянських та фермерських господарств.

Зміни в аграрній сфері економіки супроводжуються зростанням економічних, соціальних і екологічних загроз, що потребують нових підходів, які б відповідали запитам і потребам сталого розвитку сільських територій. Все це спонукає до формування сталого розвитку сімейних фермерських господарств, як суб'єктів підприємницької діяльності на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти проблеми розвитку фермерських господарств, зокрема і сімейних, висвітлено в публікаціях таких науковців, як: О. Бородіна, І. Прокопа [2, 3]; Ю. Лупенко [9, 14]; О. Шпикуляк [6, 7, 9, 14] та ін. Також питанню зазначеної наукової проблематики приділяють увагу й західні науковці, серед яких: R. Zvirgzdina, A. Auzina [21]; H. Hansson, R. Ferguson, C. Olofsson,

L. Rantamaki-Lahtinen [19]; J. Clark [17]; R. Methorst, D. Roep, J. Verstegen, J.S.C. Wiskerke [20]; S. Fitz-Koch, M. Nordqvist, S. Carter, E. Hunter [18] та ін.

Мета статті - поглибити теоретико-методичні засади створення і функціонування сімейних фермерських господарств у підприємницькій діяльності та розкрити їх соціально-економічну орієнтацію.

Виклад основних результатів дослідження. Незважаючи на загальне вживання терміна «сімейне фермерське господарство» автори нечасто визначають або розміщують їх у межах чітко визначених категорій систем сільськогосподарського виробництва. Визначення сімейного фермерського господарства дуже різняться залежно від країни, контексту, автора, політичної, соціальної, економічної та екологічної мотивації.

Термін «фермерство» згадується ще у праці А. Сміта, який наголошував на індивідуалістському підході до розвитку, забезпечення функціонування сімейної ферми, але з частковим залученням додаткової робочої сили на сезон: «Пересічні фермери рідко наймають управителя для керівництва різними видами праці на фермі. Вони зазвичай чимало працюють самі разом зі своїми робітниками, самі орють і боронять тощо. І через це надлишок урожаю, що залишається після сплати ренти, має не тільки відшкодувати їм капітал, вкладений в обробіток землі, разом із звичайним прибутком на нього, а оплачувати заробітну плату, що належить їм як робітникам та управителям. Однак увесь надлишок, що залишається після оплати ренти та відшкодування капіталу, називається прибутком. Тим самим частину цього надлишку, вочевидь, становить заробітна плата. Фермер, заощаджуючи відсоток на заробітну плату, має сам отримувати її. Отже, у цьому разі заробітна плата характеризується як прибуток» [15].

На його думку, класичним прообразом сімейної ферми як ринкової структури є сімейне господарство - суспільно-економічна фор-

мація, якій притаманні родинні зв'язки, що економічно позиціонуються у виробничо-господарській діяльності, і яка передбачає, спрямована на отримання соціально-економічної вигоди. Сімейному господарству в умовах ринку притаманні ряд функцій: постачальницька (постачання на ринок праці, капіталу, виробничих ресурсів за відповідну плату - на засадах втілення підприємницької моделі); виробнича (виробництво готової продукції та послуг, зокрема в сільському секторі); посередницька (забезпечення зв'язку між виробництвом і споживанням) [15].

Сімейним фермером можна вважати також суб'єкта у статусі господарства населення, особистого селянського господарства, які потенційно відповідають формальному статусу цієї категорії господарів. Ще А. Сміт зазначав, що: «Городник, який обробляє власний город сам, поєднує землевласника та робітника. Його продукт має давати йому ренту для першого, прибуток для другого та заробітну плату для третього. Однак усю його виручку зазвичай вважають заробітною платою за його працю. Рента й прибуток у цьому разі змішуються із заробітною платою» [15].

Економічна концепція інтерпретації ролі значимості сімейного господарства як суб'єкта ринку і сімейного господарювання як способу реалізації виробничих та інших трансакцій для задоволення потреб, фундаментально опрацьована Г. Беккером, який довів, що поведінка людей у сфері особистого життя (в сім'ї) підкоряється, як і в будь-якій іншій, загальним законам економіки і, насамперед, правилам економічної раціональності. Він розглядав сімейну ферму як «мініфабрику», яка виробляє «базові блага» (кінцеві предмети споживання і послуги) [1].

За певної методичної конструкції наукового пізнання, сімейну ферму ототожнюють із домогосподарством, яке за рекомендацією ООН - це особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя, проте сімейне господарство - дещо ширше трактування структурної економічної одиниці ринку.

Адаптованим до визнаної концепції засад сімейного господарювання у будь-якій галузі є твердження, що: «...сімейне господарство - це важливий елемент економіки, що складається з однієї чи більше осіб, які ведуть спільне господарство, дбають про сімейний добробут, виконуючи такі функції: забезпечен-

ня чинниками виробництва економіки країни; використання власних коштів для поточного споживання товарів і послуг, заощадження з метою задоволення власних потреб» [9].

Започаткування практики сімейного господарювання в сільському господарстві пов'язуємо з формуванням індивідуального сектору землекористування. Вхідження особистих селянських господарств в організований ринок дотепер залишається вагомим проблемою, адже ці суб'єкти виробляють значну частку валової сільськогосподарської продукції. Від них залежить продовольча безпека населення, добробут жителів села.

Ряд фундаційних проблем із згаданого контенту держава намагається вирішити шляхом сприяння розвитку сімейного фермерства. Сімейна ферма слугує практичним втіленням, прикладом реалізації моделі сімейного господарювання в сільському господарстві.

Багатовіковий досвід людства переконливо свідчить, що головним засобом задоволення різноманітних потреб виступає праця - усвідомлена, цілеспрямована діяльність, що забезпечує певний економічний результат у натуральній або грошовій формах. Завдяки праці в сімейному господарстві члени сім'ї забезпечують себе продуктами харчування. Частина цих продуктів спрямовується на продаж, завдяки чому сімейні господарства мають додаткове джерело грошових доходів. Нині для багатьох сільських сімейних господарств власне господарство стало практично єдиним джерелом доходів і вирішує соціальні та економічні завдання через підприємництво.

Беззаперечним світовим доказом слугує те, що сімейна ферма як інституційна одиниця ринку здатна істотно вплинути на формування соціально-економічного добробуту селян, сприяти розвитку сільських територій. Ефективність сімейного фермерства проєктується на процеси становлення середнього класу на селі, економічно міцних сільських громад, а також унормовує задоволення пріоритетних цілей сталого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Характеризуючи категорію сімейного фермерського господарства, загальним розумінням з позиції важливої ролі сімейної праці у виробництві, а також роль сім'ї в управлінні сімейною фермою, родинних зв'язків, між сімейними фермерськими господарствами та громадою та/або сільською територією,

поняття сімейного фермерського господарства набуває більшого значення, ніж сільськогосподарське виробництво. Зокрема сімейне фермерське господарство характеризує спосіб життя сільського населення, збереження та передачу традицій, культури тощо.

У питанні організаційної ідентифікації сімейних фермерських господарств в Україні

потрібно вести мову про мікро- і малі селянські господарства; фермерські класичні - набули певної динаміки розвитку протягом більш як двох десятиліть, становлення сімейного фермерства як особливого господарського укладу, здатного за певних умов забезпечити ефективний розвиток сільських територій (рис. 1).

	2014	2015	2016	2017	2018
підприємницький сектор, од					
 аграрні формування	46199	45379	47697	45558	49208
 господарські товариства	7750	7721	8700	6967	д.в.
 приватні підприємства	3772	3627	3752	3215	д.в.
 с/г кооперативи	1022	1026	1097	1125	1286
 фермерські господарства	33084	32303	33682	34137	33164
 сімейні фермерські господарства (неофіційні дані)	від.	від.	від.	від.	120
 державні підприємства	228	241	222	199	д.в.
 підприємства інших форм	691	891	603	592	д.в.
непідприємницький сектор, тис. од					
 господарства у сільській місцевості	4915,3	4948,7	4924,1	4900,1	4600,1
 особисті селянські господарства	4136,8	4108,4	4075,2	4031,7	3996,5

Рис. 1. Становлення сімейного фермерства як особливого господарського укладу господарських формувань в аграрному секторі економіки України

Джерело: [4, 5].

Сімейні фермерські господарства за розміром являють собою малі форми господарювання (в оцінках значимості становлять основу сталого розвитку сільських територій). Першочергово ця роль полягає у забезпеченні зайнятості населення, гарантуванні продовольчої безпеки, участі фермерів у реалізації перспективних проєктів сільського розвитку тощо.

Загалом інституційна система господарювання «сімейна ферма» відповідає завданню реалізації пріоритету входження в організовану систему ринкової економіки значної частини виробників - це особисті селянські господарства (табл. 1), господарства населення (табл. 2) [9].

1. Організаційно-економічні характеристики особистих селянських господарств в Україні

Показник	Особисті селянські господарства (на 1 січня)				Зміни до попереднього року на 1.01:					
	2016	2017	2018	2019	2017		2018		2019	
					%	+, -	%	+, -	%	+, -
Кількість господарств*, тис. од.	4108,4	4075	4031,7	3996,5	99,2	-33,2	98,9	-43,5	99,1	-35,2
Площа земельних ділянок, тис. га	6307,2	6268	6175,6	6132,2	99,4	-39,2	98,5	-92,4	99,3	-43,4
Із них узятих в оренду у загальній площі, %	315,9	330,2	338,5	345	104,5	14,3	102,5	8,3	101,9	6,5
Середній розмір одного ОСГ, га	5,0	5,3	5,5	5,6	x	x	x	x	x	x
	1,54	1,54	1,53	1,53	100,2	x	99,6	x	100,2	x

У т. ч. з цільовим призначенням:										
для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд	803,1	799,7	793,3	791	99,6	-3,4	99,2	-6,4	99,7	-2,3
для ведення особистого селянського господарства	2603,3	2581	2551,3	2513,4	99,1	-22,4	98,9	-29,6	98,5	-37,9
у загальній площі, %	41,3	41,2	41,3	41,0	x	x	x	x	x	x
для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	2837,1	2819	2799,3	2777,1	99,4	-18,2	99,3	-19,6	99,2	-22,2
у загальній площі, %	45,0	45,0	45,3	45,3	x	x	x	x	x	x

* Домогосподарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надана земельна ділянка з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства».

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

2. Організаційно-економічні характеристики господарств населення в Україні

Показник	Господарства населення (на 1 листопада)				Зміни до попереднього року на 1.10:					
	2015	2016	2017	2018	2016		2017		2018	
					%	+, -	%	+, -	%	+, -
Кількість господарств*, тис. од.	4835,7	4779,1	4800	4755	98,8	-56,6	100,4	20,7	99,1	-45,2
Середня площа землі, яку використовує одне домогосподарство, яке має земельну ділянку, га	2,972	2,868	2,921	2,858	96,5	-0,1	101,8	0,1	97,8	-0,1
Площа земельних ділянок у користуванні, тис. га	143,7	137,1	140,2	135,9	95,4	-6,7	102,3	3,1	96,9	-4,3
У т. ч. для:										
вирощування продукції лише для власних потреб	21,3	20,8	22,0	20,2	97,9	-0,4	105,7	1,2	92,0	-1,8
вирощування продукції для власних потреб і на продаж	20,6	16,0	14,0	18,6	78,0	-4,5	87,4	-2,0	132,8	4,6
здається в оренду	100,2	98,4	102,6	94,7	98,2	-1,8	104,3	4,2	92,3	-7,9
тільки почали освоювати та інше	1,7	1,8	1,5	2,3	103,3	0,1	86,6	-0,2	149,8	0,8

* Домогосподарства, які проживають у сільській місцевості і мають земельні ділянки (Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник.

Джерело: Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/osg/osg_u/osg_0118_u.html.

Загалом особисті селянські господарства і господарства населення є суб'єктами сільськогосподарського виробництва, які виконують роль самозабезпечення для українського селянина та найбільше ідентифікуються як сімейний вид здійснення підприємницької діяльності. Завдяки продукту, створюваному в цьому секторі, сільські жителі мають можливість «виживати». Для переважної більшості власників таких господарств -

це єдина форма зайнятості, тому механізм перетворення їх у сімейне фермерське господарство не такий простий, насамперед у психологічному аспекті.

Зазначені суб'єкти господарювання визначають організаційну структуру сімейного фермерського господарства та за певних умов можуть формалізуватися в ринковий механізм господарювання (табл. 3) [9].

3. Потенціал трансформації господарських формувань у сімейні ферми

суб'єкти за площею не більше 20 га угідь

Підприємницький сектор (діючі фермерські господарства)				Непідприємницький сектор (господарства населення, у т.ч. ОСГ)			
Діапазон площі, га	Кількість, од.			Діапазон площі, га	Кількість, тис. од.		
	2016	2017	2018		2016	2017	2018
1,1 - 3,0 га	1473	1260	1195	1,01 - 5,00	901,1	916,3	782,0
3,1 - 5,0 га	1697	1537	1430	5,01 - 10,00	108,3	102,9	105,8
5,1 - 10,0 га	2748	2410	2301	10,01 і більше	68,9	63,7	64,4

10,1 - 20,0 га	3788	3635	3498	Усього, тис. од.	1078,4	1082,9	952,2
Усього, од.	9706	8842	8424				
Сукупний потенціал перетворення у сімейні ферми							
2016			2017		2018		
Кількість, тис. од.							
1088,1			1091,7		960,6		

Джерело: Власні розрахунки [9] та дані Державної служби статистики України [4].

Мотивація стати сімейним фермером для селянина-одноосібника залежатиме від умов, які визначають економічну доцільність такого кроку.

Аспект розміру землі як ідентифікаційна складова сімейної ферми складно контекстуалізувати в розуміння власне формування категорії з огляду на різноманітну орієнтацію виробництва сімейних ферм за видами сільськогосподарської діяльності (вирощування худоби, рибництво, лісове господарство, рослинництво, аквакультура тощо). Тому визначити сімейне фермерське господарство з погляду розміру землі важко. На нашу думку, визначення сімейного фермерського господарства здебільшого ґрунтується та залежить від сімейної праці. Проте одразу зазначимо, що визначення сімейного фермерського господарства повинно бути таким, яке не лише визнає роль сім'ї у виробництві та управлінні фермою, а також включає спеціалізацію у лісовому господарстві, рибництві, скотарстві, аквакультурі, виробництві нішевих культур, туризмі тощо.

Отже, сімейне фермерське господарство виступає засобом організації сільськогосподарського виробництва, лісового господарства, рибництва, скотарства, аквакультурного виробництва, яке управляється сім'єю та переважно залежать від сімейної праці й може бути організоване як у формі фізичної, так і юридичної особи.

З огляду на зазначене можна стверджувати про різновекторність і орієнтованість та соціально-економічну значущість сімейних фермерських господарств, що здебільшого продуковано агроекологічними та соціально-економічними умовами.

Найбільш суб'єктивною передумовою, на якій буде зосереджено увагу при висвітленні соціально-економічної орієнтованості сімейних ферм та їх чисельності, визначаємо наявність у господарствах великої рогатої худоби, яка і спродувала розвиток сімейних молочних ферм.

З метою розуміння соціально-економічної значущості організації виробництва молока у сімейних фермах визначено основні техніко-

економічні критерії формування таких ферм за чотирма варіантами та двома умовами.

Перший варіант: сімейна ферма на 2 корови, умова перша - молочна продуктивність корів не менше 4500 кг у рік, така кількість корів забезпечить рівень гарантованого прибутку в сумі 99,5 тис. грн/рік; умова друга - молочна продуктивність корів не менше 6500 кг у рік, така кількість корів забезпечить рівень гарантованого прибутку в сумі 147,3 тис. грн/рік; за умови що реалізація молока відбуватиметься за цінами, які наближені до роздрібних (реалізація на ринку) - 16 грн.

Другий варіант: сімейна ферма на 5 корів, умовита вартість реалізації молока ті ж, що і в першому, зазначена кількість корів для першої умови забезпечує рівень гарантованого прибутку в сумі 246,8 тис. грн/рік, для другої - 359,9 тис. грн/рік.

Третій варіант: сімейна ферма на 10 корів, однак реалізація молока відбуватиметься по середній оптовій ціні реалізації молока вищого ґатунку 9,6 грн, що при досягненні аналогічних, як у першому варіанті, надоїв на корову дозволить досягти суми гарантованого прибутку для першої умови - 209,3, для другої - 302,3 тис. грн/рік.

Четвертий варіант: сімейна ферма на 20 корів, реалізація молока відбуватиметься по середній оптовій ціні реалізації молока вищого ґатунку 9,6 грн, що при досягненні аналогічних, як у першому варіанті, надоїв на корову дозволить досягти суми гарантованого прибутку для першої умови - 418,5, для другої - 604,5 тис. грн/рік.

Реалізація другого і третього варіантів сімейних ферм, на наш погляд, успішно розвиватиметься на будь-яких сегментах ринку, де існує потреба в оптових поставках якісної молочної продукції.

Прогнозна ефективність організації сімейної молочної ферми та її соціально-економічна спрямованість показані за основними позиціями (табл. 4).

Найбільш економічно привабливим, як уже зазначалося раніше, розглядається розвиток сімейних ферм на базі господарств

населення чи ОСГ, які вже утримують певну кількість корів та володіють необхідними матеріально-технічними ресурсами. Створення таких сімейних ферм - найпростіший серед визначених варіантів і характеризується швидкою окупністю, оскільки наявна додаткова державна підтримка через компенсацію ЄСВ та виплат на одну голову великої рогатої худоби.

Не менш сприятливим чинником розвитку сімейних ферм виступає відносно низький коефіцієнт податкового навантаження - від 0,1-0,9 протягом 10 років. Найнижче зна-

чення коефіцієнта становитиме у перший рік роботи ферми, враховуючи наявність державної компенсації сплати, 90% ЄСВ. Податковий тиск поступово зростатиме із зменшенням компенсацій ЄСВ на 10% щорічно. Спрощена система оподаткування фермам з виробництва молока надає можливість сплачувати удвічі меншу суму податків із розрахунку на одиницю вартості реалізованої продукції порівняно з сільськогосподарськими підприємствами - юридичними особами, які знаходяться на загальній системі оподаткування.

4. Прогноз ефективності та прибутковості (окупність) сімейної молочної ферми

Показник	Кількість корів (потужність ферми), голів								
	2	5	10	20	2	5	10	20	
Надій молока л/гол (продуктивність) у рік (мінімальний/середній)	4500				6500				
Кількість корів (власні/придбанні), гол	0/2	0/5	0/10	0/20	0/2	0/5	0/10	0/20	
Потреба інвестицій, тис. грн	56/100	140/250	280/500	560/1000	56/100	140/250	280/500	560/1000	
Будівництво ферми	40/40	100/100	200/200	400/400	40/40	100/100	200/200	400/400	
Обладнання на ферму	16/16	40/40	80/80	160/160	16/16	40/40	80/80	160/160	
ВРХ	0/44	0/110	0/220	0/440	0/44	0/110	0/220	0/440	
Погашення інвестицій в рік, тис. грн	10,6/10,6	26,6/26,6	53,3/53,3	106,5/106,5	19,6/19,6	49,2/49,2	98,2/98,2	196,5/196,5	
Продажі в рік	144,0	360,0	432,0	864,0	208,0	520,0	624,0	1248,0	
Витрати в рік	44,5	111,4	222,7	445,5	64,3	160,1	321,7	643,5	
Гарантований прибуток сімейної ферми на рік	99,5	248,6	209,3	418,5	143,7	359,9	302,3	604,5	
Окупність, років	7/9	6/9	6/9	5/9	4/5	3/5	3/5	3/5	
Соціально-економічна спрямованість сімейних фермерських господарств									
Соціально-економічна складова	Зайнятість, осіб	1	1	2	2	1	1	2	2
	Фіскальний потенціал, (сплата ЄСВ*), грн	1100	1100	2200	2200	1100	1100	2200	2200
	Мінімальний страховий внесок, грн	110	110	220	220	110	110	220	220
Державна підтримка	Часткова компенсація ЄСВ**, грн	990	990	1980	1980	990	990	1980	1980
	Дотація за утримання корів, тис. грн*** (5000 грн/гол)	10	25	50	100	10	25	50	100
Державна ефективність, тис. грн	10,9	25,9	51,9	101,9	10,9	25,9	51,9	101,9	

* Мінімальний розмір ЄСВ із заробітної плати та доходів ФОП, самозайнятих осіб та членів фермерського господарства. Нагадаємо, що розмір мінімального страхового внеску ЄСВ у місяць дорівнює 22% від мінімальної заробітної плати. Отже, з 01.09.2020 р. він становитиме 1100 грн (5000 x 22%), замість 1039,06 грн (4723 x 22%). Джерело: URL : <https://medoc.ua/blog/z-1-veresnija-2020-roku-rozmir-minzarplati-5000-grn-na-shho-vpline>.

** Часткова компенсація ЄСВ сімейним фермерським господарствам - з 01.01.2020 р. Джерело: URL : <https://medoc.ua/blog/chastkova-kompensacija-sv-simejnim-fermerskim-gospodarstvam-z-01012020-r>.

*** Дотація за утримання корів надається на безповоротній основі за кожну наявну станом на 1 липня поточного року ідентифіковану та зареєстровану в установленому порядку корову, в розмірі 5000 грн за одну голову. Джерело: Держава планує виділяти дотації на ВРХ для сімейних фермерських господарств. URL : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=82227aa6-526a-40c7-a7dc-2f9f70f98c7e&title=DerzhavaPlanuVidiliatiDotatsiiNaVrkhDliaSimeinikhFermerskikhGospodarstv>.

Бачення потенціалу формалізації та соціально-економічної орієнтації сімейного фермерства в Україні потребує з'ясування, які саме господарства потенційно можуть стати

сімейними фермерськими господарствами та відповідають встановленим критеріям категорії «сімейні ферми» (рис. 2).

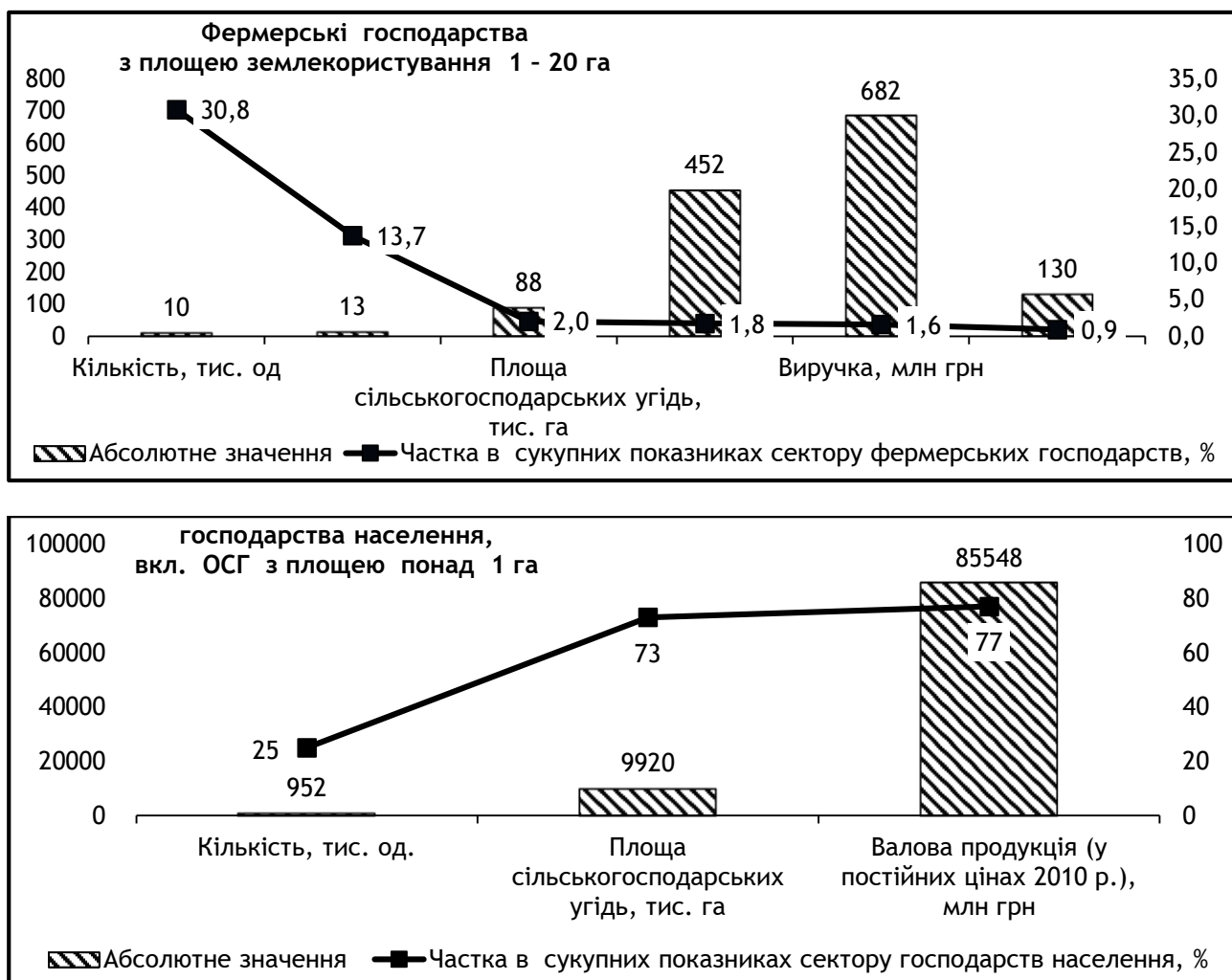

Рис. 2. Економічні параметри господарств категорії «сімейна ферма» (зліва - підприємницький сектор; справа - непідприємницький)

Джерело: [4, 9].

Запроваджені заходи, зокрема щодо компенсації сімейним фермерським господарствам частини ЄСВ, за розрахунками можуть забезпечити в найближчій перспективі до 200 тис. таких господарств (у загальному потенціал вітчизняного сімейного фермерства становить близько мільйона господарств), що можливо як через зміну організаційно-правової форми вже існуючих малих фермерських господарств, так і через формалізацію в ринкове середовище особистих селянських господарств, набувши офіційного статусу суб'єктів підприємницької діяльності - ФОП.

Аналізуючи роль потенціалу сімейного фермерства, варто зазначити, що його становлення впливає на розвиток України, оскільки сільське господарство безпосередньо чи опосередковано забезпечує досягнення майже всіх цілей сталого розвитку, передбачених Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року [16].

Нижче наведено показники соціально-економічної ефективності розвитку сімейного фермерського господарства як для економіки України, так і громад, з урахуванням інституційно-правових та фінансово-економічних передумов їх функціонування (табл. 5).

5. Економічний потенціал трансформації ОСГ у сімейні фермерські господарства як напрямку реалізації цілей сталого розвитку України

Площа землі в користуванні, га	Прогноз трансформації, тис. од.	Надходження до бюджету, млн грн			Прогноз трансформації, тис. од.	Надходження до бюджету, млн грн		
		місцевий	державний	усього		місцевий	державний	усього
		2019				2020		
2,1-5,0	186	89,4	182,47	271,9	191	91,5	0,4	9,9
5,1-20,0	7	22,8	6,8	29,6	7	22,8	0,01	22,8
Разом	192	112,2	189,2	301,5	198	114,3	0,4	114,7
		2021				2022		
2,1-5,0	196	94,2	578,8	673,0	208	99,6	817,4	91,7
5,1-20,0	7	22,8	21,5	44,3	8	26,4	30,4	56,8
Разом	203	117,0	600,3	717,4	215	126,0	847,9	973,9
		2023				2024		
2,1-5,0	212	102,0	1040,7	1142,7	220	105,6	1294,5	1400,0
5,1-20,0	8	26,4	38,7	65,1	8	26,4	481,9	74,6
Разом	219	128,4	1079,5	1207,9	227	13,2	1342,7	1474,7
		2025				2026		
2,1-5,0	231	111,3	1590,0	1701,4	237	113,7	1862,9	1976,6
5,1-20,0	9	29,7	59,1	88,9	9	29,7	69,3	99,1
Разом	239	141,0	1649,2	1790,3	245	143,4	1932,2	2075,6
		2027				2028		
2,1-5,0	256	123,0	2266,8	2389,8	279	134,1	2746,8	2880,9
5,1-20,0	10	33,0	84,4	117,4	10	33,0	102,3	135,3
Разом	265	156,0	2351,1	2507,2	289	167,1	2849,0	3016,2

Джерело: [8, 9].

Звідси можна стверджувати, що сімейні фермерські господарства слугують позитивним індикатором не лише економічного піднесення сільських територій, а й власне підвищення як зайнятості, так і доходності селян.

Висновки. Виявлено, що особливість функціонування сімейних фермерських господарств полягає в тому, що вони одночасно являють собою виробничу та споживчу одиницю, а отже, поєднують дві мети - виробничу (максимізація доходу) і споживчу (зростання добробуту всіх членів домогосподарства). Встановлено, що на основі сімейної організації праці формується мала локальна економіка «сімейна ферма», серед особли-

востей якої розрізняють: подвійність цілей розвитку, тобто реалізація підприємницької здатності її членів господарювати на землі та максимізація доходу; відтворювальний процес залежить від сформованої системи неформальних інститутів; до визначальних норм поведінки її членів належать: вірність традиціям і культурній спадщині, соціальна спрямованість, інноваційність, стійкість, довіра і передбачуваність дій членів домогосподарства; поєднання різновекторних, суперечливих процесів; поєднання технологічних, економічних і культурних умов функціонування сімейної ферми, що визначають синергетичний ефект.

Список бібліографічних посилань

1. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / пер. с англ. Москва: ГУВШЭ, 2003. 627 с.
2. Бородіна О., Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії. URL : <https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-.html>.
3. Бородіна О., Прокопа І. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Дзеркало тижня*. URL : <https://dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi-.html>.
4. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. URL : <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>.

References

1. Bekker, G.S. (2003). *Chelovecheskoe povedenie: jekonomicheskij podhod. Izbrannye trudy po jekonomicheskoy teorii* [Human Behavior: An Economic Approach. Selected Works on Economic Theory]. Moskva: GUVShJe [In Russian].
2. Borodina, O., Prokopa, I. (2016). *Pidtrymka simeinoho fermerstva: hasla i dii* [Family farming support: slogans and actions]. Retrieved from: <https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-.html> [In Ukrainian].
3. Borodina, O., Prokopa, I. (2014). *Simeini fermerski gospodarstva: problemy formalizatsii* [Family farms: problems of formalization]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: <https://dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi-.html> [In Ukrainian].

6. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11-19.
7. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72-86.
8. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Реалізація цілей сталого розвитку України в контексті трансформації особистих селянських господарств в сімейні фермерські. *Економіка природокористування і сталий розвиток* 2020. № 7 (261). С. 21-31. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7\(26\)/3](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7(26)/3).
9. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
10. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 1067-VIII від 31.03.2016 р. // Законодавство України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
11. Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Кабінету Міністрів України № 565 від 22 травня 2019 р. // Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/565-2019-%D0%BF>.
12. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 664-р від 13.09.2017 р. // Законодавство України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.
13. Про фермерське господарство : Закон України № 973-IV від 15.08.2018 р. // Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
14. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / [Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : в 2 т. / пер. с англ. В. В. Иванова. Москва, Ленинград, 1931. 687 с.
16. Цілі сталого розвитку: Україна : нац. доп. 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2017. 174 с.
17. Clark J. Entrepreneurship and diversification on English farms: *Identifying business enterprise characteristics and change processes*. *Entrep. Reg. Dev.* 2009. Vol. 21. P. 213-236.
18. Fitz-Koch S., Nordqvist M., Carter S., Hunter E. Entrepreneurship in the Agricultural Sector: *A Literature Review and Future Research Opportunities*. *Entrep. Theory Pract.* 2018. Vol. 42. P. 129-166.
19. Hansson H., Ferguson R., Olofsson C., Rantamaki-Lahtinen L. Farmers' motives for diversifying their farm business - The influence of family. *J. Rural Stud.* 2013. Vol. 32. P. 240-250.
20. Methorst R., Roep D., Verstegen J., Wiskerke J.S.C. Three-Fold Embedding: *Farm Development in Relation to Its Socio-Material Context*. *Sustainability* 2017, 9, 1677.
21. Zvirgzdina R., Auzina A. Factors Impeding the Start of Entrepreneurship in Rural Areas. *In Economic Science for Rural Development: Rural and Regional Development*; Jakusonoka, I., Ed.; Latvia University of Agriculture: Jelgava, Latvia, 2008. P. 289-295. ISBN 978-9984-39-498-5.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Yedynyi derzhavnyi reiestr yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpriyemtsiv ta hromadskykh formuvan [Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Associations]. Retrieved from: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search> [In Ukrainian].
6. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H. (2018). Tendentsii i perspektivy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv [Trends and perspectives of development of personal peasant households]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 11-19 [In Ukrainian].
7. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. (2018). Instytutsiina formalizatsiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Institutional formalization for development of family farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 72-86 [In Ukrainian].
8. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. (2020). Realizatsiia tsilei staloho rozvytku Ukrainy v konteksti transformatsii osobystykh selianskykh hospodarstv v simeini fermerski [Implementation of sustainable development goals of ukrainians in the context of the transformation of personal farmers in the family]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok*, 7 (261), pp. 21-31 [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv: monohrafiia [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro fermerske hospodarstvo» shchodo stymuliuвання stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy # 1067-VIII vid 31.03.2016 r. [On amendments to the Law of Ukraine "On Farming Enterprises" to stimulate the establishment and operation of family farms: Law of Ukraine No. 1067-VIII from 31.03.2016]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia simeinykh fermerskykh hospodarstvam dodatkovoi finansovoi pidtrymky cherez mekhanizm doplaty na koryst zastrakhovanykh osib-chleniv/holovy simeinoho fermerskoho hospodarstva yedynoho vnesku na zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy # 565 vid 22 travnia 2019 r. [On approval of the Procedure for providing additional financial support to family farms through the mechanism of additional payment in favor of insured members / head of the family farm of a single contribution to the obligatory state social insurance: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 565 of May 22, 2019]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/565-2019-%D0%BF> [In Ukrainian].
12. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy # 664-r vid 13.09.2017 r. [On approval of the Concept of development of farms and agricultural cooperation for 2018-2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 664-r of 13.09.2017]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
13. Pro fermerske hospodarstvo : Zakon Ukrainy # 973-IV vid 15.08.2018 r. [On farming: Law of Ukraine No. 973-IV from 15.08.2018]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia: nauk. dop. [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
15. Smith, A. (1931). Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov: v 2 t. [The Wealth of Nations: in 2 vol.]. (V.V. Ivanova, Trans). Moskva, Leningrad [In Russian].
16. Tsili staloho rozvytku: Ukraina: nats. dop. 2017 [Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report 2017]. (2017). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Kyiv [In Ukrainian].
17. Clark, J. (2009). Entrepreneurship and diversification on English farms: *Identifying business enterprise characteristics and change processes*. *Entrep. Reg. Dev.*, vol. 21, pp. 213-236 [In English].

18. Fitz-Koch, S., Nordqvist, M., Carter, S., Hunter, E. (2018). Entrepreneurship in the Agricultural Sector: A Literature Review and Future Research Opportunities. *Entrep. Theory Pract.*, vol. 42, pp. 129-166 [In English].
19. Hansson, H., Ferguson, R., Olofsson, C., Rantamaki-Lahtinen, L. (2013). Farmers' motives for diversifying their farm business - The influence of family. *J. Rural Stud.*, vol. 32, pp. 240-250 [In English].
20. Methorst, R., Roep, D., Versteegen, J., Wiskerke, J.S.C. (2017). Three-Fold Embedding: Farm Development in Relation to Its Socio-Material Context. *Sustainability* 9, 1677 [In English].
21. Zvirgzdina, R., Auzina, A. (2008). Factors Impeding the Start of Entrepreneurship in Rural Areas. In *Economic Science for Rural Development: Rural and Regional Development*. Jakusonoka, I. (Ed.). Latvia University of Agriculture: Jelgava, Latvia (pp. 289-295) [In English].

Malik M. Yo., Mamchur V. A. Socio-economic orientation of family farms in entrepreneurial activity

The purpose of the article is to deepen the theoretical and methodological foundations of the creation and functioning of family farms in entrepreneurial activity and reveal their socio-economic orientation.

Research methods. It is based on the concept of an active policy for the implementation of entrepreneurial potential in the countryside, the components of which are measures for the development of farms and family farms, including through the transformation mechanism of formalizing personal peasant farms into a market economy environment. In the process of research, the following scientific methods were used: dialectical scientific knowledge of processes and phenomena; monographic (analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists, analysis of the stages of business development); graphic (to obtain a synthesized representation of the object of research, identify its components, establish causal relationships); empirical (based on a comprehensive assessment of the current state of the research object); comparative analysis (identified the problems and directions of the formation and development of farming; taking into account the specific conditions of agricultural activity and comparing the processes of farming development at the national level); prognostic (forming the conceptual framework for regulating and improving the entrepreneurship development strategy); abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. On the basis of generalization, measures were introduced, in particular, to compensate part of the single social payment (SSP) to family farms, according to the calculations, they can provide in the near future up to 200 thousand such farms (in the total potential of domestic family farming is about a million farms), which is possible both through a change in organizational and the legal form of already existing small farms, and through formalization of personal peasant farms into the market environment, acquiring the official status of physical person entrepreneur - SPE. Analyzing the role of the potential of family farming, it should be noted that its formation affects the development of Ukraine, since agriculture directly or indirectly ensures the achievement of many sustainable development goals provided for by the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030. The study made it possible to determine the socio-economic orientation and socio-economic efficiency of the development of family farming both for the Ukrainian economy and communities, taking into account the institutional, legal and financial and economic prerequisites for their functioning.

Scientific novelty. The methodological representation and identification of the category of family farming have received further development, which is considered here as an organization of agricultural production, forestry, fisheries, livestock, aquaculture, which is managed by the family and can be organized both in the form of an individual and a legal entity.

Practical significance. It was revealed that the peculiarity of the functioning of family farms lies in the fact that they simultaneously represent production and consumer unit, and therefore combine two goals - production (maximizing income) and consumer (increasing the well-being of all members of the household). The following models of development of subjects of the rural family economy have been systematized: a model of labor farming; the farm model based on the use of hired labor; family corporation model. It was found that on the basis of the family organization of labor, a small local economy "family farm" is formed, the features of which include: the duality of development goals, that is, the implementation of the entrepreneurial ability of its members to manage the land and maximize income; the reproductive process depends on the existing system of informal institutions; the defining norms of behavior of its members include: loyalty to traditions and cultural heritage, social orientation, innovation, sustainability, trust and predictability of actions of household members; a combination of multi-vector, contradictory processes; a combination of technological, economic and cultural conditions for the functioning of a family farm, which determine the synergistic effect. Tabl.: 5. Figs.: 2. Refs.: 21.

Keywords: socio-economic orientation; family farms; farms; entrepreneurship.

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Mamchur Volodymyr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, deputy head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Малик Н. И., Мамчур В. А. Социально-экономическая ориентация семейных фермерских хозяйств в предпринимательской деятельности

Цель статьи - углубить теоретико-методические основы создания и функционирования семейных фермерских хозяйств в предпринимательской деятельности и раскрыть их социально-экономическую ориентацию.

Методика исследования. Базируется на концепции активной политики реализации предпринимательского потенциала на селе, составляющими которой выступают меры по развитию фермерских и семейных фермерских хозяйств, в

частности через трансформационный механизм формализации личных крестьянских хозяйств в рыночную среду хозяйствования. В процессе исследования использованы следующие научные методы: диалектический научного познания процессов и явлений; монографический (анализ научных достижений украинских и зарубежных ученых, анализ этапов развития предпринимательства); графический (для получения синтезированного представления относительно объекта исследования, выявления его составляющих, установление причинно-следственных связей); эмпирический (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования); сравнительного анализа (определены проблемы и направления становления и развития фермерства; учета специфических условий сельскохозяйственной деятельности и сравнения процессов развития фермерства на национальном уровне); прогностический (формирование концептуальных основ регулирования и совершенствования стратегии развития предпринимательства); абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. На основе обобщения введенные меры, в частности по компенсации семейным фермерским хозяйствам части ЕСВ, по проведенным расчётам могут обеспечить в ближайшей перспективе до 200 тыс. таких хозяйств (в общем потенциал отечественного семейного фермерства составляет около миллиона хозяйств), что возможно как через изменения организационно-правовой формы уже существующих малых фермерских хозяйств, так и через формализацию в рыночную среду личных крестьянских хозяйств, с приобретением официального статуса субъектов предпринимательской деятельности - СПД. Анализ роли потенциала семейного фермерства выявил, что его становление влияет на развитие Украины, поскольку сельское хозяйство прямо или косвенно обеспечивает достижение многих целей устойчивого развития, предусмотренных Целями устойчивого развития Украины на период до 2030 года. Проведенное исследование позволило определить социально-экономическую ориентацию и социально-экономическую эффективность развития семейного фермерского хозяйства как для экономики Украины, так и общин, с учетом институционально-правовых и финансово-экономических предпосылок их функционирования.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методические представления и идентификация категории «семейное фермерское хозяйство», что рассматривается здесь как организация сельскохозяйственного производства, лесного хозяйства, рыбоводства, скотоводства, аквакультурного производства, которое управляется семьей и преимущественно зависит от семейного труда и может быть организовано как в форме физического, так и юридического лица.

Практическая значимость. Выявлено, что особенность функционирования семейных фермерских хозяйств состоит в том, что они одновременно являются производственной и потребительской единицей, а следовательно, сочетают две цели - производственную (максимизация дохода) и потребительскую (рост благосостояния всех членов домохозяйства). Систематизированы следующие модели развития субъектов сельской семейной экономики: модель трудового фермерского хозяйства; модель фермерского хозяйства, основанного на использовании наемного труда; модель семейной корпорации. Установлено, что на основе семейной организации труда формируется малая локальная экономика «семейная ферма», к особенностям которой отнесены: двойственность целей развития, то есть реализация предпринимательской способности ее членов хозяйствовать на земле и максимизация дохода; воспроизводственный процесс зависит от сложившейся системы неформальных институтов; к определяющим нормам поведения её членов относятся: верность традициям и культурному наследию, социальная направленность, инновационность, устойчивость, доверие и предсказуемость действий членов домохозяйства; объединение разновекторных, противоречивых процессов; объединение технологических, экономических и культурных условий функционирования семейной фермы, определяющие синергетический эффект. Табл.: 5. Илл.: 2. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: социально-экономическая ориентация; семейные фермерские хозяйства; фермерские хозяйства; предпринимательская деятельность.

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Владимир Анатольевич - кандидат экономических наук, заместитель заведующего отделом предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 08.09.2020 р.

Фахове рецензування: 11.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Малік М. І., Мамчур В. А. Соціально-економічна орієнтація сімейних фермерських господарств у підприємницькій діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 30 – 41. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009030>

Malik, M.Yo. & Mamchur, V.A. (2020). Sotsialno-ekonomichna orientatsiia simeinykh fermerskykh gospodarstv u pidpriemnytskii diialnosti [Socio-economic orientation of family farms in entrepreneurial activity]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 30 – 41 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009030>

* * *

УДК 331.5

JEL Classification: J21; J28

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>

Н. І. ПАТИКА, доктор економічних наук, доцент
О. В. НАРТЮК, кандидат економічних наук

Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні

Мета статті - проаналізувати стан, виокремити базові чинники впливу та визначити основні шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні.

Методика дослідження. З метою оцінки стану та тенденцій зайнятості сільського населення в аналітичних дослідженнях застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, трендовий аналіз, графічний метод, індексний аналіз тощо). Для визначення чинників впливу на зайнятість сільського населення використано системний аналіз. За допомогою прийомів абстрактно-логічного методу та методу узагальнення окреслено шляхи реалізації державної політики щодо підтримки та розвитку аграрної сфери задля забезпечення зайнятості сільського населення.

Результати дослідження. З'ясовано, що динаміка рівня зайнятості сільського населення в Україні має циклічний характер - на етапі економічного підйому відбувається його зростання, за яким слідує період зниження (на етапі економічного спаду). Обґрунтовано, що характерними рисами зайнятості сільського населення є: зменшення чисельності сільського населення, в тому числі економічно активного, деформація його вікової структури, диспропорція кон'юнктури сільських ринків праці, відсутність розвиненої соціальної інфраструктури, звуження сфери сільськогосподарської праці, зміни в структурі сільськогосподарського виробництва, низький рівень оплати праці тощо. Систематизовано чинники впливу на стан зайнятості сільського населення за групами: індивідуальні, соціально-демографічні, економічні, політичні, інституційні. Визначено основні шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку науково-методичні основи дослідження зайнятості сільського населення в частині визначення чинників впливу та організаційно-економічні засади забезпечення зайнятості сільського населення в Україні, а саме визначено пріоритетні напрями державної політики, які спрямовані на забезпечення зайнятості сільського населення шляхом вжиття правових, інституційних, галузевих, економічних, інвестиційно-інноваційних, підприємницьких та інших заходів.

Практична значущість. Викладені основні положення і висновки доведено до рівня практичних рекомендацій, впровадження яких дасть змогу вдосконалити процес формування та реалізації державної політики у сфері зайнятості сільського населення України, оптимізувати підходи до розробки програм сприяння зайнятості сільського населення. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: зайнятість; сільське населення; чинники; напрями державної політики; Україна.

Патика Наталія Іванівна - доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: n_patyka@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Нартюк Оксана Володимирівна - кандидат економічних наук, заступник директора, Дубенська міськрайонна філія Рівненського обласного центру зайнятості (35600, Рівненська обл., м. Дубно, вул. Д. Галицького, 26)

E-mail: nartoks@ukr.net

Постановка проблеми. На сьогодні спад світової економіки внаслідок негативного впливу обмежень через поширення інфекційного захворювання COVID-19 спричинив наявність реальних ризиків та загроз продовольчій безпеці на світовому рівні. Україна як держава, у якої сільське господарство є однією з пріоритетних галузей розвитку

економіки, має усі передумови для формування конкурентних переваг та спроможна стати однією з країн-лідерів на світовому продовольчому ринку. Цьому сприяють наявні природні та кліматичні умови, родючі земельні ресурси (основна площа сільськогосподарських угідь України, а саме 67,7% (27,8 млн га) знаходиться під чорноземами, що становить 8,7% від їх світових площ), геостратегічне положення, людські ресурси

© Н. І. Патика, О. В. Нартюк, 2020

(30,7% населення України проживає в сільській місцевості) та високий науковий потенціал.

Однак наявні інституційні проблеми у контексті правового регулювання вітчизняного ринку землі, а також наявність стійких негативних тенденцій у соціально-економічному розвитку цієї галузі, серед яких: безпрецедентна депопуляція, низький рівень доходів і, як наслідок, життєвого рівня сільського населення, зростання інтенсивності трудової міграції, занепад соціальної інфраструктури на селі та інші, слугують істотною перешкодою для здійснення якісного «прориву». А відтак, за відсутності системного підходу на державному рівні до вирішення цих та інших проблем, забезпечення продуктивної зайнятості працездатного населення на селі залишатиметься проблематичним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження зайнятості населення, зокрема сільського, впровадження організаційних, правових, соціальних, економічних та інших механізмів її забезпечення здійснили відомі вітчизняні вчені С. Бандур [1]; О. Булавка [2, 3]; Я. Гадзало, В. Жук, М. Могилова [10]; І. Гнибіденко [4, 13]; О. Грішнова [5]; В. Дієсперов [2]; А. Колот [6]; О. Кочемировська [15]; І. Курило [7]; Е. Лібанова [8]; О. Макарова [8]; М. Малік, В. Мамчур [9]; І. Петрова [11, 12], В. Рябоконт [14] та ін.

Вивченню проблем зайнятості сільського населення значну увагу приділяють також іноземні дослідники, що підтверджує її вагомість у світових масштабах. Зокрема, досліджуються загальні питання зайнятості сільського населення в країнах світу, її динаміка, особливості, вивчається вплив різних чинників на сільський ринок праці, аналізуються питання трансформації ринків праці в сільській місцевості у сучасних умовах, розглядаються можливості працевлаштування в сільській місцевості, визначаються передумови міграції сільського населення до міст і наслідки цих процесів для економіки регіонів і країни в цілому та ін. [17-21].

Разом із тим, незважаючи на наявність цілої низки наукових праць, які висвітлюють різні аспекти зайнятості, існують проблемні питання забезпечення зайнятості сільського населення (структура зайнятості сільського населення, диверсифікація зайнятості у сільській місцевості, забезпечення умов

гідної праці, адекватна оплата праці в аграрній сфері тощо), що потребують більш детального вивчення.

Мета статті - проаналізувати стан, виокремити базові чинники впливу та визначити основні шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні.

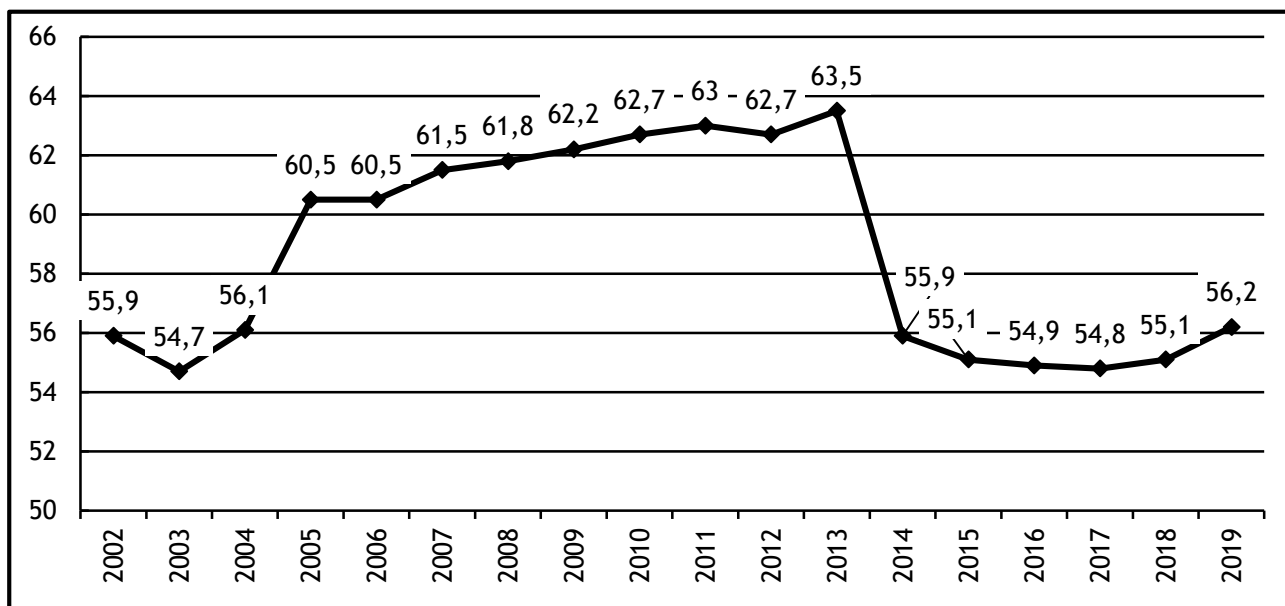
Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження став системний підхід до вивчення досліджуваних явищ і процесів та діалектичний метод пізнання, які дозволили комплексно розглянути процеси, пов'язані із зайнятістю сільського населення України. При узагальненні науково-методичних підходів щодо дослідження процесу зайнятості сільського населення в Україні використано прийоми абстрактно-логічного методу, аналіз і синтез, аналогію та порівняння. З метою оцінки стану і тенденцій зайнятості сільського населення в аналітичних дослідженнях застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, трендовий аналіз, графічний метод, індексний аналіз тощо). Для визначення чинників впливу на зайнятість сільського населення використано системний аналіз. За допомогою прийомів абстрактно-логічного методу і методу узагальнення окреслено шляхи реалізації державної політики щодо підтримки та розвитку аграрної сфери задля забезпечення зайнятості сільського населення. При проведенні дослідження використовувалися статистичні дані Державної служби статистики України за 1990-2019 рр.

Виклад основних результатів дослідження. Ситуація, яка нині склалася на вітчизняному сільському ринку праці, не може не викликати занепокоєння, адже вражаючі диспропорції його кон'юнктури, зростання рівня безробіття серед населення, дефіцит якісних робочих місць та недостатнє забезпечення умов для гідної праці становлять потенційну загрозу для стабільного соціального розвитку та економічної безпеки держави. З огляду на вказане актуалізується питання щодо дослідження стану зайнятості сільського населення в Україні та пошук дієвих шляхів її забезпечення.

За графіком рівня зайнятості сільського населення його динаміка має циклічний характер, тобто періодично відбувається певне зростання (на етапі економічного підйому) за яким слідує період зниження (на етапі економічного спаду) (рис.). Динаміка по-

казника рівня зайнятості упродовж періоду 2002-2019 рр. характеризується як мінімум

трьома зламами поточної тенденції - в 2003 р., 2013 р. та 2017 р.

Рівень зайнятості сільського населення в Україні за період 2002-2019 рр., %

Джерело: Складено авторами за даними Державної служби статистики України [22].

Істотне зниження рівня зайнятості сільського населення, що відбулося після 2013 р., пояснюється багатьма чинниками - демографічними, соціально-економічними, політичними тощо, основні з яких розглядатимуться у межах проведеного дослідження.

Зокрема, на сьогодні чисельність сільського населення характеризується стійкою

тенденцією до скорочення. Так, за період 1991-2019 рр. цей показник знизився на 3893,5 тис. осіб (або 23,1 %) - від 16859,2 до 12965,7 тис. осіб, а частка сільського населення в загальній чисельності зменшилася на 1,6 в. п. (табл. 1).

1. Динаміка чисельності населення в Україні, тис. осіб

Показник	Роки							2019 р. до 1991 р., %
	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2019	
Найвне населення	51944,4	51728,4	49429,8	47280,8	45962,9	42929,3	41983,6	80,8
У т.ч. сільське	16859,2	16609,6	16091,2	15271,5	14438,2	13256,2	12965,7	76,9
Частка сільського населення	32,5	32,1	32,6	32,3	31,4	30,9	30,9	-1,6 в. п.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [22].

Окрім того, як результат депопуляційних процесів та інтенсивної міграції сільської молоді за відсутності якісних робочих місць і розвиненої соціальної інфраструктури, зростає частка населення старшого працездатного віку на сільському ринку праці. Згідно зі статистичними даними, 41% жителів села є особами пенсійного віку, а майже 18% сільських жителів досягли віку 65 років [22]. У свою чергу цей факт засвідчує, що за відсутності працездатної молоді на сільському ринку праці сільське працездатне населення за якістю робочої сили (освітньо-кваліфікаційний рівень, професійні навички, стан здоров'я то-

що) буде знаходитись у програшному становищі порівняно з міськими жителями. Як наслідок, це істотно ускладнюватиме впровадження техніко-технологічних змін у сільськогосподарському виробництві й впливатиме на продуктивність праці.

Також нині відбувається зменшення кількості працюючих у сільськогосподарському виробництві. Згідно з даними Державної служби статистики України, у 2019 р. на населення, зайняте в сільському господарстві припадало 18,2%, тоді як у 2000 р. цей показник дорівнював 21,6%, тобто зменшення становить 3,4 в. п. (табл. 2).

2. Зайняте населення в сільському господарстві, тис. осіб

Показник	Роки						2019 р. до 2000 р., %
	2000	2005	2010	2015	2018	2019	
Усього	20175	20680	20266	16443,2	16360,9	16578,3	82,2
Сільське, лісове та рибне господарство	4367	4005,5	3115,6	2870,6	2937,6	3010,4	68,9
Частка населення, зайнятого в сільському господарстві	21,6	19,4	15,4	17,5	18,0	18,2	-3,4 в. п.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [22].

Крім того, й потреба підприємств у працівниках у сільському господарстві стабільно зменшувалася. Зокрема, за 2005-2016 рр. вона в сільськогосподарських підприємств у працівниках скоротилася майже в 7 разів - від 10,4 до 1,5 тис. осіб. У 2017 р. було започатковано підвищувальний тренд щодо попиту на робочу силу до 2,5 тис. осіб у 2018 р. [22].

Однією з причин зменшення рівня зайнятості вирізняється сезонність сільськогосподарської праці, яка зумовлює сезонні коливання рівнів зайнятості та безробіття сільського населення. Як правило, зайнятість зростає у весняно-літній період і, навпаки, зменшується у зимовий. Ще однією вагомою причиною зменшення сільської зайнятості є екстенсивний спосіб ведення сільського господарства та високий рівень освоєння земель. Це сприяє обмеженню залучення нового земельного ресурсу, а відтак, і обмеження подальшого залучення праці селян у сільськогосподарське виробництво та потребує розширення сфери зайнятості селян у несільськогосподарську сферу [15].

Наразі у період імплементації реформи децентралізації при створенні громад на основі об'єднання сільських чи селищних рад можливість розширення сфери прикладання праці сільського населення зросла. За останніми результатами дослідження [16] впровадження цієї реформи виявлено, що децентралізація, насамперед фінансова, забезпечує умови для соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад (далі - ОТГ), а отже - створенню нових робочих місць для жителів сільських територій. Зокрема, одним із фактів, що підтверджує цю спроможність, слугують дані щодо фінансових надходжень у місцеві бюджети. Так, відбулося зростання частки власних доходів ОТГ у доходах місцевих бюджетів на 16,1 % тільки за період січень-липень 2020 р. порівняно із 2016 р. [16]. Безперечно, що однією з при-

чин такого зростання стало збільшення надходжень внаслідок створення робочих місць та зайнятості населення у громадах.

Як свідчить практика, для початкових етапів функціонування ОТГ, у тому числі на сільських територіях, характерне створення робочих місць у таких сферах, як надання адміністративних послуг, медичній, освітній, соціальній тощо. На подальших етапах розвитку і функціонування сільських ОТГ доцільно сконцентрувати увагу на залученні як власних доходів, так і інвестицій для розвитку виробничої сфери та сфери послуг, зокрема, неаграрної промисловості, будівництва, транспорту, туризму і рекреації тощо. Нагальною потребою для цього є те, що при зменшенні чи припиненні отримання субвенцій з державного бюджету фінансова спроможність деяких сільських ОТГ до сталого соціально-економічного розвитку може суттєво знизитися, що призведе у перспективі до скорочення чи ліквідації наявних робочих місць.

Наступним чинником, що характеризує стан сільського ринку праці, слід вказати зміну структури сільськогосподарського виробництва. Від початку 1990-х років до сьогодні обсяги валового виробництва продукції рослинництва зростають (на 36,5% за аналізований період), тоді як у тваринництві, навпаки, скорочуються (на 48,4%). Таким чином, частка продукції рослинництва в загальних обсягах виробництва сільськогосподарської продукції зросла до 79,1% у 2019 р. з 51,5% у 1990 р., а частка продукції тваринництва відповідно зменшилася з 48,5% у 1990 р. до 20,9% у 2019 р., тобто на 27,6 в. п. [22].

Суттєве зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у тваринництві, як більш трудомісткої галузі, негативно позначилося на зайнятості в сільському господарстві загалом. Очікується, що державна підтримка розвитку тваринництва через надання субсидій чи дотацій, у тому

числі й для створення сімейних ферм або сільськогосподарських кооперативів, де наявне невелике поголів'я великої рогатої худоби, стимулюватиме створення нових робочих місць, а отже - частково вирішить проблему зайнятості у віддалених селах.

Незважаючи на те, що чисельність зареєстрованих безробітних серед сільського населення поступово скорочується в динаміці, кількість безробітних, що припадає на одну вакансію в підприємствах сільського господарства, мисливства та лісового господарства досить суттєва. За період 2005-2015 рр. цей показник зріс від 44 осіб у 2005 р. до 173 осіб у 2015 р. [22]. Це ознака того, що сільський ринок праці характеризувався стійкою тенденцією до збільшення пропозиції робочої сили працездатного сільського населення відносно низького попиту на неї. У 2018 р. кількість безробітних, що припадала на одну вакансію, знизилася до 64 осіб - це позитивна тенденція. Однак частка вакансій аграрної сфери відносно усіх вакансій на ринку праці України залишається на низькому рівні - лише 4,28% [22].

Технологічна відсталість, використання застарілої техніки зумовлюють зниження рентабельності сільськогосподарської продукції і низьку продуктивність аграрних підприємств. Зазначене призводить до того, що у більшості малих і середніх сільськогосподарських підприємств, особистих селянських господарств відсутні можливості щодо залучення інвестицій та проведення техніко-технологічної модернізації виробництва, а отже відсутній потенціал не тільки щодо створення, а навіть модернізації наявних робочих місць. Незначна кількість високотехнологічних і модернізованих робочих

місць та поширення ручної праці в сільськогосподарському виробництві призводять до значних втрат кваліфікованої робочої сили, зумовлюють зниження мотивації до праці й професійної освіти впродовж життя.

Разом із тим, за умови відкриття ринку землі, існує висока ймовірність посилення монопольного становища великих сільськогосподарських підприємств як основних роботодавців на сільському ринку праці. Причому високі можливості до залучення інвестицій для модернізації техніко-технологічних процесів на цих підприємствах стимулюватимуть створення високотехнологічних робочих місць і зумовлюватимуть потребу у кваліфікованих робітниках. У такому випадку ймовірність скорочення попиту на низькокваліфіковану ручну працю в сільському господарстві стане більш ніж очевидно у найближчій перспективі. Це, а також інші причини зумовлюватимуть збереження високого рівня безробіття на селі за рахунок осіб, у яких відсутня професійна освіта.

Ще одним демотивуючим чинником щодо зайнятості сільського населення слугує низький рівень оплати їхньої праці. Станом на 2019 р. середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві в еквіваленті повної зайнятості становила 8738 грн, що в середньому на 1759 грн менше, ніж середня заробітна плата по Україні, і на 3050 грн менше, ніж заробітна плата в промисловості загалом за вказаний період. Крім того, темпи зростання заробітної плати в сільському господарстві за період 1995-2019 рр. були майже вдвічі нижчі, ніж у промисловості, й на сьогодні це лише 74,1% від її рівня в промисловості (табл. 3).

3. Порівняння заробітної плати в сільському господарстві та промисловості України

Показник	Роки									2019 р. до 1995 р., разів
	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
Середня заробітна плата, грн	73	230	806	2239	4195	5183	7104	8865	10497	143,8
Сільське господарство, грн	37	111	415	1430	3140	3916	5761	7166	8738	132,4
Промисловість, грн	89	302	967	2580	4789	5902	7631	9633	11788	236,2
Відношення заробітної плати у сільському господарстві до промисловості, %	41,6	36,8	42,9	55,4	65,6	66,4	75,5	74,4	74,1	32,5 в.п.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [22].

Згідно зі статистичними даними щодо вивчення соціально-демографічних характеристик домогосподарств [22] виявлено, що добробут домогосподарств залежить від наявності та кількості працюючих осіб у їх складі: 56 % сільських домогосподарств України мають у своєму складі працюючих осіб [22]. Таким чином можна стверджувати, що чим більше працюючих у домогосподарстві, тим вищий їх добробут. Хоча також варто зауважити, що заробітна плата залишається важливою, але не завжди єдиною складовою доходів сільських мешканців. Певна їх частка забезпечує себе за рахунок праці на земельних ділянках для ведення особистого селянського господарства. Зокрема, для вирощування сільськогосподарсь-

кої продукції лише для власних потреб домогосподарствами використовується 16% земель, для вирощування сільськогосподарської продукції як для власних потреб, так і на продаж - 9% [22].

З огляду на вказане можна дійти висновку про суттєву диференціацію доходів працездатного сільського населення порівняно з міським, втрату цінності сільської праці, зростання бідності та поглиблення соціального і майнового розшарування, а відтак, зростання відтоку економічно активного населення за межі сільських поселень.

Основні чинники, що впливають на стан зайнятості сільського населення, доцільно виокремити та узагальнити у групи (табл. 4).

4. Узагальнення чинників впливу на зайнятість сільського населення

Група чинників	Компоненти групи чинників
Індивідуальні	Вік, стать, освіта, професійно важливі та особистісні якості, здатність до самозайнятості, стан здоров'я тощо
Соціально-демографічні	Чисельність населення, трудовий потенціал в галузі і регіоні, місце проживання, заробітна плата, тривалість життя, міграція населення тощо
Економічні	Розвиток сільського господарства та пріоритетних галузей регіональної економіки, наявність достатньої кількості ринкоутворюючих підприємств, розвиток малого та середнього бізнесу, обсяги виробництва, рівень інвестування, впровадження інновацій та новітніх технологій, наявність розвинутої транспортної інфраструктури та її доступність, продуктивність праці та інших факторів виробництва тощо
Інституційні	Децентралізація управління, створення та подальший розвиток ОТГ на сільських територіях, особливості функціонування інститутів забезпечення зайнятості населення та їх взаємодія у контексті протидії й запобіганню безробіттю (органи законодавчої, виконавчої, судової гілок влади загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівнів, державні ЗМІ, громадські, волонтерські, благодійні організації, об'єднання роботодавців, професійні спілки, фізичні та юридичні особи, трудові колективи, недержавні (приватні) ЗМІ тощо), законодавча та нормативно правова база регулювання вітчизняної сфери зайнятості, суспільні традиції, норми, стандарти та правила поведінки
Політичні	Політична стабільність у країні, збалансована державна міграційна, соціальна, податкова, зовнішньоекономічна політики, наявність внутрішніх військових конфліктів тощо

Джерело: Узагальнено авторами.

Кожен із цих чинників поодиночі чи сукупність їх у певній комбінації виступають передумовою появи проблем забезпечення зайнятості сільського населення. Водночас чітка ідентифікація цих проблем слугує базисом для визначення основних напрямів реформування вітчизняного сільського ринку праці та вибору інструментів для його реалізації.

Очевидно, що пріоритетними шляхами забезпечення зайнятості сільського населення в контексті подальшого реформування мають стати: соціальний розвиток сільських територій, ефективно господарювання,

диверсифікація сільськогосподарської та розширення галузевої структури зайнятості населення. Нагальною постає потреба у цілеспрямованій державній політиці щодо розвитку і підтримки аграрної сфери, яка першочергово має бути зосереджена на соціальній її складовій та сприятиме забезпеченню зайнятості сільського населення.

Відтак для врегулювання ситуації, що ніні склалася на сільському ринку праці та задля забезпечення зайнятості сільського населення, було визначено пріоритетні

шляхи реалізації державної політики щодо підтримки аграрної сфери, а саме:

1. Підтримка сталого економічного розвитку сільських територій та створення сприятливих умов для підвищення зайнятості сільського населення полягає в таких заходах:

- розробка та впровадження низки довгострокових комплексних програм соціально-економічного розвитку сільських територій, які сформулюють правові засади для поліпшення економічно-соціального стану села, забезпечення зайнятості сільського населення шляхом створення якісно нових робочих місць з гідними умовами праці та рівнем заробітної плати з урахуванням специфіки функціонування сільських ОТГ;

- забезпечення фінансування у повному обсязі розвитку аграрного сектору економіки України, зокрема, збільшити обсяги бюджетного фінансування підтримки розвитку малого і середнього бізнесу, у тому числі фермерських господарств шляхом державного кредитування, субсидування, надання компенсаційних чи страхових виплат;

- удосконалення системи оподаткування підприємств, які розміщені та функціонують у межах сільських територій, зокрема, використання прогресивної шкали оподаткування та надання податкових пільг сільськогосподарським підприємствам і підприємствам, що сприяють неаграрній зайнятості сільського населення залежно від форм власності, виду та тривалості діяльності, чисельності найманих працівників;

- здійснення державного контролю за закупівельними цінами на сільськогосподарську продукцію задля підтримки дрібних і середніх аграрних виробників, ініціювати створення Єдиного електронного оптового ринку сільськогосподарської продукції України, що забезпечуватиме численні потреби сільськогосподарських товаровиробників, оптових посередників та споживачів аграрної продукції в усіх регіонах України;

- забезпечення подальшого впровадження державних заходів щодо розвитку та підтримки сільськогосподарських кооперативів, зокрема, розробити організаційний, правовий і фінансовий механізм підтримки відродження кооперативного руху на селі, пільгового кредитування кооперативів, а також надання їм дотацій з метою створення нових робочих місць тощо;

- розроблення механізму державної підтримки вітчизняного машинобудування для аграрного виробництва задля збільшення рівня механізації сільськогосподарських виробників та розвитку лізингових послуг у цьому напрямі;

- стимулювання диверсифікації зайнятості сільського населення (технічний сервіс, зелений туризм, упорядкування угідь та ландшафтів, розвиток соціальних послуг тощо);

- сприяння подальшому удосконаленню інформаційної підтримки і надання послуг сільгоспвиробникам шляхом використання електронних ресурсів, зокрема, Єдиного порталу державних послуг «Дія».

2. Відновлення і розвиток соціальної інфраструктури на селі, створення сприятливих умов для життєдіяльності та підвищення добробуту сільського населення. Ключовими елементами такої державної політики мають стати:

- забезпечення реалізації положень Концепції розвитку сільських територій, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 995-р від 23 вересня 2015 р. у частині, що стосується забезпечення функціонування соціальної сфери села, створення державної системи регулювання демографічної ситуації в сільських поселеннях, зменшення диференціації життєвих умов сільського і міського населення, формування мережі підприємств, які надаватимуть комплекс освітніх, медичних, соціальних й інших послуг сільському населенню, сприяння підвищенню рівня зайнятості та створення умов для розвитку малих, віддалених сіл і таких, що занепадають;

- запровадження довгострокової цільової програми соціально-економічного розвитку малих і віддалених сільських населених пунктів у межах діючих та новостворених об'єднаних громад;

- включення до регіональних і місцевих програм (у т. ч. для об'єднаних територіальних громад) соціально-економічного розвитку та програм зайнятості населення низки заходів, що стосуються інвестицій у техніко-технологічну модернізацію існуючих і створення якісно нових робочих місць;

- забезпечення соціальних гарантій щодо запобігання проявам дискримінаційних обмежень з реалізації трудових прав сільського населення, запровадження систематичного контролю за дотриманням трудового

законодавства в сільськогосподарському виробництві;

- стимулювання розвитку різногалузевої структури зайнятості сільського населення з урахуванням наявного ресурсного потенціалу та потреб сільських територій;

- розвиток аграрної професійної освіти, модернізація професійного навчання та підвищення кваліфікації працівників сфери сільського господарства;

- забезпечення підвищення рівня доходів сільського населення, зменшення їх диференціації порівняно з доходами міських жителів.

3. Мінімізація негативних наслідків демографічного неблагополуччя сільських територій на основі максимального використання наявного потенціалу сільських поселень передбачає запровадження низки таких заходів:

- здійснення комплексу організаційних, правових і економічних заходів щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності й відтворення трудового потенціалу сільського населення та зменшення відтоку економічно активного населення з сільських територій;

- розбудова і розвиток мережі соціально-побутових, медичних, освітніх, культурних закладів на селі для якісного соціального й медичного обслуговування сільського населення, розвиток транспортної та дорожньої інфраструктури на селі з метою врегулювання маятникової трудової міграції у міста;

- розширення можливостей якісного покриття мережею Інтернет сільських населених пунктів, у тому числі віддалених, з метою отримання інформації та послуг сільськими жителями;

- підвищення якості дошкільної і середньої освіти, професійної орієнтації учнівської молоді, збільшення кількості дошкільних навчальних закладів, оновлення наявної матеріально-технічної бази сільських дошкільних та середніх загальноосвітніх закладів;

- створення й впровадження довгострокової цільової програми підтримки сільської молоді, надання пільгових кредитів для отримання освіти, придбання житла, транспорту, сільськогосподарської техніки, розвитку сімейного підприємництва.

Таким чином, заходи державної соціально-економічної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення і підвищення її рівня насамперед повинні бути

пов'язані з використанням комплексного підходу до розвитку сільських територій та аграрної сфери.

Висновки. За одержаними результатами дослідження стану, базових чинників впливу та основних шляхів забезпечення зайнятості сільського населення в Україні доцільно зробити такі висновки.

Так, протягом 2003-2013 рр. спостерігалось стабільне зростання рівня зайнятості сільського населення на 8,7 в. п. - від 54,7% у 2003 р. до 63,4% у 2013 р. У 2014 р. відбулося різке його зниження - до 55,6%, яке продовжувалося до 2017 р. та досягло 54,8%. І тільки у 2018 р. було започатковано підвищувальний тренд до 56,2% у 2019 р.

Характерними рисами зайнятості сільського населення України є: зменшення чисельності сільського населення, в тому числі економічно активного, деформація його вікової структури - збільшення частки людей пенсійного віку, диспропорція кон'юнктури сільських ринків праці, дефіцит якісних робочих місць, відсутність розвиненої соціальної інфраструктури, звуження сфери сільськогосподарської праці, зміни в структурі сільськогосподарського виробництва, низький рівень оплати праці тощо.

Базовими чинниками, що впливають на стан зайнятості сільського населення, доцільно визначити: індивідуальні (вік, стать, освіта, здатність до самозайнятості, стан здоров'я тощо), соціально-демографічні (чисельність населення, заробітна плата, тривалість життя, міграція населення тощо), економічні (наявність достатньої кількості ринкоутворюючих підприємств, розвиток малого і середнього бізнесу, рівень інвестування, впровадження інновацій, наявність розвиненої інфраструктури та її доступність тощо); політичні (політична стабільність у країні, збалансована державна міграційна, соціальна, податкова, зовнішньоекономічна політики, наявність внутрішніх військових конфліктів і т. д.); інституційні (децентралізація управління, функціонування інститутів забезпечення зайнятості населення та їх взаємодія у контексті протидії та запобігання безробіттю, законодавча і нормативно-правова база регулювання вітчизняної сфери зайнятості, суспільні традиції, норми, стандарти та правила поведінки тощо).

Пріоритетними шляхами реалізації державної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення в Україні визна-

чено: підтримка сталого економічного розвитку сільських територій та створення сприятливих умов для підвищення зайнятості сільського населення; відновлення і розвиток соціальної інфраструктури на селі, створення сприятливих умов для життєдіяльності та підвищення добробуту сільського населення; мінімізація негативних наслідків демографічного неблагополуччя сіль-

ських територій на основі максимального використання наявного потенціалу сільських поселень.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок у цьому контексті виокремлено обґрунтування методів і механізмів реалізації державної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення.

Список бібліографічних посилань

1. Бандур С. І. Модернізація економіки як чинник трансформації структури зайнятості населення. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2011. № 2. С. 3-6.
2. Зайнятість та доходи населення у сільському господарстві. *Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр.* : наук. доп. / Булавка О. Г., Дієсперов В. С., Капінус М. Р., Самофал О. В., Грабовська Л. В. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
3. Булавка О. Г., Капінус М. Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 75.
4. Гнібіденко І. Ф., Нартюк О. В. Фактори трансформації зайнятості в сільській місцевості. *Соціально-трудові відносини зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку* : монографія / [А. М. Колот, І. Ф. Гнібіденко, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота, І. Ф. Гнібіденка. Київ : КНЕУ, 2015. С. 248-256.
5. Грішнова О., Пасека С., Пасека А. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективності використання, стратегічні напрями розвитку : монографія ; за наук. ред. О. А. Грішнєвої. Черкаси : МАКЛАУТ, 2011. 358 с.
6. Колот А. М., Кравчук О. І. Економічно активна людина у новій економіці: теоретико-методологічний аналіз трансформаційних процесів. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 2(43). С. 3-8.
7. Кuryло І. О. Демографічні процеси та структури в Україні: сучасні регіональні особливості. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2014. № 10(2). С. 141-148.
8. Людський розвиток в Україні: трансформації рівня життя та регіональні диспропорції : колективна монографія / відпов. за випуск Л. М. Черенко, О. В. Макарова ; за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В. М. Птухи НАН України, Держстат України, 2012. 436 с.
9. Малік М. Й., Мамчур В. А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 39-52.
10. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та ін.] ; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.
11. Петрова І. Л. Актуальні проблеми розвитку людського капіталу України. *Економічний аналіз: зб. наук. пр. Тернопіль : Економічна думка*. 2013 № 1. Т. 13. С. 106-113.
12. Петрова І. Л. Змістовні та структурні аспекти інноваційної зайнятості. *Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 11. С. 172-176.
13. Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи функціонування : зб. наук. ст. / Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України ; [упоряд. : Гнібіденко І. Ф., Могильний О. М.] ; за заг. ред. Могильного О. М.]. Київ : ДКС-центр, 2013. 225 с.
14. Рябоконт В. П. Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 95-99.
15. Кочемировська О. Регулювання зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору України : аналітична записка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1107/>.

References

1. Bandur, S.I. (2011). Modernizatsiia ekonomiky yak chynnyk transformatsii struktury zainiatosti naselennia [Modernization of the economy as a factor in the transformation of the employment structure]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleunia*, 2, pp. 3-6 [In Ukrainian].
2. Bulavka, O.H., Diesperov, V.S., Kapinus, M.R., Samofal, O.V. & Hrabovska, L.V. (2016). Zainiatist ta dokhody naselennia u silskomu hospodarstvi. *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr.*: naukova dopovid [Employment and income of the population in agriculture. Ukraine's agricultural economy development in 2011-2015: scientific report.]. Kyiv: NNC «IAE» [In Ukrainian].
3. Bulavka, O.H., Kapinus, M.R. (2015). Shliakhy pidvyshchennia zhyttievoho rivnia silskoho naselennia [Ways of enhancement of standard of life of rural population]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 75-82 [In Ukrainian].
4. Hnybidenko, I.F., Nartiuk, O.V. (2015). Faktory transformatsii zainiatosti v silskii mistsevoosti. *Sotsialno-trudovi vidnosyny zainiatosti: suchasni tendentsii, vyklyky, shliakhy rozvytku: monohrafiia* [Factors in the transformation of employment in rural areas. Socio-labor relations of employment: current trends, challenges, ways of development: monograph]. A.M. Kolota, I.F. Hnybidenka (Ed.). Kyiv: KNEU (pp. 248-256) [In Ukrainian].
5. Hrishnova, O., Pasiaka, S., Pasiaka, A. (2011). Trudovyi potentsial Ukrainy: otsinka stanu, efektyvnosti vykorystannia, stratehichni napriamy rozvytku: monohrafiia [Labor potential of Ukraine: assessment of the state, efficiency of use, strategic directions of development: monograph]. O.A. Hrishnova (Ed.). Cherkasy: MAKLAUT [In Ukrainian].
6. Kolot, A.M., Kravchuk, O.I. (2015). Ekonomichno aktyvna liudyna u novii ekonomitsi: teoretyko-metodolohichni analiz transformatsiinykh protsesiv [Economically active person in the new economy: theoretical and methodological analysis of transformation processes]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleunia*, 2(43), pp. 3-8 [In Ukrainian].
7. Kurylo, I.O. (2014). Demohrafichni protsesy ta struktury v Ukraini: suchasni rehionalni osoblyvosti [Demographic processes and structures in Ukraine: modern regional features]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, 10(2), pp. 141-148 [In Ukrainian].
8. Cherenko, L.M., Makarova, O.V. (2012). Liudskyy rozvytok v Ukraini: transformatsii rivnia zhyttia ta rehionalni dysproportsii: kolektyvna monohrafiia [Human development in Ukraine: transformations of living standards and regional disparities: collective monograph]. E.M. Libanova (Ed.). Kyiv: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. V. M. Ptukhy NAN Ukrainy, Derzhstat Ukrainy [In Ukrainian].
9. Malik, M.Y., Mamchur, V.A. (2019). Samozainiatist ta rozvytok nesilskohospodarskoho pidpriemnytstva na seli [Self-employment and non-agricultural entrepreneurship development in rural areas]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 39-52 [In Ukrainian].
10. Hadzalo, Ya.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., et al. (2019). Naukovi osnovy i stratehichni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas of Ukraine]. Ya.M. Hadzalo (Ed.). Kyiv: NNTS «IAE» [In Ukrainian].
11. Petrova, I.L. (2013). Aktualni problemy rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy [Actual problems of human capital development in Ukraine]. *Ekonomichniy analiz: zb. nauk. pr. Ternopil: Ekonomichna dumka*, 1, vol. 13, pp. 106-113 [In Ukrainian].

16. Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування за станом на 10 вересня 2020 р. Київ : Міністерство розвитку громад та територій України. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/593/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3_10.09.2020.pdf.

17. Kapur R. Employment Opportunities in Rural Areas. *Acta Scientific Agriculture*, 2019. Vol. 3, issue 8. P. 58-65. <https://doi.org/10.31080/ASAG.2019.03.0564>.

18. Lyu H., Dong Z., Roobavannan M. et al. Rural unemployment pushes migrants to urban areas in Jiangsu Province, China. *Palgrave Communications*, 2019. Vol. 5.92. P. 1-12. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0302-1>.

19. Rivera Alfaro R., Porras Solis A. Population, Employment and Poverty in the Rural Territories of Costa Rica. *Revista Rupturas*. 2018. Vol. 8. № 2. P. 59-76. <http://doi.org/10.22458/rr.v8i2.2113>.

20. Rodrigues-Garcés C., Fawaz-Yissi M. J., Muñoz-Soto J. A. Demographic and labor market transformations in rural areas of Chile. *Acta Agronomica*. 2017. Vol. 66. № 2. <http://doi.org/10.15446/acag.v66n2.54918>.

21. Sierdjan Koster, Aleid E. Brouwer & Eveline S. van Leeuwen. Diversity as the key to success? Urban and rural employment dynamics in the Netherlands. *Regional Studies*. 2020. Vol. 54. № 9. P. 1187-1199. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1699652>.

22. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.

12. Petrova, I.L. (2015). Zmistovni ta strukturni aspekty innovatsiinoi zainiatosti [Substantive and structural aspects of innovative employment]. *Visnyk Prykarpatskoho un-tu. Seriya: Ekonomika*, vol. 11, pp. 172-176 [In Ukrainian].

13. Hnybidenko, I.F., Mohylnyi, O.M., et al. (2013). Rynok pratsi silskoi mistsevosti: stan ta perspektyvy funktsionuvannya [Rural labor market: state and prospects of operation]. O.M. Mohylnyi (Ed.). In-t pidhotov. kadriv derzh. sluzhby zainiatosti Ukrainy Kyiv: DKS-tsentr [In Ukrainian].

14. Riabokon, V.P. (2012). Sotsialno-ekonomichni problemy zainiatosti silskoho naselennia [Socio-economic problems of rural employment]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 95-99 [In Ukrainian].

15. Kochemyrovska, O. (2013). Rehuliuвання zainiatosti silskoho naselennia v umovakh reformuvannya ahrarnoho sektoru Ukrainy: analitychna zapyska [Regulation of rural employment in terms of reforming the Ukraine's agricultural sector : an analytical note]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1107/> [In Ukrainian].

16. Monitorynh protsesu detsentralizatsii ta reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya za stanom na 10 veresnia 2020 r. [Monitoring the process of decentralization and local government reform as of September 10, 2020]. (2020). Kyiv: Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. Retrieved from: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/593/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3_10.09.2020.pdf [In Ukrainian].

17. Kapur, R. (2019). Employment Opportunities in Rural Areas. *Acta Scientific Agriculture*, vol. 3, issue 8, pp. 58-65. DOI: 10.31080/ASAG.2019.03.0564 [In English].

18. Lyu, H., Dong, Z., Roobavannan, M., et al. (2019). Rural unemployment pushes migrants to urban areas in Jiangsu Province, China. *Palgrave Communications*, vol. 5.92, pp. 1-12. Retrieved from: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0302-1> [In English].

19. Rivera Alfaro, R. & Porras Solis, A. (2018). Population, Employment and Poverty in the Rural Territories of Costa Rica. *Revista Rupturas*, vol. 8, No. 2, pp. 59-76. <http://dx.doi.org/10.22458/rr.v8i2.2113> [In English].

20. Carlos Rodrigues-Garcés, María Julia Fawaz-Yissi & Johana Andrea Muñoz-Soto. (2017). Demographic and labor market transformations in rural areas of Chile. *Acta Agronomica*, vol. 66. No. 2. <http://dx.doi.org/10.15446/acag.v66n2.54918> [In English].

21. Sierdjan Koster, Aleid E. Brouwer & Eveline S. van Leeuwen. (2020). Diversity as the key to success? Urban and rural employment dynamics in the Netherlands. *Regional Studies*, vol. 54, No. 9, pp. 1187-1199. DOI: 10.1080/00343404.2019.1699652 [In English].

22. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019). Statistical information (1990-2019). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [In English].

Patyka N. I., Nartiuk O. V. The status and ways of providing the rural population employment in Ukraine

The purpose of the article is to analyse the status, highlight the basic factors of influence and determine the main ways to provide employment of the rural population in Ukraine.

Research methods. In order to assess the status and trends in the employment of the rural population, economic and statistical methods (comparative analysis, average and relative values, trend analysis, graphical method, index analysis, etc.) were used in analytical studies. To determine the factors influencing the rural population employment, a system analysis was used. With the assistance of the abstract-logical method and the method of generalization, the ways of realization of the state policy for the support and development of the agrarian sphere in order to provide the rural population employment were outlined.

Research results. It has been established that the dynamics of the level of the rural population employment in Ukraine has a cyclical nature - at the stage of economic growth, it rises, followed by a period of decline (at the stage of economic downturn). It has been substantiated that the characteristic features of rural employment are: a reduction in the rural population, including the economically active, deformation of its age structure, misbalancing of the conjuncture of the rural labour market, lack of developed social infrastructure, reduction of the sphere of agricultural works, changes in the structure of agricultural production, low wages, etc. The factors of influence on the rural population employment in Ukraine are systematized by groups: individual, socio-demographic, economic, political and institutional. The main ways to provide employment of the rural population in Ukraine are identified.

Scientific novelty. The scientific and methodological approaches to the study of the rural population employment in terms of determining the influence factors and organizational and economic basis for providing of the rural population employment in Ukraine were further developed. Namely, the priority directions of state policy have been identified, which are aimed at providing employment of the rural population through the adoption of legal, institutional, sectoral, economic, investment and innovation, business and other measures.

Practical significance. The main thesis and conclusions set out in the article have been brought to the level of practical recommendations, the implementation of which will improve the process of formation and implementation of state policy in the field

of the rural population employment in Ukraine, will optimize approaches to the development of programs to provide of the rural population employment. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 22.

Keywords: employment; rural population; factors; directions of state policy; Ukraine.

Patyka Nataliia Ivanivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: n_patyka@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Nartiuk Oksana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, deputy director, Dubno City and District Branch of Rivne Regional Employment Center (26, D. Halytskoho St., Dubno, Rivne region, 35600)

E-mail: nartoks@ukr.net

Патыка Н. И., Нартюк О. В. Состояние и пути обеспечения занятости сельского населения в Украине

Цель статьи - проанализировать состояние, выделить базовые факторы влияния и определить основные пути обеспечения занятости сельского населения в Украине.

Методика исследования. С целью оценки состояния и тенденций занятости сельского населения в аналитических исследованиях применены экономико-статистические методы (сравнительного анализа, средних и относительных величин, трендовый анализ, графический метод, индексный анализ и т. д.). Для определения факторов влияния на занятость сельского населения использован системный анализ. С помощью приемов абстрактно-логического метода и метода обобщения определены пути реализации государственной политики по поддержке и развитию аграрной сферы для обеспечения занятости сельского населения.

Результаты исследования. Установлено, что динамика уровня занятости сельского населения в Украине имеет циклический характер - на этапе экономического подъема происходит его рост, за которым следует период снижения (на этапе экономического спада). Обосновано, что характерными чертами занятости сельского населения являются: уменьшение численности сельского населения, в том числе экономически активного, деформация его возрастной структуры, диспропорция конъюнктуры сельских рынков труда, отсутствие развитой социальной инфраструктуры, сужение сферы сельскохозяйственного труда, изменения в структуре сельскохозяйственного производства, низкий уровень оплаты труда и т. п. Систематизированы факторы влияния на занятость сельского населения в Украине по группам: индивидуальные, социально-демографические, экономические, политические, институциональные. Определены основные пути обеспечения занятости сельского населения в Украине.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие научно-методические основы исследования занятости сельского населения в части определения факторов влияния и организационно-экономические основы обеспечения занятости сельского населения в Украине, а именно определены приоритетные направления государственной политики, направленные на обеспечение занятости сельского населения путем принятия правовых, институциональных, отраслевых, экономических, инвестиционно-инновационных, предпринимательских и других мер.

Практическая значимость. Изложенные основные положения и выводы доведены до уровня практических рекомендаций, внедрение которых даст возможность усовершенствовать процесс формирования и реализации государственной политики в сфере занятости сельского населения Украины, оптимизировать подходы к разработке программ содействия занятости сельского населения. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: занятость; сельское население; факторы; направления государственной политики; Украина.

Патыка Наталия Ивановна - доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: n_patyka@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Нартюк Оксана Владимировна - кандидат экономических наук, заместитель директора, Дубенский горрайонный филиал Ровенского областного центра занятости (35600, Ровенская обл., г. Дубно, ул. Д. Галицкого, 26)

E-mail: nartoks@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020 р.

Фахове рецензування: 15.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Патыка Н. И., Нартюк О. В. Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 42 – 52. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>

Patyka, N.I. & Nartiuk, O.V. (2020). Stan i shliakhy zabezpechennia zainiatosti silskoho naseleennia v Ukraini. [The status and ways of providing the rural population employment in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 42 – 52 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>

* * *

УДК 330.341.1:330.322:338.43

JEL Classification: O4; Q1

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009053>

О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор
Є. Ю. ІОНИЦОЙ

Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України

Мета статті - обґрунтувати необхідність й основні напрями інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичні пізнання процесів і явищ; монографічний (аналіз розвитку та забезпечення сільського господарства інвестиціями); емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження); порівняльного аналізу (визначено проблеми й цілі інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення в Україні); абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Досліджено основні існуючі тенденції інноваційно-інвестиційного забезпечення матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Підкреслено, що підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств практично неможливо без залучення інновацій та інвестицій. Збільшення оснащеності сільського господарства основними виробничими засобами до економічно обґрунтованого рівня, удосконалення їх видового складу і структури дозволить оновлювати й модернізувати матеріально-технічну базу сільськогосподарських підприємств з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу. Вирішення важливих завдань щодо подальшої інтенсифікації виробництва сприятиме впровадженню в галузях рослинництва і тваринництва прогресивних технологій та техніки, а також підвищенню продуктивності праці. Розкрито й обґрунтовано важливість формування матеріально-технічної бази аграрних підприємств в теоретичному і практичному значенні.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо інноваційно-інвестиційного розвитку в сільському господарстві, в основу яких покладено модернізація матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств з урахуванням наукових досягнень, прискорення вирішення важливих завдань стосовно подальшого зростання капіталомісткості виробництва, що сприятиме впровадженню прогресивних технологій, підвищенню продуктивності праці.

Практична значущість. Проведено розрахунки визначення нормативної потреби в інвестиційному забезпеченні виробництва сільськогосподарської продукції. Розроблено пропозиції щодо підвищення фактичної капіталізації сільськогосподарських підприємств, що надасть можливість, зокрема, залучення додаткових кредитних та інвестиційних ресурсів. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційний розвиток; модернізація; основні виробничі засоби; техніко-технологічне оновлення; матеріально-технічна база; амортизація.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Іоницой Євгенія Юріївна - студентка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (03057, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1)

E-mail: yurii.ionitsoi@agrii.com.ua

Постановка проблеми. Створення всебічно розвинутого високопродуктивного сільського господарства вимагає відповідного рівня розвитку його матеріально-технічної бази. Саме вона являє собою найважливішу складову частину продуктивних сил і має багатогранне значення в розвитку аграрного виробництва країни.

Інноваційно-інвестиційне забезпечення - це найбільш важлива передумова ефективного функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств, оскільки сприяє нарощуванню обсягів їх виробництва, збільшенню виробничого потенціалу та в цілому зростанню результативності галузі й зміцненню продовольчої безпеки країни. Інвестиції торкаються глибинних основ господарської діяльності, визначаючи процес економічного зростання. Причинами, що зумов-

© О. В. Захарчук, Є. Ю. Іоницой, 2020

люють необхідність інвестицій, стали відновлення наявної матеріально-технічної бази, нарощування обсягів виробництва, освоєння нових видів сільськогосподарської діяльності, соціальний розвиток села.

У ринкових умовах господарювання забезпечення та підтримання економічного зростання, результативність модернізаційних перетворень, підвищення результативності галузі сільського господарства зумовлюються можливістю забезпечення сільськогосподарських товаровиробників відповідними інвестиційними ресурсами. Звідси інвестиційне забезпечення виступає найбільш важливою передумовою ефективного функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств, оскільки сприяє нарощуванню обсягів їх виробництва, збільшенню виробничого потенціалу та зростанню результативності сільського господарства.

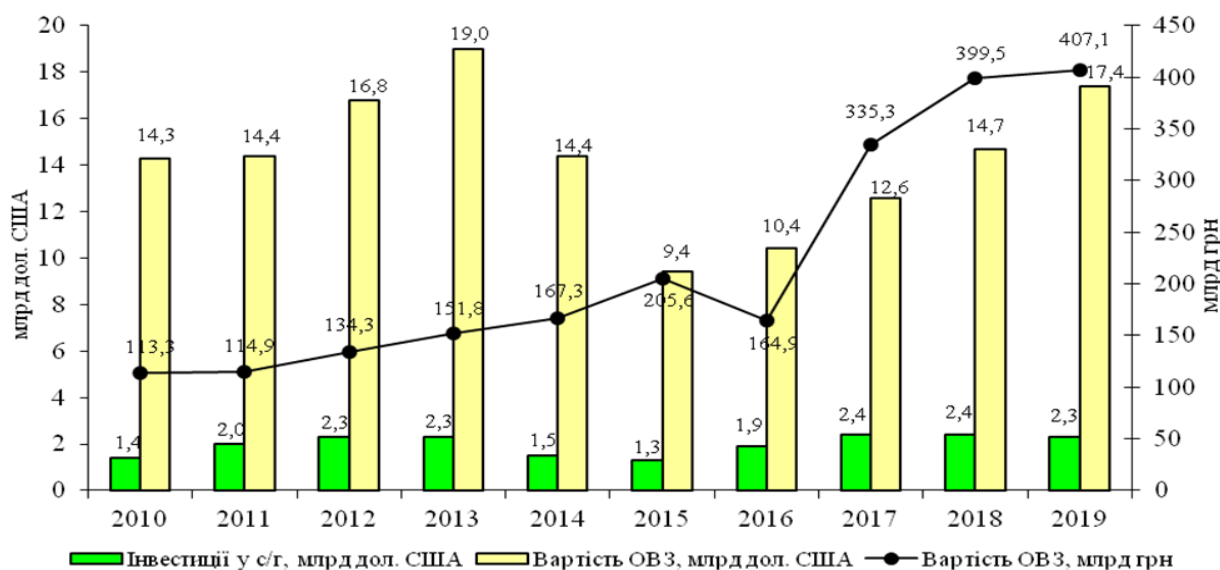
Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вивчення проблем формування і забезпечення матеріально-технічної бази сільського господарства на основі інноваційно-інвестиційного розвитку спрямовані праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених та фахівців: О. Вишневецька [5], І. Лукінов [3], Ю. Лупенко [2, 4, 5], О. Мельник [6], М. Могилова [4], Р. Нельсон [8], Р. Робінсон [16], В. Федоренко [11], Л. Федулова [12], О. Шубравська [13], Й. Шумпетер [14] та ін.

Мета статті - обґрунтувати необхідність й основні напрями інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Проблеми інноваційно-інвестиційного забезпечення постійно перебувають у полі зору багатьох дослідників, зокрема й науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки». Це зумовлено тим, що інвестиційні ресурси дозволяють упроваджувати передові технології, новітню техніку, інноваційні форми організації праці й управління виробництвом. Нововведення, інновації, нові технології та організаційні рішення надають змогу підприємствам вийти з кризових ситуацій, забезпечити високу конкурентоспроможність продукції та підприємств.

Незважаючи на підвищення у 2020 р. рейтингу України в оцінці легкості ведення бізнесу Doing Business на 7 позицій (з 71 місця на 64-те), у 2020 р. не слід очікувати збільшення обсягів інвестування сільського господарства та суттєвих позитивних зрушень легкості ведення бізнесу, що гальмуватиме подальший розвиток залучення інвестицій.

Після сплеску інвестиційної активності у сільському господарстві України у 2016-2018 рр. обсяги капітальних інвестицій вже у 2019 р. скоротилися майже на 5% порівняно з попереднім роком - від 2,4 до 2,3 млрд дол. США (рис.). Основними причинами інвестиційного спаду стало виникнення додаткових ризиків, пов'язаних із військовими та іншими загрозами, формуванням несприятливої аграрної політики, зростанням рівня невизначеності та очікуванням негативних подій у зв'язку із запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення.

Динаміка вартості основних виробничих засобів та інвестицій у сільське господарство

Джерело: Державна служба статистики України.

Негативні тенденції почали простежуватися ще у першому півріччі минулого року. У січні-червні 2019 р. капітальні інвестиції у сільське господарство були на рівні 23,3 млрд грн, тобто лише 83,1% проти відповідного періоду 2018 р., або мінус 16,9%. Обсяг капітальних інвестицій на розвиток аграрної сфери економіки за 9 місяців 2019 р. порівняно з січнем-вереснем попереднього року теж зменшився, проте лише на 11,3 % - до 38,5 млрд грн.

При цьому обсяги вкладень у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних із ними послуг вже на початку 2020 р. зменшилися більше ніж на третину: від 10,9 млрд грн у I кварталі 2019 р. до 7,0 млрд грн у січні-березні цього року. Зменшення інвестицій в аграрний сектор

економіки на 35,3 % за три місяці 2020 р. - це один з найбільших спадів капіталовкладень за останні п'ять років, після початку військових дій на сході України та тимчасової втрати територій АР Крим і частини Донецької та Луганської області.

Передбачається, що за існуючих умов інвестиційної діяльності в 2020 р. загальні обсяги капітальних інвестицій у виробництво продукції сільського господарства в цінах 2019 р. становитимуть близько 41 млрд грн, або 1,6 млрд дол. США. У разі погіршення ситуації та за умов синергії наявних і нових негативних чинників (продаж землі, епідемія коронавірусу, інші негативні світові тенденції) слід очікувати навіть подальше зниження обсягу інвестицій (табл. 1).

1. Обсяги капітальних інвестицій на розвиток сільського господарства та джерела їх фінансування (фактичні й прогнозовані на 2020 р.)

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (прогноз)
Капітальні інвестиції у фактичних цінах, млрд грн	29,3	49,7	63,4	65,1	58,6	43,2
дол. США	1,3	1,9	2,4	2,4	2,3	1,6
Капітальні інвестиції у цінах 2019 р., млрд грн	28,1	42,5	55,7	60,4	58,6	40,7
Структура джерел фінансування, %:						
бюджетні кошти	0,5	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
власні кошти підприємств та організацій	88,0	87,3	86,5	86,7	86,6	90,0
кредити банків та інші позики	10,5	11,5	12,0	12,9	13,0	9,6
кошти іноземних інвесторів	0,5	0,3	0,4	0,01	0,01	0,01
інші джерела фінансування	0,5	0,9	1,0	0,3	0,3	0,3

Джерело: Державна служба статистики України та власні розрахунки.

Незважаючи на деякі позитивні явища в окремих сегментах аграрної економіки України ще у 2019 р. дія негативних чинників інвестиційної діяльності переважала. Найбільш вагомими причинами інвестиційного спаду в аграрних секторах економіки були несприятлива аграрна політика, скорочення бюджетної підтримки, звуження можливостей залучення інвестицій та неприйнятні для потенційних вкладників капіталу ризики інвестування.

Також серед негативних чинників, що стримуватимуть здійснення інвестиційної діяльності в сільському господарстві й зберігатимуть свій вплив у 2020 р.: війна, політична нестабільність, прорахунки державного управління економікою, наслідки не виправданої реорганізації центрального органу управління галуззю, корупція та пер-

манентна боротьба між різними фінансово-промисловими формуваннями. Вплив великого агробізнесу на прийняття рішень щодо використання бюджетних коштів посилюватиме також монополізм у галузі та стримуватиме процеси інвестування розвитку малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників.

Новим негативним чинником може стати запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення, який має запрацювати в Україні з 1 липня 2021 р. Адже сільськогосподарські товаровиробники вже сьогодні дбають про забезпечення своєї діяльності земельними ресурсами у розмірі не більше 100 га на одну особу. Тоді як для створення фермерського господарства з трьох осіб необхідно віднайти кошти на 300 га. При мінімальній вартості

1000 дол. США за 1 га ці кошти становитимуть не менше 300 тис. дол. США. Лише для змоги викупити землі, що знаходяться у володінні більш як 30 тис. малих фермерських господарств земельною площею 2,7 млн га (середній розмір господарства 90 га), необхідно буде задіяти майже 70 млрд грн. Тому частина коштів, які могли б цього року та в подальшому спрямовуватися в інвестування аграрної галузі, можуть бути «заморожені», оскільки у 2020-2022 рр. 70 млрд грн мають бути використані на купівлю землі.

На наш погляд, прогнозований обсяг капітальних інвестицій у 2020 р. унеможливить забезпечення розширеного відтворення капіталу сільського господарства, що у подальшому становитиме загрози для продовольчої безпеки держави та звужить її експортний потенціал.

У 2020 р. також не передбачається зростання обсягів залучення іноземних інвестицій. Прогнозований обсяг прямих іноземних інвестицій в сільському господарстві України становитиме близько 560 млн дол. США.

Важливим чинником інноваційного розвитку агропродовольчого сектору України та підвищення його конкурентоспроможності є залучення іноземного капіталу. В процесі трансферу прямих іноземних інвестицій передаються нові технології, досвід, методи організації та управління, що сприяє раціональному використанню наявних ресурсів, розширенню виробничих можливостей та розвитку інноваційного потенціалу країни.

Інвестиційна привабливість для іноземних інвесторів поки що досить низька. Якщо частка прямих іноземних інвестицій в агропромислове виробництво в національній економіці у 2017 р. становила 10,0 %, у тому числі в харчову промисловість - 8,1 % і в сільське, лісове та рибне господарство - 1,9 %, то у 2019 р. вона майже не змінилася і знаходилася на рівні 10,1 %, у тому числі в харчову промисловість - 8,7 %, тоді як у сільське, лісове та рибне господарство зменшилася до 1,4 %.

Серед найбільших іноземних інвесторів у сільське господарство Кіпр (39,0 %), Данія (9,5 %) та Польща (8,2 %), частка яких досягає майже 60 % обсягу прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор України.

У процесі дослідження обраховано три варіанти інвестиційного забезпечення та визначено потребу в інвестиціях до 2025 р. (у цінах 2019 р.) на основі вартості основних засобів у сільському господарстві за справедливою ринковою вартістю їх оцінки. Потреба на оновлення основних засобів на рівні 10% від загальної вартості основних виробничих засобів (**рівень відтворення**) доводить необхідність наявності 90,0 млрд грн інвестицій. Потреба на оновлення основних засобів на рівні 15% від їх вартості (**технічна модернізація**) потребує 135 млрд грн інвестицій, а за обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство на рівні країн ЄС - 150 дол. США на 1 га (**інноваційна модернізація**) - 150 млрд грн (табл. 2).

2. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства - потреба (у цінах 2019 р.)

Основні засоби у сільському господарстві за первісною вартістю (за даними Державної служби статистики України) на 1 січня 2019 р., млрд грн	407,1
Основні засоби у сільському господарстві за справедливою ринковою вартістю (оцінка), млрд грн	890,9
Потреба на оновлення основних засобів у сільському господарстві (10% від вартості основних засобів), млрд грн (рівень відтворення) - <i>просте</i>	90,0
Потреба на оновлення основних засобів у сільському господарстві (15% від вартості основних засобів), млрд грн (технічна модернізація) - <i>розширене</i>	135,0
Обсяг капітальних інвестицій в сільське господарство для забезпечення рівня країн ЄС - 150 дол./га, млрд грн (інноваційна модернізація) - <i>розширене інноваційне</i>	150,0
Обсяг капітальних інвестицій фактичний у 2019 р. (за даними Державної служби статистики України), млрд грн	58,6
Для розвитку сільського господарства необхідно щорічно від 90 до 150 млрд грн капітальних інвестицій	

Джерело: Державна служба статистики України та власні розрахунки.

У структурі джерел фінансування капітальних інвестицій на розвиток сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг у 2020 р. кардинальних змін не слід очікувати. Передбача-

ється, що основним джерелом фінансування інвестицій і надалі залишатимуться власні кошти підприємств та організацій. Перспективи зниження облікової ставки НБУ навіть до 6% та нижче сприятимуть у подальшому

збільшенню частки кредитів та інших позик у структурі джерел фінансування капітальних інвестицій сільськогосподарських товаровиробників, проте ще у 2020 р. частка кредитів зменшиться до 9,6 %.

Пріоритетним напрямом інвестування у сільському господарстві України в 2020 р. і надалі буде рослинництво, як більш прибуткова та експортоорієнтована галузь, продукція якої конкурентоспроможна як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. За проведеними розрахунками, передбачається, що виробництво ягід, соняшнику, винограду, ріпаку та проса у 2020 р. буде найбільш інвестиційно привабливим. У тваринництві інвестиційно привабливими будуть виробництво молока, м'яса птиці та свинини.

Висновки. Для поліпшення інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства й економіки держави слід сконцентрувати зусилля на реалізації стратегічних і поточних заходів з підвищення ефективнос-

ті діяльності агропідприємств та формування ними власних інвестиційних ресурсів, створенні дієвого механізму державної підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності сільськогосподарських товаровиробників, кардинальному поліпшенні стану їх кредитного забезпечення та урізноманітненні кредитних інструментів з метою залучення інвестицій на довгостроковій основі.

Послабленню дії негативних чинників і ризиків у сфері інвестиційного забезпечення сприятиме розробка й запровадження заходів щодо стимулювання оновлення основних засобів на сучасні, високотехнологічні, менш енергоємні, проте екологічно безпечніші та зростання обсягів державної підтримки капіталооснащення аграрного виробництва та її переорієнтації на малі й середні форми господарювання, що забезпечить зростання попиту на інвестиції та інновації.

Список бібліографічних посилань

1. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 2 / за ред. С. В. Мочерного. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 848 с.
2. Захарчук О. В. Довідник економіста сільськогосподарського підприємства / [Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Пугачов М. І. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. В. Захарчука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 600 с.
3. Лукинов И. И. Воспроизводство и цены : монография. Москва : Экономика, 1977. 431 с.
4. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Моголова М. М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 5-12.
5. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України : посібник / [Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Вишневецька О. В. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. В. Захарчука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 144 с.
6. Мельник О. Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 6 (120). С. 18-25.
7. Модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств : монографія / [Захарчук О. В., Войтюк В. Д., Моголова М. М. та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука та В. Д. Войтюка. Київ - Тернопіль : ФОР Паляниця В. А., 2019. 305 с.
8. Нельсон Ричард Р., Уинтер Сидней Дж. Эволюционная теория экономических изменений / пер. с англ. Москва : Дело, 2002. 536 с.
9. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-12. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/1560-12>.
10. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04 липня 2002 р. № 40-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/40-15>.
11. Федоренко В. Г. Інвестування : підручник / 2-ге вид. перероб. і доп.. Київ : Алеута, 2008. 448 с.
12. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. Економічна теорія. 2013. № 2. С. 28-45.
13. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект. Економіка України. 2012. № 1. С. 27-35.
14. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ : ВД «Киево-Могилянська академія», 2011. 242 с.

References

1. Mochernyi, S.V. (2001). Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh [Economic Encyclopedia: in three volumes]. Vol. 2. Kyiv: VTs «Akademiia» [In Ukrainian].
2. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V., Puhachov, M.I., et al. (2018). Dovidnyk ekonomista silskohospodarskoho pidpriemstva [Handbook of agricultural economist]. Yu.O. Lupenko, O.V. Zakharchuk (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
3. Lukinov, I.I. (1977). Vosproizvodstvo i ceny: monografiya [Reproduction and prices: monograph]. Moskva: Jekonomik [In Russian].
4. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V., Mogylova, M.M. (2017). Naukove zabezpechennia tekhniko-tekhnolohichnoho onovlennia ahrarynoho vyrobnytstva v Ukraini [Scientific support of technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-12 [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V., Vyshnevetska, O.V., et al. (2015). Materialno-tekhnichne zabezpechennia silskoho hospodarstva Ukrainy: posibnyk [Material and technical support of agriculture of Ukraine: manual]; Yu.O. Lupenko, O.V. Zakharchuk (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
6. Melnyk, O.H. (2011). Formuvannia metodolohichnykh pidkhodiv u doslidzhenniakh innovatsii ta innovatsiinoho rozvytku [Formation of methodological approaches in research of innovations and innovative development]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6 (120), pp. 18-25 [In Ukrainian].
7. Zakharchuk, O.V., Voitiuk, V.D., Mogylova, M.M., et al. (2019). Modernizatsiia materialno-tekhnichnoi bazy ahrarynykh pidpriemstv: monohrafiia [Modernization of material and technical base of agricultural enterprises: monograph]. O.V. Zakharchuk, V.D. Voitiuk (Ed.). Kyiv - Ternopil: FOP Palianytsia V.A. [In Ukrainian].
8. Nel'son Richard, R., Uinter Sidnej, Dzh. (2002). Jevoljucionnaja teoriija jekonomicheskikh izmenenij [Evolutionary theory of economic change]. Moskva: Delo Jekonomik [In Russian].
9. Pro investytsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18 veresnia 1991 r. # 1560-12 [On investment activity: Law of Ukraine from September 18, 1991 No. 1560-12]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/1560-12> [In Ukrainian].
10. Pro innovatsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 04 lypnia 2002 r. # 40-IV [On innovative activity: Law of Ukraine of July 4, 2002 № 40-IV]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/40-15> [In Ukrainian].

15. Annual survey of Pan-Europtan Private Equity and Venture Capital / EVCA 2003 Yearbook. EVCA, 2003.

16. Robinson P. A. Some aspects of the pure theory of capital. Quarterly Journal of Economics. 1937. May.

11. Fedorenko, V.H. (2008). Investuvannia: pidruchnyk [Investing: textbook]. Kyiv: Aleuta [In Ukrainian].

12. Fedulova, L. (2013). Innovatsiinyi rozvytok: evoliutsiia pohliadiv ta problemy suchasnoho usvidomlennia [Innovative development: evolution of views and problems of modern consciousness]. Ekonomichna teoriia, 2, pp. 28-45 [In Ukrainian].

13. Shubravskva, O. (2012). Innovatsiinyi rozvytok aharnoho sektora ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Innovative development of the agricultural sector of the economy of Ukraine: theoretical and methodological aspect]. Ekonomika Ukrainy, 1, pp. 27-35 [In Ukrainian].

14. Shumpeter, Y. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku: dosli-dzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu [Theory of economic development: the study of profits, capital, credit, interest and the economic cycle]. (V. Starka, Trans). Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia» [In Ukrainian].

15. Annual survey of Pan-Europtan Private Equity and Venture Capital (2003). EVCA Yearbook. EVCA [In English].

16. Robinson, P.A. (1937). Some aspects of the pure theory of capital. Quarterly Journal of Economics. May [In English].

Zakharchuk O. V., Ionitsoi Ye. Yu. Innovation and investment support for the development of agriculture in Ukraine

The purpose of the article is to substantiate the need and the main directions of innovative and investment development of agricultural production in Ukraine.

Research methods. Methods used: dialectical knowledge of processes and phenomena; monographic (analysis of the development and provision of agriculture with investments) empirical (based on a comprehensive assessment of the current state of the research object); comparative analysis (identified the problems and goals of investment and material and technical support in Ukraine); abstract-logical (generalization and formulation of conclusions).

Research results. The main existing trends of innovation and investment provision of the material and technical base of agricultural enterprises are investigated. It was emphasized that increasing the efficiency of agricultural enterprises is impossible without attracting innovations and investments. Increasing the equipment of agriculture with basic production facilities to an economically justified level, improving their species composition and structure will allow updating and modernizing the material and technical base of agricultural enterprises, taking into account the achievements of scientific and technological progress. The solution of important tasks for the further intensification of production will contribute to the introduction of advanced technologies and equipment in the crop and livestock industries, as well as to increase labor productivity. The importance of the formation of the material and technical base of agricultural enterprises in the theoretical and practical sense is revealed and substantiated.

Scientific novelty. The theoretical provisions on innovation and investment development in agriculture were further developed, which are based on the modernization of the material and technical base of agricultural enterprises, taking into account scientific achievements, accelerating the solution of important tasks to further increase the capital intensity of production, which will contribute to the introduction of advanced technologies, and increase labor productivity.

Practical significance. Calculations have been carried out to determine the normative need for investment support for agricultural production. Proposals have been developed to increase the actual capitalization of agricultural enterprises, which will allow, in particular, to attract additional credit and investment resources. *Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 16.*

Keywords: innovation and investment development; modernization; basic production facilities; technical and technological renewal; material and technical base; depreciation.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Ionitsoi Yevheniia Yuriivna - student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (54/1, Peremogy Ave, Kyiv, 03057)

E-mail: yurii.ionitsoi@agrii.com.ua

Захарчук А. В., Ионицой Е. Ю. Инновационно-инвестиционное обеспечение развития сельского хозяйства Украины

Цель статьи - обосновать необходимость и основные направления инновационно-инвестиционного развития сельскохозяйственного производства в Украине.

Методика исследования. Используются методы: диалектические познания процессов и явлений; монографический (анализ развития и обеспечения сельского хозяйства инвестициями); эмпирический (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования); сравнительного анализа (определены проблемы и цели инвестиционного и материально-технического обеспечения в Украине); абстрактно-логический (обобщение и формулирование выводов).

Результаты исследования. Исследованы основные существующие тенденции инновационно-инвестиционного обеспечения материально-технической базы аграрных предприятий. Подчеркнуто, что повышение эффективности сельскохозяйственных предприятий практически невозможно без привлечения инноваций и инвестиций. Увеличение оснащенности сельского хозяйства основными производственными средствами до экономического обоснованного уровня, совершенствование их видового состава и структуры позволит обновлять и модернизировать материально-техническую базу сельскохозяйственных предприятий с учетом достижений научно-технического прогресса. Решение важных задач по дальнейшей интенсификации производства будет способствовать внедрению в отраслях растениеводства и животноводства прогрессивных технологий и техники, а также повышению производительности труда. Раскрыта и обоснована важность формирования материально-технической базы аграрных предприятий в теоретическом и практическом значении.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения о инновационно-инвестиционном развитии в сельском хозяйстве, в основу которых положены модернизация материально-технической

базы сельскохозяйственных предприятий с учетом научных достижений, ускорение решения важных задач по дальнейшему росту капиталоемкости производства, что будет способствовать внедрению прогрессивных технологий, повышению производительности труда.

Практическая значимость. Проведены расчеты определения нормативной потребности в инвестиционном обеспечении производства сельскохозяйственной продукции. Разработаны предложения по повышению фактической капитализации сельскохозяйственных предприятий, что позволит, в частности, привлечь дополнительные кредитные и инвестиционные ресурсы. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционное развитие; модернизация; основные производственные средства; технико-технологическое обновление; материально-техническая база; амортизация.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Ионицой Евгения Юрьевна - студентка, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана (03057, г. Киев, просп. Победы, 54/1)

E-mail: yurii.ionitsoi@agrii.com.ua

Стаття надійшла до редакції 22.08.2020 р.

Фахове рецензування: 25.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В., Іоницой Є. Ю. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 53 – 59. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009053>

Zakharchuk, O.V. & Ionitsoi, Ye.Yu. (2020). Innovatsiino-investytsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Innovation and investment support for the development of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 53 – 59 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009053>

*

УДК 330.341.1:631.11(477)

JEL Classification: Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009059>

О. М. ЗГУРСЬКА, кандидат економічних наук
Т. В. СЬОМКІНА, доктор економічних наук, професор

Стан інноваційно-інформаційного розвитку агропромислових підприємств

Мета статті - визначити пріоритетні стратегічні напрями інноваційної діяльності агропромислових підприємств на основі обґрунтування доцільності застосування провідних інформаційних технологій у процеси функціонування та розвитку агропромислових підприємств на довгострокову перспективу.

Методика дослідження. За методичну основу дослідження слугували загальнонаукові й спеціальні методи, а саме: економічний, комплексний аналіз - для діагностування сучасного стану та тенденцій інноваційного розвитку вітчизняних агропромислових підприємств, визначення пріоритетних напрямів діяльності підприємств; систематизації та узагальнення - при обґрунтуванні концептуального підходу до розробки інформаційного інструментарію; аналогій та порівнянь - для визначення та аналізу стратегічних цілей підприємств в напрямі інноваційних процесів.

Результати дослідження. Визначено основні стратегічні цілі розвитку інформаційних процесів у господарській діяльності агропромислових підприємств. Сформовано цільовий структурний комплекс інформаційних ресурсів підприємств та обґрунтовано застосування агропромисловими підприємствами відповідних науково-методичних алгоритмів інноваційно-інформаційного розвитку підприємств на довгострокову перспективу.

Елементи наукової новизни. Запропоновано науково-методичний підхід до розробки інноваційних орієнтирів діяльності агропромислових підприємств на базі системи стримуючих чинників інноваційного розвитку. Це дало змогу встановити, що вибір і розробка певного напрямку інноваційного розвитку підприємств здійснюються на основі аналізу й оцінки відповідності внутрішніх можливостей підприємства (потенціалу інноваційного розвитку) зовнішнім (ринковим можливостям і зарозам) з урахуванням темпів науково-технічного розвитку і спричиненої цим зміни елементів мікро- і макросистеми інфраструктури підприємства.

© О. М. Згурська, Т. В. Сьомкіна, 2020

базы сельскохозяйственных предприятий с учетом научных достижений, ускорение решения важных задач по дальнейшему росту капиталоемкости производства, что будет способствовать внедрению прогрессивных технологий, повышению производительности труда.

Практическая значимость. Проведены расчеты определения нормативной потребности в инвестиционном обеспечении производства сельскохозяйственной продукции. Разработаны предложения по повышению фактической капитализации сельскохозяйственных предприятий, что позволит, в частности, привлечь дополнительные кредитные и инвестиционные ресурсы. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционное развитие; модернизация; основные производственные средства; технико-технологическое обновление; материально-техническая база; амортизация.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Ионицой Евгения Юрьевна - студентка, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана (03057, г. Киев, просп. Победы, 54/1)

E-mail: yurii.ionitsoi@agrii.com.ua

Стаття надійшла до редакції 22.08.2020 р.

Фахове рецензування: 25.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В., Іоницой Є. Ю. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 53 – 59. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009053>

Zakharchuk, O.V. & Ionitsoi, Ye.Yu. (2020). Innovatsiino-investytsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Innovation and investment support for the development of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 53 – 59 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009053>

*

УДК 330.341.1:631.11(477)

JEL Classification: Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009059>

О. М. ЗГУРСЬКА, кандидат економічних наук
Т. В. СЬОМКІНА, доктор економічних наук, професор

Стан інноваційно-інформаційного розвитку агропромислових підприємств

Мета статті - визначити пріоритетні стратегічні напрями інноваційної діяльності агропромислових підприємств на основі обґрунтування доцільності застосування провідних інформаційних технологій у процеси функціонування та розвитку агропромислових підприємств на довгострокову перспективу.

Методика дослідження. За методичну основу дослідження слугували загальнонаукові й спеціальні методи, а саме: економічний, комплексний аналіз - для діагностування сучасного стану та тенденцій інноваційного розвитку вітчизняних агропромислових підприємств, визначення пріоритетних напрямів діяльності підприємств; систематизації та узагальнення - при обґрунтуванні концептуального підходу до розробки інформаційного інструментарію; аналогій та порівнянь - для визначення та аналізу стратегічних цілей підприємств в напрямі інноваційних процесів.

Результати дослідження. Визначено основні стратегічні цілі розвитку інформаційних процесів у господарській діяльності агропромислових підприємств. Сформовано цільовий структурний комплекс інформаційних ресурсів підприємств та обґрунтовано застосування агропромисловими підприємствами відповідних науково-методичних алгоритмів інноваційно-інформаційного розвитку підприємств на довгострокову перспективу.

Елементи наукової новизни. Запропоновано науково-методичний підхід до розробки інноваційних орієнтирів діяльності агропромислових підприємств на базі системи стримуючих чинників інноваційного розвитку. Це дало змогу встановити, що вибір і розробка певного напрямку інноваційного розвитку підприємств здійснюються на основі аналізу й оцінки відповідності внутрішніх можливостей підприємства (потенціалу інноваційного розвитку) зовнішнім (ринковим можливостям і зарозам) з урахуванням темпів науково-технічного розвитку і спричиненої цим зміни елементів мікро- і макросистеми інфраструктури підприємства.

© О. М. Згурська, Т. В. Сьомкіна, 2020

Практична значущість. Проведений аналіз стратегічного потенціалу агропромислових підприємств у напрямі інноваційної діяльності засвідчив тенденцію до підвищення рівня застосування агропромисловими підприємствами відповідних науково-методичних алгоритмів інноваційно-інформаційної переорієнтації своєї діяльності. Рис.: 6. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: агропромислове підприємство; інноваційна діяльність; інноваційні орієнтири; інформаційні технології; інформаційний інструментарій; інформаційно-комунікативне забезпечення діяльності підприємства.

Згурська Оксана Михайлівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Державний університет телекомунікацій (03110, м. Київ, вул. Солом'янська, 7)

E-mail: oksana.zgurska@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3878-3007>

Сьомкіна Тетяна Віталіївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Державний університет телекомунікацій (03110, м. Київ, вул. Солом'янська, 7)

E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Постановка проблеми. В інформаційному середовищі господарювання, де відбувається постійна конкурентна боротьба за ринок, споживача й отримання вигоди, ефективність і прибутковість діяльності агропромислових підприємств забезпечується лише завдяки цілеспрямованому курсу на стратегічне планування та розвиток. Разом із тим розробка довгострокової стратегії неможлива без урахування специфіки чинників зовнішнього середовища (так званих правил гри на ринку), а також тих чинників, від яких залежить злагоджена робота як вищої ланки управління, так і кадрових працівників усіх функціональних підрозділів.

Важливе й врахування того фактора, що злагодженість роботи суб'єкта господарювання як системи створює широкі можливості для підтримки й закріплення фінансової стійкості та платоспроможності, а також для забезпечення ефективного функціонування у висококонкурентному середовищі і, як наслідок, для виходу підприємства на новий, більш досконалий рівень господарювання. Саме інноваційна переорієнтація діяльності - перспективний напрям досягнення успіху в умовах динамічних змін ринкового середовища.

Така ситуація зумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів подальшого розвитку агропромислових підприємств у напрямі інтенсифікації діяльності, що полягає в автоматизації кожного рівня виробничого процесу, повної чи часткової механізації на основі впровадження інформаційних технологій. Тому, за надстрімкого розвитку світового інформаційного суспільства, впровадження інформаційних технологій має архіважливе значення, оскільки забезпечує необмеженими можливостями з кожної одиниці використаних ресурсів отримати більшу кількість і різноманітність високоякісної продукції і в результаті отримати високі прибутки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим виявився внесок у дослідження питань ефективного вибору напрямів та методів інноваційної діяльності агропромислових підприємства таких відомих вітчизняних учених, як: В. А. Борисова [7], О. М. Бородіна [8], О. М. Вишневська [9], Л. В. Івченко [12], М. Д. Корінько [18], Ю. О. Лупенко [16], Т. П. Панюк [20], Н. О. Петрова [21], П. Т. Саблук [17], В. М. Трегобчук [11], Г. В. Черевко [22] та ін. Закономірності інноваційної діяльності, в тому числі у сфері вітчизняного агропромислового виробництва та перспективних напрямів розвитку з використанням новітніх технологій розглядалися у працях визнаних науковців, серед яких: В. Г. Андрійчук [5]; В. В. Вітвіцький [1]; М. Я. Дем'яненко [17]; М. В. Зубець, В. Я. Месель-Веселяк, М. В. Присяжнюк [1]; С. М. Ілляшенко [13-14]; М. М. Ільчук [15]; М. Д. Корінько [18]; М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, М. Ф. Кропивко [16] та ін.

Мета статті - визначити пріоритетні стратегічні напрями інноваційної діяльності агропромислових підприємств на основі обґрунтування доцільності застосування провідних інформаційних технологій у процесі функціонування та розвитку агропромислових підприємств на довгострокову перспективу.

Виклад основних результатів дослідження. Загальновідомо той факт, що агропромисловість України завдяки об'єктивним і суб'єктивним обставинам розвитку, а також за рахунок спаду пріоритетності інших галузей, зміцнила свої позиції на ринку, набула права «почесного донора» бюджету країни та поряд із розвитком ІТ-технологій перетворилася на одну з провідних галузей вітчизняної економіки.

У сучасних умовах поступової повної інформатизації суспільства та автоматизації виробничих процесів у різних галузях еко-

номіки країни серед основних завдань пріоритетного розвитку агропромислової галузі окреслено необхідність паралельного руху з інформаційним трансформаціями економічного розвитку [2, с. 267].

Разом із тим, беручи курс на вдосконалення і розширення діяльності, керівництво підприємства бути впевнене, що його можливості побудовані на міцному й належному економічному підґрунті, яке забезпечить стійкий та стабільний розвиток. Виходячи з цього, із стрімким поширенням цифрових технологій значно зросла економічна цінність такого важливого ресурсу, як інформація, що на сьогодні виступає одним із ключових факторів

конкурентоспроможного виробництва агропромислової продукції. І тут важлива не лише ринкова кон'юнктура, де наявна можливість, наприклад, передбачити сприятливу ціну реалізації сільськогосподарської продукції або ж вчасно реагувати на її зміну, що гарантує не меншу вигоду, аніж від застосування будь-яких інноваційних ІТ-технологій, а й той факт, що агропромисловий сектор впевнено набирає широкомасштабних обертів ефективності та загальнонаціонального успіху. З року в рік успіх ефективного управління інформацією залежить від технологій та методів управління (рис. 1).

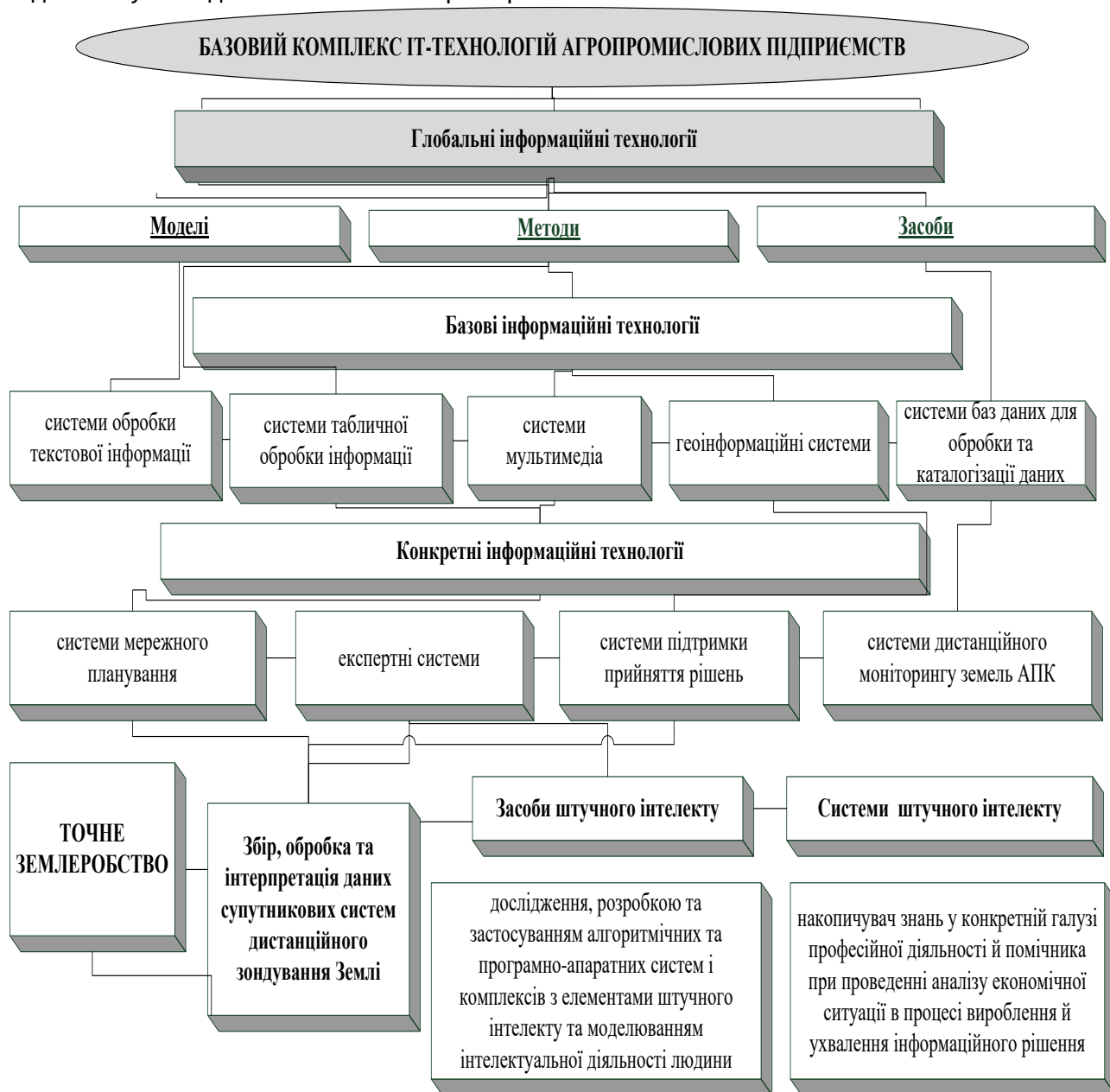

Рис. 1. Схематичний базовий комплекс ІТ-технологій агропромислових підприємств

Джерело: Розроблено авторами за джерелами [16, 17].

Робота сучасної інформаційної системи на великій території земельних угідь неможлива без якісних даних. Новітні технології за рахунок збору, обробки й аналізу інформації дозволяють зрозуміти та виокремити концептуальні фактори, які впливають на кінцевий результат діяльності підприємств. Результати якісної й ефективної та водночас швидкої обробки даних - гарантована довгострокова перспектива планування діяльності агропромислових підприємств з максимальною точністю.

Основними завданнями інформаційної системи діяльності агропромислових підприємств визнані обробка та аналіз зовнішніх і внутрішніх інформаційних потоків, синтез складових організаційної структури підприємства та визначення запитів і потреб підприємства в ресурсному забезпеченні, заохочення кадрового персоналу до впровадження інноваційних змін, стратегічний контролінг і моніторинг ефективного використання виробничих потужностей з метою невпинного розвитку та визнання на ринку [22, с. 36].

Значення інноваційно-інформаційного забезпечення господарської діяльності вкрай важливе, адже інноваційні тенденції розвитку ІТ-технологій сприяють автоматизації й оптимізації виробничої, організаційної та фінансової складової. За оцінками експертів, на основі групового методу Дельфі (метод експертної оцінки), при якому експерти можуть обмінюватися думками, врахувати досвід інших та за отриманими результатами - скоригувати свою оцінку, визначено, що прискорений поступ інформаційного суспільства вимагає нового концептуального підходу до розвитку аграрного сектору економіки з урахуванням принципів збалансованості внутрішнього продовольчого ринку та експортного потенціалу. Збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку, згідно з обраними інноваційними орієнтирами, надає можливість реалізації інноваційних напрямів стратегічної діяльності підприємств. В умовах розгортання глобалізаційних процесів новий науковий підхід повинен бути покладений і в основу методології відбору експор-

тних галузей та формування портфеля інноваційних стратегій [17, с. 133]:

- нестача власних фінансових ресурсів (76% усіх досліджених підприємств);
- фінансово місткі нововведення (56,2%);
- слабка та ненадійна підтримка з боку держави (52,5%);
- високий рівень ризику (35,0%);
- недосконалість та нестабільність законодавчої бази (45,7%);
- нестабільність політичної ситуації в країні;
- небажання очікувати результату у зв'язку з довготривалим терміном окупності нововведень (33,8%);
- дефіцит кваліфікованих кадрів, які легко адаптуються до змінних новітніх технологій (18,0%);
- штучно створені перешкоди для співпраці з науково-дослідними організаціями та установами (17,3%);
- нестача інформації про нові технології (15,3%).

Інформаційні технології (англ. *Information technologies* - це ідеї людства зі вказівками щодо їх реалізації, винаходи та технології, що характеризують поступ науки, тим самим прискорюючи розвиток науково-технічного прогресу суспільства (рис. 2).

Саме інформаційні технології й ресурси забезпечують одержання знань, надають змогу прогнозувати і моделювати агротехнологічні процеси для розробки зведеного аналізу економії витрат, що дає змогу підвищити ефективність виробничо-збутової діяльності. Інформаційне забезпечення - це забезпечення певною базою знань і навичок у сфері ІТ-технологій, що використовується учасниками господарської діяльності та визначає перспективні напрями його інноваційного розвитку. Комунікаційне забезпечення, у свою чергу, дає можливість кодувати, зберігати, накопичувати та передавати певний визначений обсяг інформації з метою оптимізації всіх напрямів підприємницької діяльності (рис. 3).

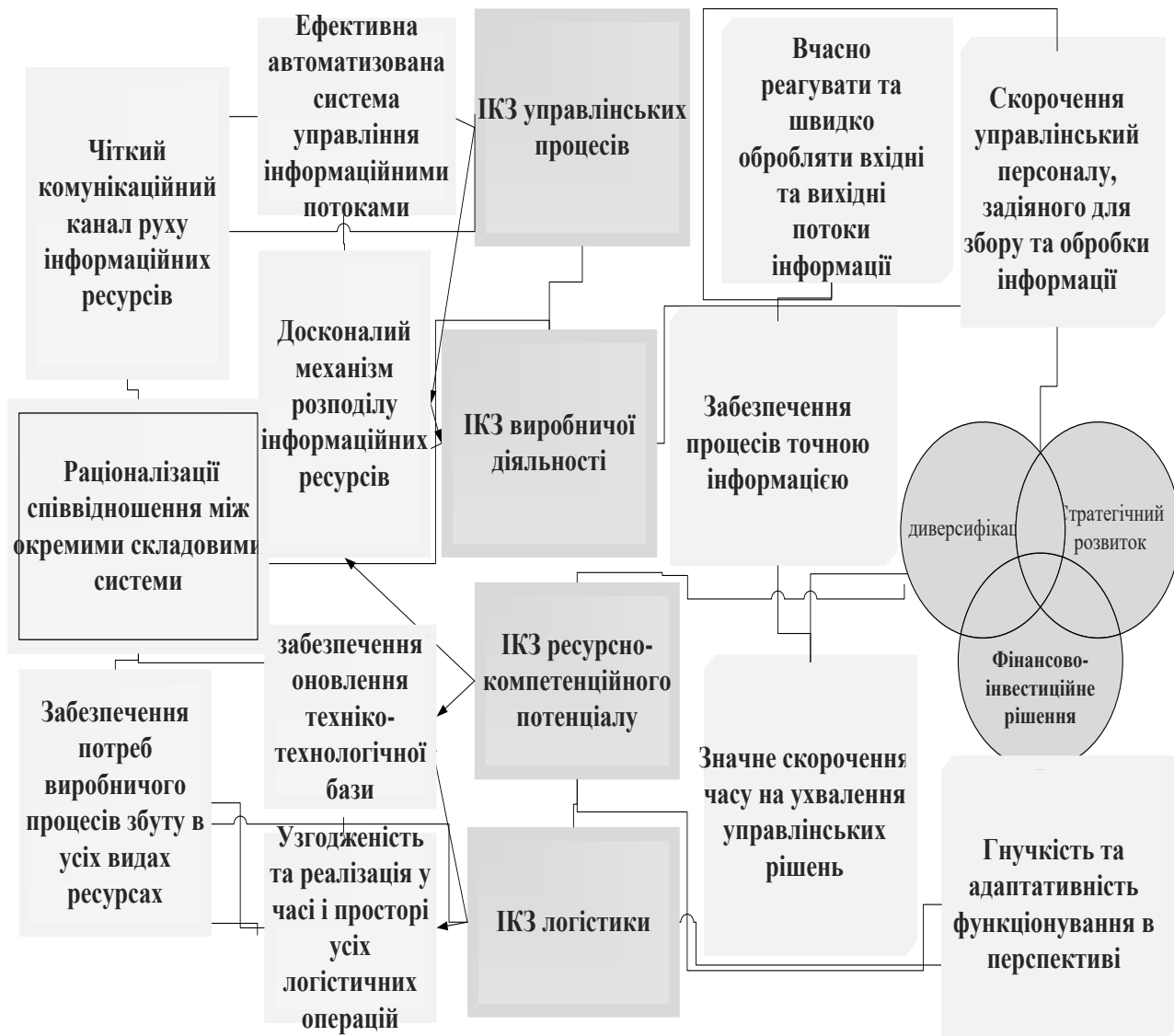
Рис. 2. Цільовий структурний комплекс інформаційних ресурсів агропромислових підприємств

Джерело: Розроблено авторами.

Становлення, використання і розвиток сучасних технологій відбувається відповідно до ринкових потреб, які надалі зумовлюють необхідність забезпечення життєво необхідних вартісних та якісних показників виробленої продукції, що слугує однією з основних критеріальних ознак визнання національних агропромислових виробників на світових ринках. У широкому розумінні, впровадження інноваційних технологій являє собою комплексний диференційований процес, де кожна з ланок системи взаємопов'язана з попередніми та наступними.

Отримання високих показників врожайності - це результат широкого використання агровиробниками у своїй діяльності сучасної техніки і застосування певних технологій вирощування (від мобільної метеостанції та IT-рішень для моніторингу стану ґрунту до

дронів і систем точного висіву). Якщо проаналізувати період 2013-2018 рр. за обсягами виробленої продукції, то найбільші її обсяги в Україні одержано великими підприємствами (в середньому) - 45,8 %. Разом із тим ринкова частка великих підприємств аграрного бізнесу знаходилася на рівні 16,1 %. Частка виробленої продукції середніми підприємствами становила 39,8 % до загального обсягу виробництва, а обсяг виробленої аграрної продукції середніми підприємствами досяг 53,4 % до загального обсягу агропромислового виробництва. Щодо малих підприємств тут найнижчі результати за всіма видами діяльності, з обсягом виробництва 18,3% до загального обсягу виробництва підприємств усіх видів діяльності [19].

Рис. 3. Концептуальні особливості інформаційно-комунікативного забезпечення діяльності агропромислових підприємств

Джерело: Розроблено авторами.

Оскільки будь-яка функціонуюча система характеризується впливом низки чинників, яким притаманний опосередкований або прямий вплив, що стримує ефективний інноваційний розвиток вітчизняних підприємств, звідси розробка результативної системи інноваційно-інформаційного забезпечення може бути значною мірою модифікована з огляду на специфіку підприємства та нові, інноваційні види та форми використання ІТ-технологій (рис. 4).

Агропромислові підприємства, які в межах своєї діяльності спрямовані на розробку інноваційного напрямку розвитку, повинні за основу взяти першочергову мету вдосконалення виробничих процесів, соціально-демографічного, матеріально-технічного забезпечення, оптимізацію організаційної

структури збутової мережі як на внутрішній, так і на зовнішній ринок, адаптацію інноваційної системи руху товарів відповідно до динамічних змін ринкового середовища.

Реформування агропромислового сектору економіки призвело до скорочення кількості зайнятого населення в аграрному секторі економіки країни. За вісімнадцять років (з 2000-го по 2018-й) в Україні зменшилася зайнятість в аграрному секторі економіки на 1,8 млн осіб, у промисловості - на 1,2 млн осіб. Варто також зазначити, що однією з основних причин зменшення кількості осіб, зайнятих в агропромисловості, виявилось використання сучасних ІТ-технологій, що частково чи навіть повністю автоматизують виробничий процес суб'єкта господарювання [19].

Стримуючі чинники інноваційного розвитку агропромислових підприємств

Рис. 4. Функціональна схема стримуючих чинників інноваційного розвитку агропромислових підприємств

Розроблено авторами на основі [11, 14].

Саме впровадження інноваційних технологій у діяльність агропромислових підприємств забезпечує перспективне розширення кваліфікаційного рівня трудового потенціалу підприємства, зумовлюючи у такому разі підвищення кваліфікації, набуття життєво необхідного досвіду роботи та широких можливостей фахівцями і керівниками організації. Результатом цього стає налагоджена система зв'язків із внутрішніми та світовими економічними контрагентами, створення

стійкої бази для зовнішньоекономічного функціонування та розвитку.

За інформаційну основу такого управління і планування на довгострокову перспективу слугують агротехнологічне планування, витратно-ціновий аналіз, система фінансового і управлінського обліку з організацією передачі інформації між робочими місцями [3, с. 30]. Високотехнологічні пакети дозволяють машинам самостійно розпізнавати та складати перелік поточного стану робіт на

полях, миттєво оцінювати наведену інформацію і цілеспрямовано ініціювати необхідні для ведення господарства дії.

Впровадження ІТ-технологій в господарську діяльність підприємств стало невід'ємною часткою їхнього успішного розвитку на всіх етапах життєвого циклу. Процес впровадження ІТ-технологій здійснюється поетапно. Так, перший етап передбачає створення АРМ фахівців усіх профілів. На другому етапі проводиться об'єднання АРМ управлінців у локальні комп'ютерні мережі. Третій етап об'єднує локальні мережі відомчого або регіонального органу з локальними інформаційними мережами підприємств та організацій, які належать до певної галузі або розташовані в певному регіоні.

Взаємозв'язки між учасниками розроблення проєкту системи інноваційних ІТ-рішень та послідовність вибору концепції ІТ-технологій в окремому підрозділі та на підприємстві в цілому великою мірою залежить від керівника проєкту. Керівник проєкту з

питань розробки інноваційно-інформаційних напрямів діяльності координує роботу групи, не втручаючись у робочий процес, а організовуючи обговорення отриманих результатів, формуючи завдання та затверджуючи кінцевий інноваційний проєкт. Керівником проєкту підбирається спеціаліст, який, з одного боку, має організаційні здібності, а з іншого - достатньо компетентний у тематиці проєкту. Це сприяє поширенню та сталому розвитку ринкового іміджу вітчизняних підприємств, що у свою чергу забезпечує потенційні можливості для інноваційного розвитку [11, с. 32]. На цій основі розширюються стійкі адаптаційні можливості до змін ринкового середовища, що дозволяє реалізувати інноваційний потенціал, проникнути та освоїти нові, раніше недоступні та недосяжні сфери діяльності. Кожний наступний успішно реалізований інноваційний напрям діяльності розширює можливості суб'єкта господарської діяльності та дозволяє досягнути високих результатів економічного розвитку (рис. 5).

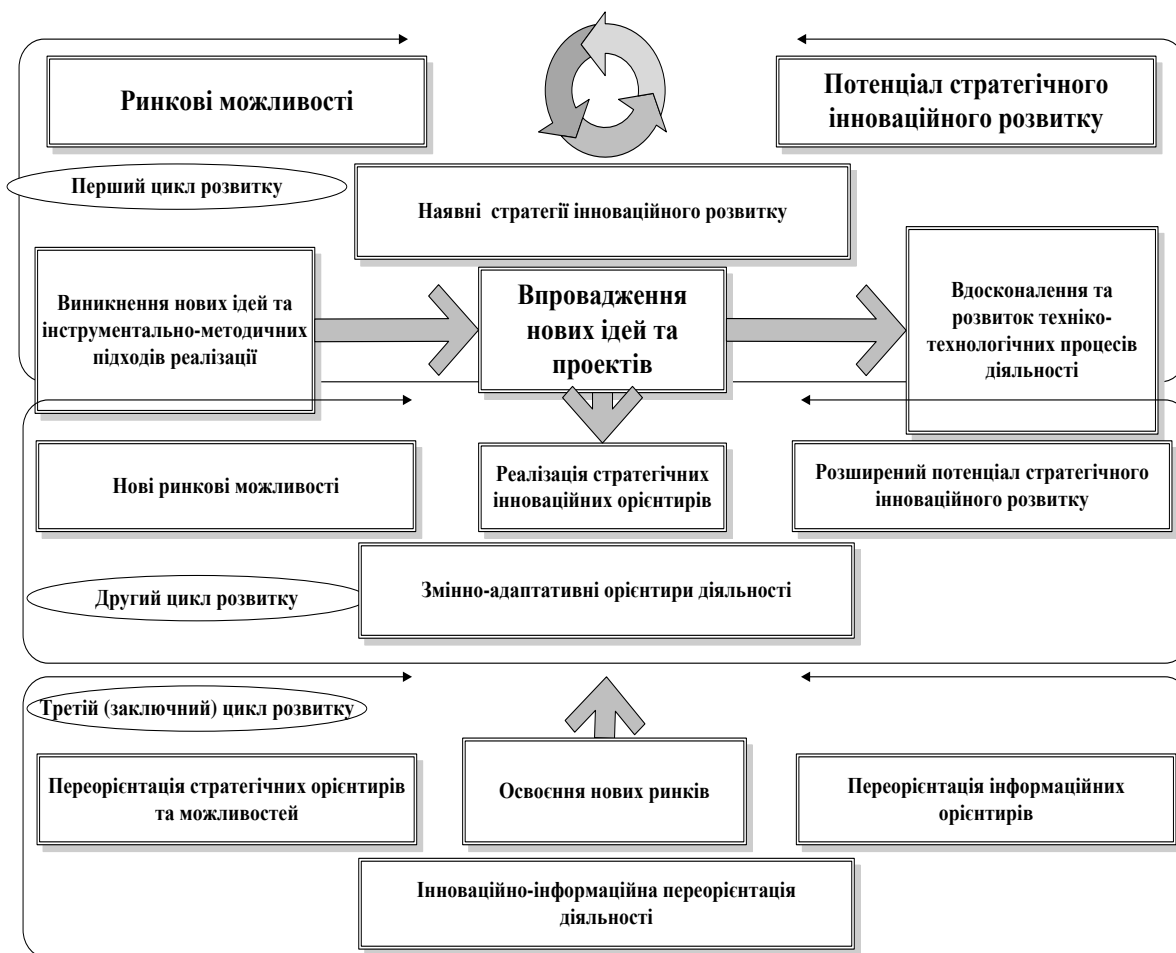

Рис. 5. Структурно-циклічна схема зростання потенційних інноваційних можливостей підприємства

Джерело: Розроблено авторами.

Сьогодення характеризується відчутним стрімким розвитком новітніх технологій як основного засобу завоювання та збереження стійких конкурентних переваг в умовах динамічних змін ринкового середовища та посилення конкуренції між виробниками продукції. В умовах сучасності виконання стратегічних завдань щодо використання та розвитку у своїй діяльності ІТ-технологій завоювало лідерство серед основних пріоритетних напрямів стратегічного управління агропромисловим підприємством. Варто вказати й на такий беззаперечний факт перешкод інноваційної діяльності національних агропромислових підприємств, як небажання розвитку в напрямі інноваційних процесів та впровадження політики ведення господарства на інноваційній основі. Наприклад, компанії-лідери на ринку, які досягли високих результатів діяльності, зазвичай не мають внутрішніх мотивів до здійснення ризикової інноваційної стратегії діяльності. У цьому випадку єдиним вирішальним фактором її проведення можуть виступати основні концептуальні аспекти, що зокрема характеризують відповідні політичні та економічні зрушення в державі.

Значні зрушення в таких галузях, як мікроелектроніка та сенсорна техніка, а також надійна інтеграція отриманих даних із прецизійними робочими знаряддями стають поштовхом для нових розробок. Високотехнологічні пакети дозволяють машинам самостійно розпізнавати та складати перелік поточного стану робіт на полях, миттєво оцінювати наведену інформацію та ініціювати необхідні дії. Нині набули досить значного поширення системи точного землеробства і smart farm, які базуються на автоматизації та роботизації аграрного виробництва.

На сьогодні в агропромисловому виробництві велика кількість підприємств отримують значний масив даних із систем GPS навігації, сенсорних датчиків і приладів, систем контролю технологічних процесів. До цього додається також значний масив бухгалтерсько-економічної інформації, який

одержують, як правило, з різних програмних продуктів, що слабо інтегровані між собою у зручний спосіб для її систематизації та консолідації [17, с. 32]. При цьому досить значні обсяги інформації через обмежені часові рамки та безпосередньо відсутність ефективних алгоритмів її структурування так і не використовуються з максимальною користю у потрібний час для прийняття аграрієм ефективних управлінських рішень. Ефективність розробки інноваційних орієнтирів розвитку підприємства залежить від адекватного комплексного аналізу й оцінки відповідності внутрішнього стратегічного потенціалу інноваційного розвитку зовнішнім можливостям, що генеруються та управляються ринком (ринковим можливостям і загрозам) з урахуванням темпів науково-технічного розвитку. Виокремлення та аналіз макроорієнтирів інноваційної діяльності необхідно насамперед для формування заходів з удосконалення сфери діяльності в напрямі впровадження агропромисловими підприємствами ІТ-технологій (рис. 6).

Агропромислове підприємство повинно ціленаправлено впливати і змінювати умови внутрішнього та зовнішнього середовища, пристосовуючи їх до необхідних умов реалізації інноваційних напрямів діяльності, тим самим створюючи підґрунтя для досягнення стратегічних цілей у загальному.

Високий рівень стратегічного інноваційного потенціалу мікросистеми інноваційної інфраструктури може бути визначений за допомогою низки параметрів, які відображають ступінь розвитку НДДКР та інших напрямів діяльності підприємства, яке створює й впроваджує нововведення. Врахування рівня розвитку потенційних внутрішніх можливостей підприємства на цьому етапі як засобів, необхідних для досягнення цілей розробки інноваційних стратегій та їх реалізації, здійснюється для аналізу й оцінки загальної готовності компанії до розробки та впровадження інноваційних орієнтирів розвитку на довгострокову перспективу.

Рис. 6. Стратегічні інноваційні орієнтири компанії NIBULON

Джерело: Розроблено авторами.

Висновки. Економічні й інституційні умови ведення агробізнесу в найближчі роки зазнаватимуть динамічних змін у зв'язку зі значним впливом глобалізації та інформатизації на розвиток соціально-економічних процесів у цілому. Розробка й впровадження нових концепцій, способів організації і використання даних, їх обробки, зберігання та передачі - ключові форми й методи ефективного ведення господарювання в агропромисловій сфері шляхом взаємодії користувачів з технічними та іншими компонентами інформаційних систем.

Агропромисловий комплекс характеризується складністю і комплексністю вирішуваних завдань. Разом із цим ускладнення соціального, економічного та політичного ста-

новища в суспільстві, стрімкого розвитку індустріального виробництва, зміни динаміки процесів у всіх сферах життєдіяльності людини зумовили потребу у стимулюванні розвитку нових засобів задоволення інформаційних потреб, значущих для суспільства. Ті можливості, які використовувалися агробізнесом раніше на основі традиційних технологій організації ведення рослинництва і тваринництва, що ще донедавна забезпечували більш-менш прийнятний дохід, не будуть спрацьовувати в найближчому майбутньому, оскільки процес інтелектуалізації постійно оновлюється і змінюється, а володіння інформацією та її ефективного використання буде важливим чинником доти, доки у цьому залишатиметься потреба.

Оскільки інформаційні технології перебувають у стані постійного розвитку та вдосконалення, для забезпечення мінімізації витрат і оптимізації процесів виробництва сільськогосподарської продукції виникає необхідність використання досягнень науково-технічного прогресу - переходу до нових методів інформаційного забезпечення й стратегічного управління підприємствами, широке застосування автоматизованих систем та інформаційних технологій. Тому без-

заперечним доказом успішності діяльності агропромислових підприємств слугує умова ефективного застосування новітніх ІТ-технологій, аналізу та структурування даних з метою своєчасного отримання достовірної релевантної інформації про кожен сферу господарювання, власні операційні витрати і виробничо-збутові процеси в цілому, що дасть можливість завойовувати внутрішні та зовнішні ринкові ніші на довгострокову перспективу.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М. В. Зубець, та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 1008 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. *Інформаційно-аналітичний збірник* / за ред. П. Т. Саблука та ін. Київ : ІАЕ, 2000. Вип. № 4. 601 с.
3. Амоша О. І. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення. *Економіст*. 2008. № 6. С. 28-34.
4. Аналіз і перспективи розвитку ринкової інфраструктури в Україні / кол. авторів під кер. О. М. Шпичака. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 49 с.
5. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник. Київ : КНЕУ, 2015. 783 с.
6. Блиск і вбозтво агрохолдингів. *Агробізнес*. № 24 (295). 2014. URL: <http://www.agro-business.com.ua/dumky-pro-vazhlyve/2612-blysk-i-uboztvo-agrokholdyngiv.html> (дата звернення: 28.05.2019).
7. Борисова В. А., Маслак Н. Г., Корецький М. Х. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва фермерських господарств. Суми : Вид-во «Довкілля», 2002. 202 с.
8. Бородіна О. М. Сільськогосподарське дорадництво та проблеми його кадрового забезпечення. Київ : ІАЕ, 2001. 72 с.
9. Вишневецька О. М. Формування та оцінювання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Вісник ХНАУ*. 2007. № 3. С. 27-32.
10. Вівчар О. Й., Паранька Н. М. Інноваційна діяльність в Україні та напрямки її розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць*. Львів : РВВ НЛТУ України. 2011. Вип. 21.9. С. 183-187.
11. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / В. М. Тrehobчук та ін. Київ : Інститут економіки НАН України, 2003. 259 с.
12. Івченко Л. Диверсифікація діяльності підприємств як чинник їх економічного зростання. *Міжнародний збірник наук. праць*. 2016. № 1. С. 101.
13. Ілляшенко С. М., Пересадько Г. О. Системний аналіз поглядів різних вчених на стратегію диверсифікації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент*. 2008. № 4 (28). С. 3-8.
14. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегії інноваційного зростання. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 1. С. 11-21.
15. Ільчук М. М., Нікітченко С. О., Перегуда Є. Ф. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 13-20.
16. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 516 с.
17. Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві: *Збірник наукових праць* / за ред. П. Т. Саблука, М. Я. Дем'яненка та ін. Київ : ІАЕ, 2000. Вип. № 2. 307 с.
18. Корінко М. Д. Диверсифікація як стратегія розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5. С. 12-17.

References

1. Zubets, M.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya, Fedorov M.M., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku)* [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. M.V. Prysiazhniuk, M.V. Zubets, P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Sabluk, V.P. (Ed.) (2000). *Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy: stan, tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku*. Informatsiyno-analitychny zbirnyk [Agro-industrial complex of Ukraine: state, tendencies and prospects of development. Information-analytical collection]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
3. Amosha, O.I. (2008). *Innovatsiynny shlyakh rozvytku Ukrainy: problemy ta rishennya* [Innovative way of development of Ukraine: problems and solutions]. *Ekonomist*, vol. 6, pp. 28-34 [In Ukrainian].
4. Spichak, O.M. (Ed.). (1998). *Analiz i perspektyvy rozvytku rynkovoyi infrastruktury v Ukraini* [Analysis and prospects for the development of market infrastructure in Ukraine]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
5. Andriichuk, V.H. (2015). *Ekonomika pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu* [Economic enterprises of agro-industrial complex]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
6. Blysk i vboztvo ahrokholdyngiv [The brilliance and poverty of agricultural holdings]. (2019). *Ahrobiyznes* 24(295). Retrieved from: <http://www.agro-business.com.ua/dumky-pro-vazhlyve/2612-blysk-i-uboztvo-agrokholdyngiv.html> [In Ukrainian].
7. Borisova, V.A., Maslak, N.G. & Koretsky, M.X. (2002). *Dyversifikatsiya silskohospodarskogo vyrobnytstva fermerskykh goshopdarstv* [Diversification of agricultural production farms]. Sumy: Environment [In Ukrainian].
8. Borodina, O.M. (2001). *Silskohospodarske doradnytstvo ta problemy yoho kadrovoho zabezpechennia* [Agricultural advisory and problems of its staffing]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
9. Vyshnevskaya, O.M. (2007). *Formuvannia ta otsiniuvannia resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv* [Formation and evaluation of the resource potential of agricultural enterprises]. *Visnyk KhNAU*, 3, pp. 27-32 [In Ukrainian].
10. Vivchar, O.Y., Paranka, N.M. (2011). *Innovatsiina diialnist v Ukraini ta napriamky yoi rozvytku* [Innovative activity in Ukraine and directions of its development. Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU*, vol. 21.9, pp. 183-187 [In Ukrainian].
11. Trehobchuk, V.M., et al. (2003). *Vidtvorenna ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretychni ta praktychni aspekty)* [Reproduction and efficient use of agro-industrial complex resource potential (theoretical and practical aspects)]. Kyiv: In-t ekonomiky NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Ivchenko, L. (2016). *Dyversyfikatsiia diialnosti pidpriemstv yak chynnyk yikh ekonomichnoho zrostannia* [Diversification of enterprise activity as a factor in their economic growth]. *Mizhnarodnyi zbirnyk nauk. prats*, 1, pp. 101 [In Ukrainian].
13. Illiashenko, S.M., Peresadko, H.O. (2008). *Systemnyi analiz pohliadiv riznykh vchenykh na stratehiu dyversyfikatsii* [System analysis of the views of various scholars on the strategy of diversification]. *Visnyk Sums'koho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika ta menedzhment*, 4 (28), pp. 3-8 [In Ukrainian].

19. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.07.2019).

20. Панюк Т. П. Диверсифікація як основа структурної модернізації економічної діяльності аграрних підприємств. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 193-199.

21. Петрова Н. О. Стратегія диверсифікації сільськогосподарського виробництва як шлях формування конкурентоспроможності підприємства АПК. *Вісник СНАУ*. 2009. № 4. С. 129-130.

22. Черевко Г. В. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. *Аграрна економіка*. 2012. Т. 5. № 1-2. С. 32-39.

14. Illiashenko, S.M., Illiashenko, N.S. (2016). Perspektyvy i zahrozy chetvertoi promyslovoi revoliutsii ta yikh urakhuvannia pry vybori stratehii innovatsiinoho zrostannia [Prospects and threats of the fourth industrial revolution and their consideration during choosing strategies for innovative growth]. *Marketing i menedzhment innovatsii*, 1, pp. 11-21 [In Ukrainian].

15. Ilchuk, M.M., Nikitchenko, S.O., Perehuda, Ye.F. (2016). Dyversyfikatsiia diialnosti pidpriemnytskykh struktur ahrarnoi sfery [Diversification of activities of entrepreneurial structures in the agrarian sphere]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 13-20 [In Ukrainian].

16. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy: monohrafiia [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

17. Sabluk, P.T., Dem'ianenko, M.Ya., et al. (2000). Informatsiini resursy ta yikh vykorystannia v ahropromyslovomu vyrobnytstvi: Zbirnyk naukovykh prats [Information resources and their use in agro-industrial production]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

18. Korinko, M.D. (2009). Dyversyfikatsiia yak stratehiia rozvytku [Diversification as a development strategy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 5, pp. 12-17 [In Ukrainian].

19. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

20. Paniuk, T.P. (2016). Dyversyfikatsiia yak osnova strukturalnoi modernizatsii ekonomichnoi diialnosti ahrarnykh pidpriemstv [Diversification as a basis for structural modernization of the economic activity of agrarian enterprises]. *Ekonomichnyi forum*, 1, pp. 193-199 [In Ukrainian].

21. Petrova, N.O. (2009). Stratehiia dyversyfikatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva iak shliakh do formuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstv APK [The strategy of diversification of agricultural production as a way to form competitive agricultural enterprises]. *Visnyk SNAU*, 4, pp. 129-134 [In Ukrainian].

22. Cherevko, G.V. (2012). Ahrokhodynhy yak novi orhanyzatsiyni formy krupno tovarnoho hospodaryuvanni v ahrobiznesi Ukrainy [Agroholdings as new organizational forms of large-scale commodity management in agribusiness of Ukraine]. *Ahrarna ekonomika*, vol. 5(1-2), pp. 32-39 [In Ukrainian].

Zghurska O. M., Somkina T. V. The state of innovation and information development of agro-industrial enterprises

The purpose of the article is to define the priority strategic directions of agro-industrial enterprises innovation activity on the basis of substantiation the expediency the leading application of technologies and information in the processes of functioning and development of agro-industrial enterprises in the long run.

Research methods. The methodical basis of the research were general and special methods, namely: economic analysis, comprehensive analysis - for diagnosing the current state and trends of domestic agro-industrial enterprises' innovative development, in determining the priority areas of enterprises; systematization and generalization - for substantiating the conceptual approach to the information tools' development; method of analogies and comparisons - for define and analyze the enterprises' strategic goals in the direction of innovation processes.

Research results. There was identified and defined the main strategic goals of information processes development in agro - industrial enterprises' economic activity. There have been formed the target structural complex of information resources of the enterprises and it was substantiated the application by the agro-industrial enterprises the corresponding scientific and methodical algorithms for innovation and information development of enterprises in the long run.

Scientific novelty. It was proposed a scientific and methodological approach to the development of agro-industrial enterprises' innovative landmarks with taking into account the restraint factors systems of innovative development, which could be established by selecting and expanding a certain direction of enterprises' innovative development based on analysis and assessment the internal capabilities (innovative development potential) to external (market opportunities and threats) taking into account the main pace of scientific and technological development and the results of change in the elements of micro- and macro systems of the enterprise infrastructure.

Practical significance. There was carried out an analysis of agro-industrial enterprises' strategic potential in the direction of innovation, which showed a tendency to increase the level of agro-industrial enterprises' application of the relevant scientific and methodological algorithms of enterprises' innovation and information reorientation. Figs.: 6. Refs.: 22.

Keywords: agro-industrial enterprise; innovative activity; innovative landmarks; information technologies; information tools; information and communication providing of the enterprise's activity.

Zghurska Oksana Mykhailivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of entrepreneurship, trade and stock exchange, State University of Telecommunications (7, Solomianska St., Kyiv, 03110)
E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Somkina Tetiana Vitaliivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of entrepreneurship, trade and stock exchange, State University of Telecommunications (7, Solomianska St., Kyiv, 03110)

E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Згурская О. М., Семкина Т. В. Состояние инновационно-информационного развития агропромышленных предприятий

Цель статьи - определить приоритетные стратегические направления инновационной деятельности агропромышленных предприятий на основе обоснования целесообразности применения ведущих информационных технологий в процессы функционирования и развития агропромышленных предприятий на долгосрочную перспективу.

Методика исследования. Методической основой исследования послужили общенаучные и специальные методы, а именно: экономический, комплексный анализ - для диагностирования современного состояния и тенденций инновационного развития отечественных агропромышленных предприятий, определение приоритетных направлений деятельности предприятий; систематизации и обобщения - при обосновании концептуального подхода к разработке информационного инструментария; аналогий и сравнений - для определения и анализа стратегических целей предприятий в направлении инновационных процессов.

Результаты исследования. Определены основные стратегические цели развития информационных процессов в хозяйственной деятельности агропромышленных предприятий. Сформирован целевой структурный комплекс информационных ресурсов предприятий и обосновано применение агропромышленными предприятиями соответствующих научно-методических алгоритмов инновационно-информационного развития агропромышленных предприятий на долгосрочную перспективу.

Элементы научной новизны. Предложен научно-методический подход к разработке инновационных ориентиров деятельности агропромышленных предприятий на базе системы сдерживающих факторов инновационного развития. Это дало возможность установить, что выбор и разработка определенного направления инновационного развития предприятий осуществляются на основе анализа и оценки соответствия внутренних возможностей предприятия (потенциала инновационного развития) внешним (рыночным возможностям и угрозам) с учетом темпов научно-технического развития и вызванной этим изменением элементов микро- и макросистемы инфраструктуры предприятия.

Практическая значимость. Проведенный анализ стратегического потенциала агропромышленных предприятий в направлении инновационной деятельности засвидетельствовал тенденцию к повышению уровня применения агропромышленными предприятиями соответствующих научно-методических алгоритмов инновационно-информационной перероляции своей деятельности. Илл.: 6. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: агропромышленное предприятие; инновационная деятельность; инновационные ориентиры; информационные технологии; информационный инструментарий; информационно-коммуникативное обеспечение деятельности предприятия.

Згурская Оксана Михайловна - кандидат экономических наук, доцент кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Государственный университет телекоммуникаций (03110, г. Киев, ул. Соломенская, 7)
E-mail: oksana.zgurska@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3878-3007>

Семкина Татьяна Витальевна - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Государственный университет телекоммуникаций (03110, г. Киев, ул. Соломенская, 7)

E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2020 р.

Фахове рецензування: 22.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Згурська О. М., Сьомкіна Т. В. Стан інноваційно-інформаційного розвитку агропромислових підприємств. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 59 – 71. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009059>

Zghurska, O.M. & Somkina, T.V. (2020). Stan innovatsiino-informatsiinoho rozvytku ahropromyslovykh pidpriemstv [The state of innovation and information development of agro-industrial enterprises]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 59 – 71 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009059>

* * *

УДК 338.431.8

JEL Classification: Q13; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009072>

Ю. О. БАКУН, кандидат сільськогосподарських наук
Р. Я. КОРИНЕЦЬ, кандидат економічних наук

Аналіз особливостей ринкового попиту сільськогосподарських товаровиробників на дорадчі послуги в Україні

Мета статті – проаналізувати особливості ринкового попиту сільськогосподарських товаровиробників на дорадчі послуги в Україні.

Методика дослідження. За теоретичний базис дослідження слугували методи: діалектичний метод пізнання й системний щодо вивчення особливостей ринкового попиту на сільськогосподарські дорадчі послуги в Україні. Основними методами стали анкетування й порівняльного аналізу.

Результати дослідження. Вибір товаровиробників для опитування здійснювався за двома критеріями: розміру площі землекористування та географічного розміщення. Виділено чотири найбільш характерні для дослідження групи сільськогосподарських товаровиробників: великі агропідприємства (з банком землі від 5000 га і більше), середні агропідприємства (від 500 до 5000 га), фермерські господарства (від 50 до 500 га) та дрібні виробники (фермерські господарства та власники земельних паїв від 2 до 50 га). Для забезпечення достовірності дослідження обгрунтовано виділення ретроспективної для опитування вибірки представників сільськогосподарських підприємств. На основі методів письмового анкетування та усного опитування здійснено вивчення особливостей ринкового попиту сільськогосподарських товаровиробників на дорадчі послуги.

Елементи наукової новизни. Запропоновано використання диференційованого підходу до надання дорадчих послуг залежно від особливостей ринкового попиту на них сільськогосподарських товаровиробників.

Практична значущість. Диференціювання переліку дорадчих послуг та способів їх надання, залежно від особливостей ринкового попиту на них, сприятиме як підвищенню ефективності реалізації послуг, так і ефективності господарської та особистої діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Табл.: 2. Рис.: 16. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: опитування; анкетування; сільськогосподарські товаровиробники; ринковий попит; сільськогосподарські дорадчі послуги; диференційований підхід; ефективність.

Бакун Юрій Олексійович – кандидат сільськогосподарських наук, докторант кафедри економічної теорії, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: y_bakun@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5354-1033>

Корінець Роман Ярославович – кандидат економічних наук, почесний президент Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rkorinets@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

Постановка проблеми. Для сучасного економічного світу властива динамічність, що зумовлюється активним розвитком науково-технічного прогресу та зміною характеристик впливу чинників зовнішнього середовища, одними із суттєвих у якому виступає сукупність ринкових факторів. Для них притаманна періодичність дії, а іноді й непередбачуваність впливу на господарючі суб'єкти в різних галузях економіки. При цьому для останніх важливе врахування їхньої зміни для забезпечення стійких кон-

курентних позицій на ринку. Це зумовлює наявність попиту серед суб'єктів господарювання на послуги дорадчих служб із зазначених питань для обґрунтування дієвих управлінських рішень, що й зумовлює актуальність обраної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі категорія «риннок» належить до таких, що найчастіше використовується і стосовно якої відсутній одностайний погляд. Як один з варіантів її інтерпретації можна навести визначення К. Р. Макконнелла та С. Л. Брю, за яким ринок ототожнюється з інститутом або механізм-

© Ю. О. Бакун, Р. Я. Корінець, 2020

мом, завдяки якому відбувається взаємодія між покупцями (представниками попиту) та продавцями (представниками пропозиції) окремих ресурсів, товарів або послуг [8, с. 46]. На початкових етапах становлення ринку, зазначається В.-С. Джевонсом, однією з його основних функцій була функція обслуговування виробництва і це давало підстави для його ототожнення зі сферою обміну [3, с. 86-90]. Проте, за сучасних умов, на переконання Ю. С. Коваленка, відбулася зміна ситуації і ринок вже не лише обслуговує, а виконує координуючу роль не тільки в економіці, а й відносно усіх соціальних процесів у суспільстві [5, с. 6].

До основних характеристик будь-якого ринку відносяться: попит, пропозиція та ціна. За С. В. Мочерним, попит ототожнюється з потребою у товарах та послугах. Тоді як його ключовою властивістю визначається вплив на характеристики виробництва, зокрема обсяг і структуру пропозиції [11, с. 818].

Однією з важливих характеристик попиту слід вказати його цінову еластичність, яку В. Г. Андрійчук описує як «кількісне відображення реакції споживачів на зміну ціни на товари ... перебуває в обернено пропорційній залежності від рівня ціни» [1, с. 119]. У свою чергу, за підходом Н. Г. Менкью, до основних чинників, що впливають на попит, крім ціни, також можна віднести: доходи, ціни на взаємопов'язані послуги, погляди та очікування споживачів [9, с. 89-90]. Суттєвий вплив на рівень попиту і пропозиції такого суттєвого чинника, як рівень техніки та технології, відзначає К. Еклунд [14, с. 57, 61]. Разом із тим О. М. Шпичак звертає увагу на чинник купівельної спроможності економічних суб'єктів за рівнями продуктових ланцюгів, особливо під час прояву дії інфляційно-девальваційних процесів [13].

Ринок дорадчих послуг відноситься до інфраструктурних ринків, що обслуговують економіку, зокрема агропромислове виробництво і аграрний ринок. На важливість диференційованого ставлення до інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств у процесі його організації вказує Т. П. Кальна-Дубінюк [4]. При цьому М. Ф. Кропивко і М. І. Лобанов акцентують увагу на важливості розгляду певних видів інформаційно-консультаційного обслуговування з підприємницьких позицій [7]. Деякі сільськогосподарські товаровиробники та їх окремі організаційно-правові фор-

ми висувають специфічні вимоги до дорадчого супроводу прийняття галузевих господарських рішень. Так, Р. Я. Корінець та М. Й. Малік розглядають питання інформаційного забезпечення суб'єктів сільськогосподарської обслуговуючої кооперації з інституційних позицій з аналізом впливу формальних норм і правил та неформальних інститутів, організацій сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на розвиток як системи кооперації в галузі, так і на розвиток інформаційного забезпечення суб'єктів кооперації сільськогосподарськими дорадчими службами [6]. Про важливість використання нових знань і високих технологій у процесі забезпечення економічного зростання розвинутих країн стверджує М. Ф. Безкровний. Значно ефективніше цього можна досягнути в процесі організації наукових парків як платформи для впровадження інновацій при використанні досвіду дорадчих служб з інформаційно-консультаційного забезпечення різних складових їхньої роботи [2]. Разом із тим варто зазначити, що у науковій літературі з'ясуванню особливостей попиту на такий специфічний ринковий товар, як «дорадчі послуги» не приділена належна увага, що зумовлює актуальність дослідження з теоретичного і практичного погляду.

Мета статті – проаналізувати особливості ринкового попиту сільськогосподарських товаровиробників на дорадчі послуги в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Ринок дорадчих послуг в агропромисловому виробництві виступає просторовою основою взаємодії між силами попиту (сільськогосподарськими товаровиробниками) та силами пропозиції (сільськогосподарськими дорадчими службами). У процесі ринкового трансформування економіки важливим видається дослідження згаданого ринку з різних аспектів, одними із суттєвих серед яких вирізняються особливості прояву попиту на цьому ринку. Складовою такого підходу слугує розгляд попиту сільськогосподарських виробників на забезпечення інформаційним і консалтинговим супроводом як у вигляді надання разових консультацій, так і комплексного супроводу агропідприємств від простих технологічних порад до розробки та впровадження бізнес-планів і бізнес-стратегій.

Дослідження мало за мету заповнити інформаційну прогалину на основі обробки результатів анкетування відповідей учасників ринку сільськогосподарської продукції

щодо їх оцінки потреби у дорадчих/консультаційних послугах та готовності до оплати таких послуг, а також очікувань щодо їх ефективності. Вибір товаровиробників для опитування здійснювався за трьома критеріями: розміру площі землекористування, відмінностями спеціалізації і відповідно до їх географічного положення. До складу учасників опитувань було обрано 450 сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств (ОСГ).

За даними державної статистики, в Україні налічується 47 442 приватних сільськогосподарських підприємств. Репрезентативний розмір вибірки для такої кількості підприємств становить 450 респондентів. Роз-

поділ вибірки вимагає розгляду позицій окремих учасників українського аграрного ринку. Вибірка виробників розподілена за трьома основними факторами: а) регіоном, б) типом виробника, в) спеціалізацією. Кількість респондентів у кластері відповідає вкладу цих типів виробників у валову додану вартість аграрного сектору України.

За основу формування вибірки опитування згідно з регіональним поділом обрано: Методологію аграрного бізнес-клімату (АБК), розроблену Проектом «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» [10]. Вибірка включає виробників з чотирьох регіонів (табл. 1).

1. Розподіл вибірки за регіонами

Регіон	Область	С.-г. підприємства станом на 01.01.2019 р.	ВРП 2017 р., млн грн	Обсяг с.г. у ВРП, млн грн
Південно-Східний	Одеська	4784	149530	62803
	Миколаївська	4008	69371	17343
	Запорізька	2798	130377	14081
	Херсонська	2606	47868	17711
	Луганська	1048	30285	1726
	Донецька	1310	166404	13312
Центральний	Хмельницька	1676	63882	10860
	Вінницька	2739	92427	36971
	Черкаська	2131	73176	16465
	Кіровоградська	3360	53031	19621
	Дніпропетровська	4181	313830	25106
	Полтавська	2670	150904	98993
Карпатський	Чернівецька	812	28591	7148
	Івано-Франківська	848	63850	8939
	Закарпатська	1065	43043	8609
	Львівська	1387	147404	25059
	Волинська	955	51972	10394
	Рівненська	668	48836	10256
	Тернопільська	1164	40747	12224
Північно-Східний	Київська	2479	157043	9266
	Чернігівська	1280	56672	11788
	Житомирська	1219	61470	15368
	Сумська	1152	56530	15828
	Харківська	2116	187454	16871
Усього		48456	2983882	486740

Джерело: [12].

Розподіл вибірки сільськогосподарських підприємств між чотирма групами представлено у табл. 2. За основу вибрано частку виробленого валового регіонального продукту (ВРП) сільськогосподарськими підприємствами в межах кожного окремого регіону. Також враховано частку валового регіонального продукту кожної області в загальному обсязі валового внутрішнього продукту України. Виходячи з цього визна-

чено загальну кількість опитуваних сільськогосподарських підприємств кожної області. Відповідно до статистичних даних встановлено структуру опитуваних сільськогосподарських підприємств в цілому по Україні та в межах кожної області: великі агропідприємства, агрохолдинги з банком землі від 5000 га і вище; середні агропідприємства від 500 до 5000 га; фермерські господарства від 50 до 500 га; дрібні вироб-

ники від 2 до 50 га (фермерські господарства та власники земельних паїв). Збір даних

проводився методом телефонного опитування.

2. Розподіл вибірки за розміром і типом підприємства

Регіон	Область	Кількість підприємств для опитування	У тому числі за типом виробника			
			Дрібні виробники (2-50 га)	Невеликі господарства (50,1 - 500 га)	Середні підприємства (500,1 - 5000 га)	Агрохолдинги (> 5000,1 га)
			50,3 %	31,0 %	17,2 %	1,5 %
Південно-Східний	Одеська	40	20	12	7	1
	Миколаївська	35	17	10	7	1
	Запорізька	39	17	13	8	1
	Херсонська	36	19	11	6	
	Луганська	10	4	3	2	1
	Донецька	0				
	Усього по регіону	160	77	49	30	4
Центральний	Хмельницька	21	8	11	2	
	Вінницька	25	13	7	4	1
	Черкаська	23	7	9	6	1
	Кіровоградська	19	1	6	11	1
	Дніпропетровська	31	12	14	5	
	Полтавська	20	6	8	5	1
	Усього по регіону	139	47	55	33	4
Карпатський	Чернівецька	7	3	3	1	
	Івано-Франківська	9	4	4	1	
	Закарпатська	9	4	3	2	
	Львівська	15	7	6	2	
	Волинська	14	4	9	1	
	Рівненська	12	3	8	1	
	Тернопільська	12	5	4	2	1
	Усього по регіону	78	30	37	10	1
Північно-Східний	Київська	16	6	10		
	Чернігівська	6	2	1	3	
	Житомирська	15	2	4	9	
	Сумська	12		11	1	
	Харківська	24	10	5	9	
	Усього по регіону	73	20	31	22	0
Усього		450	174	172	95	9

Джерело: [12].

Розподіл господарств, задіяних у дослідженні, наступний (рис. 1).

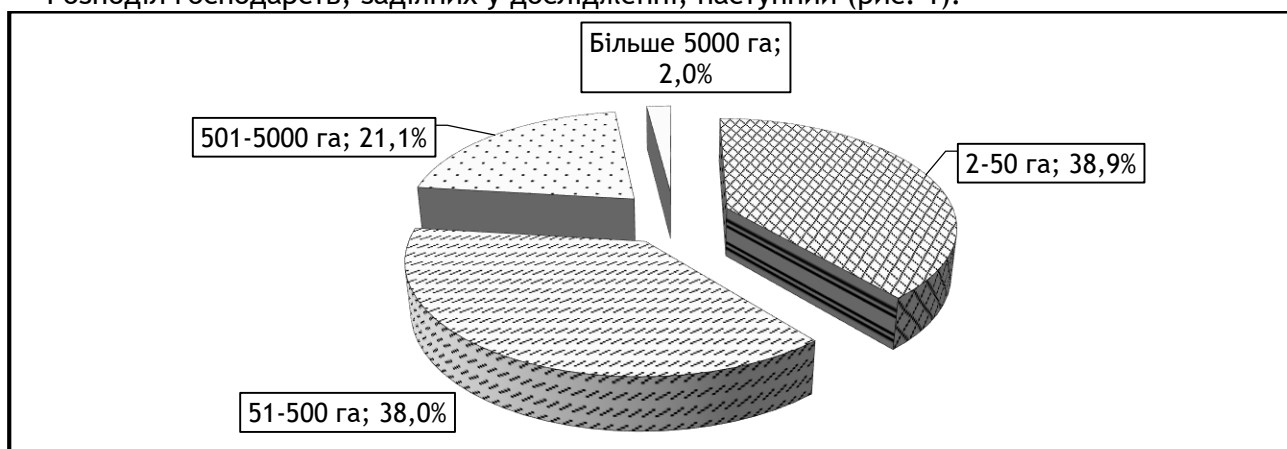

Рис. 1. Розподіл вибірки за розміром земельної площі в обробітку підприємств (власної та орендованої)

Джерело: Розрахунки авторів.

Аналіз розподілу вибірки за спеціалізацією підприємств включав два сектори, поділені за цією ознакою¹:

- тваринництво та змішане виробництво (21% сільськогосподарських підприємств),
- рослинництво (79% сільськогосподарських підприємств).

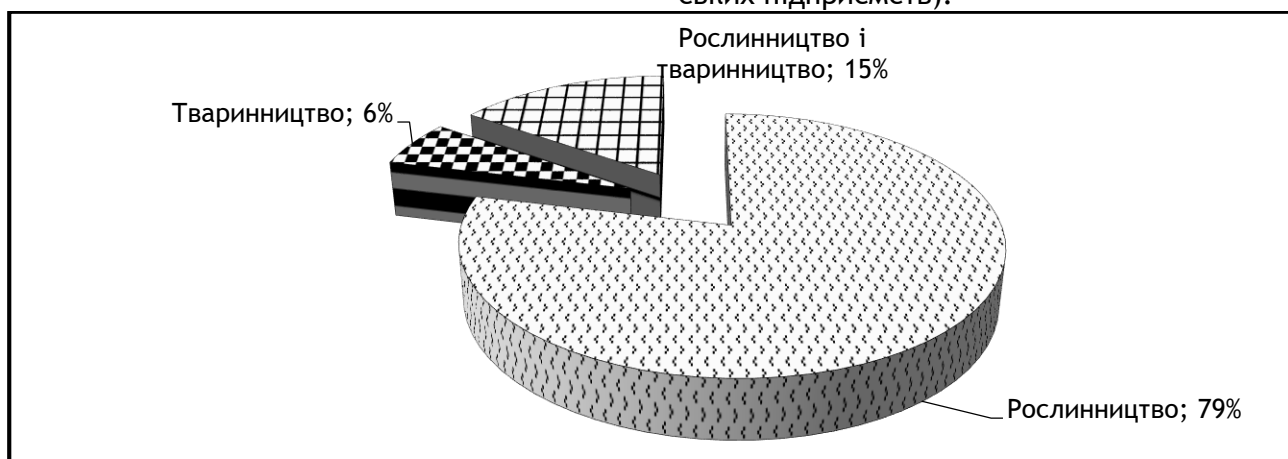

Рис. 2. Розподіл вибірки за спеціалізацією підприємств

Джерело: Розрахунки авторів.

Також проведено аналіз відповідей щодо необхідності в консультаціях та дорадчому супроводі, як однієї з найбільш затребуваних послуг сільськогосподарських товаровиробників (рис. 3). Згідно з відповідями респондентів на таку необхідність вказало 68% з числа опитаних. Це фактично втричі більше від тих, що за відповідями не потре-

бують постійних послуг – 32%. Зазначимо, що залежно від розміру товаровиробників особливої різниці між відповідями також не спостерігалось. Вона перебувала в межах від 24,2 до 36,8% для тих, що не потребують консультацій, та від 63,2 до 75,8% серед респондентів, які вказали на потребу в консультаційних послугах.

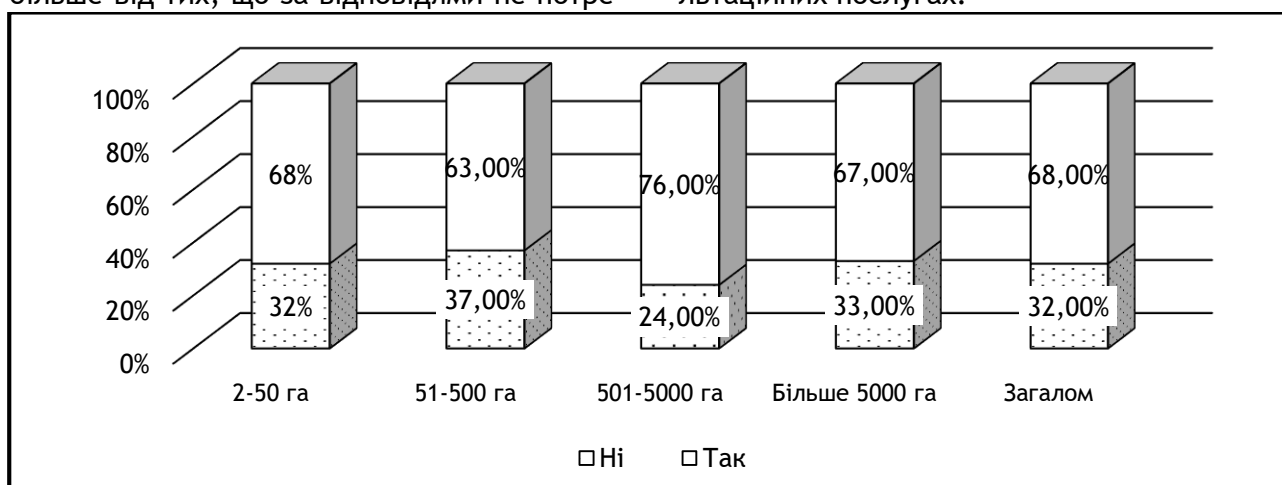

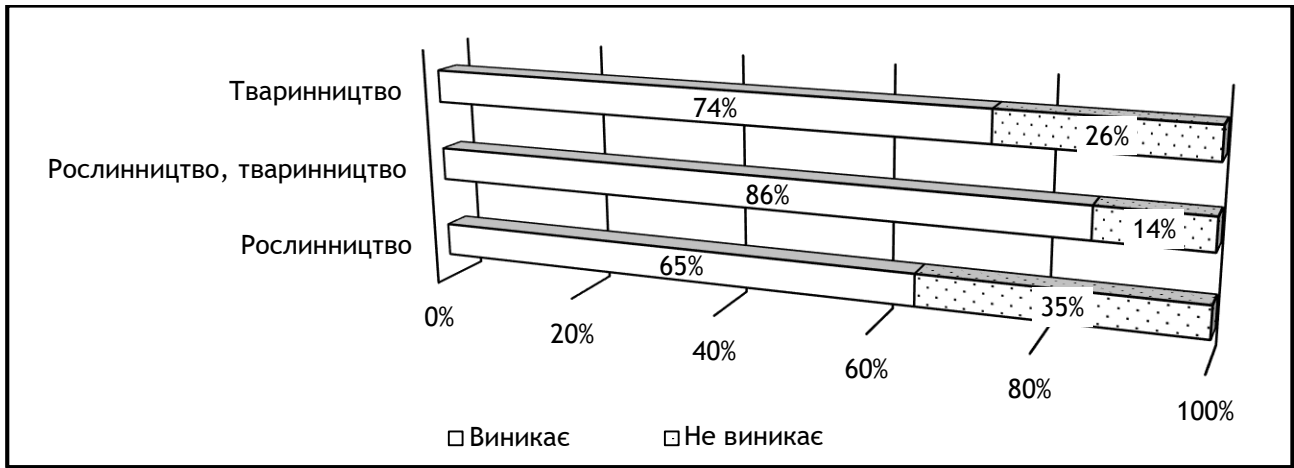
Рис. 3. Розподіл вибірки за ставленням до необхідності у консультаціях та дорадчому супроводі

Джерело: Розрахунки авторів.

Досить відчутна різниця у потребі в консультаціях залежно від спеціалізації агровиробників (рис. 4). Виробниками продукції тваринництва на таку потребу вказало фактично 95% респондентів. У свою чергу, серед виробників, які спеціалізуються лише

на вирощуванні рослинницької продукції, подібна потреба притаманна для 75% опитаних. У будь-якому разі ці показники досить високі й свідчать про наявну потребу в консультаційних послугах для агровиробників незалежно від їхньої величини та спеціалізації.

¹ Вказано у дужках частки валової доданої вартості аграрного сектору.

Рис. 4. Розподіл вибірки за ставленням до необхідності у консультаціях та дорадчому супроводі з урахуванням спеціалізації

Джерело: Розрахунки авторів.

За аналізом групи виробників, які негативно відповіли щодо потреби у консультаційних послугах, виявлено, що вони самостійно використовують різні джерела інформації, яку можуть одержати серед кола своїх знайомих і колег, або з відкритих джерел інформації, таких як інтернет та ЗМІ (рис. 5). При цьому, як показали відповіді респондентів, найбільше вони звертаються саме до інтернету та соціальних мереж. Так, 69% серед респондентів вказали, що

саме інтернет та соціальні мережі вони використовують за джерело інформації/консультацій, стосовно технології, інформації (з бізнесу, управління, юридичних питань, фінансових питань тощо). Разом із тим більшість респондентів назвали комбіновані джерела, які поєднували їх кілька. Така відповідь була притаманна 87% учасників. Лише 13% зазначили одне із запропонованих джерел, і в переважній більшості це інтернет.

Рис. 5. Розподіл вибірки щодо переваг джерел інформації або консультацій

Джерело: Розрахунки авторів.

На питання стосовно користування реальними послугами провайдерів консультаційних послуг також спостерігалась однаковість серед різних груп виробників. За одержаними даними на питання щодо користування такими послугами ствердно відповіли 59% (рис. 6). Проте 41% не користується такими послугами, а залучає власні джерела інформації. Така однаковість у тверд-

женні щодо користування консультаційними послугами незалежно від розміру господарств досить неочікувана, оскільки традиційно вважається, що сільськогосподарські виробники із банком земель від 500 га і більше, як правило, мають меншу потребу в таких послугах через наявність кваліфікованих фахівців у штаті підприємства.

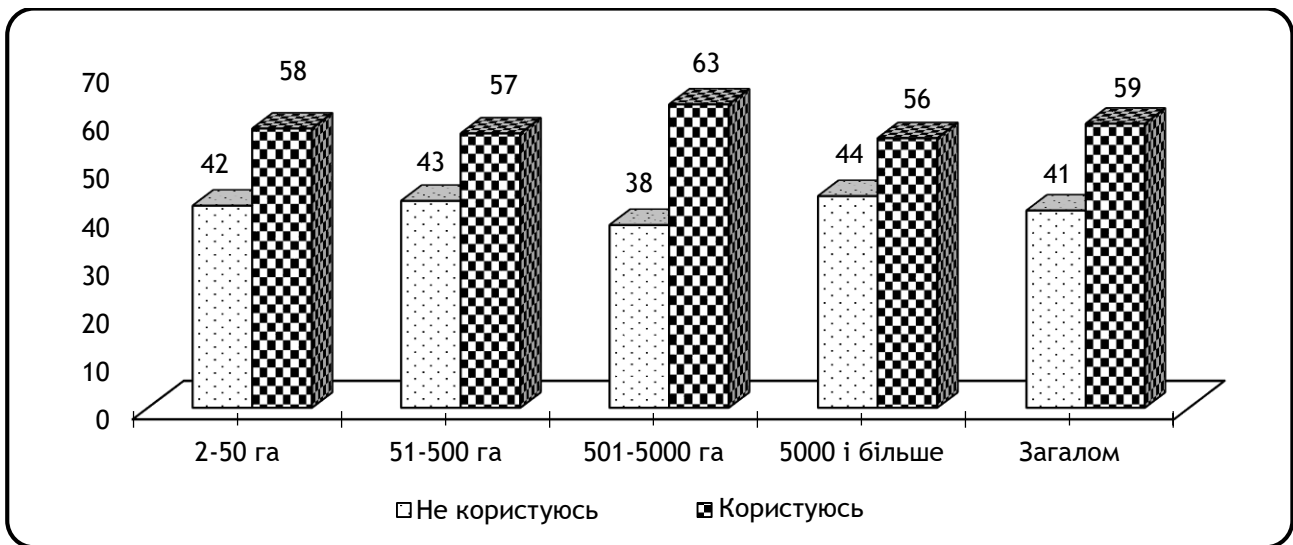

Рис. 6. Розподіл вибірки щодо користування консультаційними послугами

Джерело: Розрахунки авторів.

Стосовно періодичності користування послугами свідчать дані опитування і це співвідношення фактично рівнозначне (рис. 7). Тобто 50% опитаних агровиробників вказали на періодичність звертання за консультацій-

ними послугами 5 разів і більше у рік. Водночас інша частина агровиробників зазначили періодичність потреби в консультаційному супроводі 5 разів і менше упродовж року.

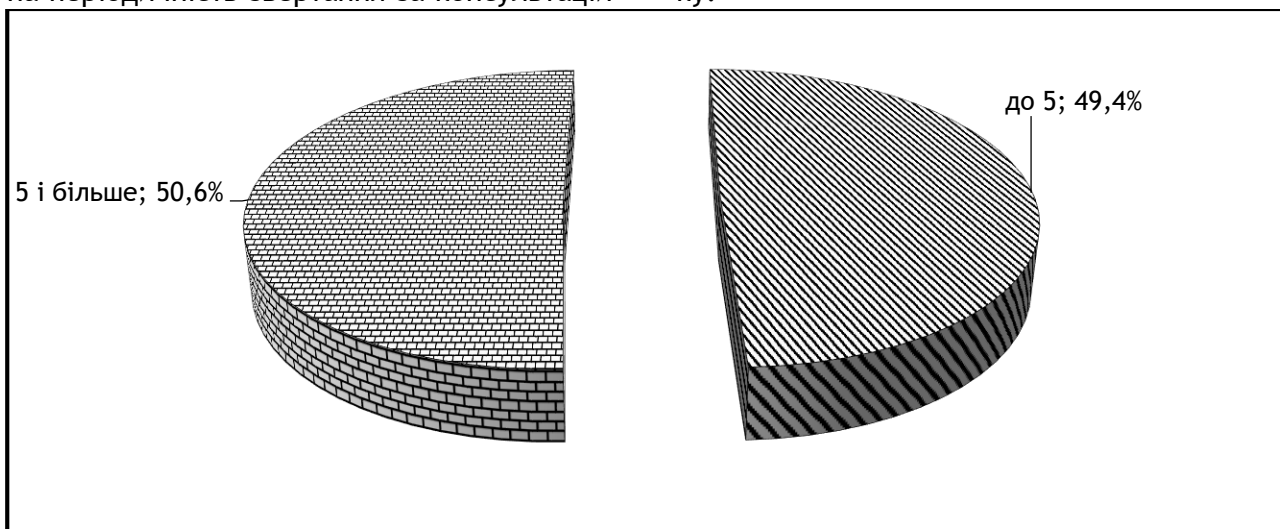
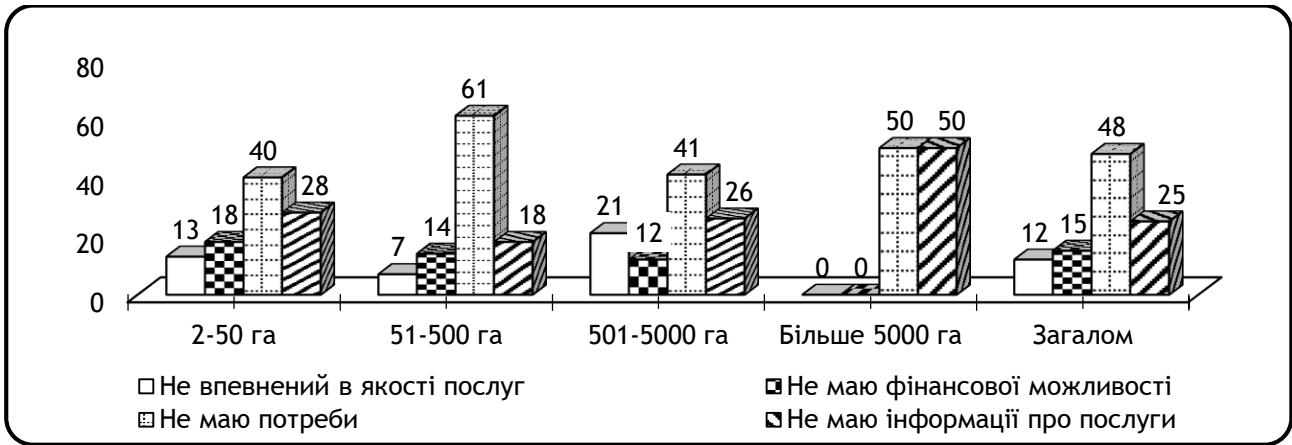

Рис. 7. Розподіл вибірки щодо періодичності користування консультаційними послугами, разів у рік

Джерело: Розрахунки авторів.

Серед опитаних агровиробників, що не користуються консультаційними послугами, з'ясували причини подібної ситуації. Як уже зазначалося, кількість таких підприємств становить у середньому 41% від загальної кількості опитаних. Одержані результати привели у відповідність із розміром земельних ділянок, що знаходяться в обробітку агровиробників (рис. 8). Переважна

більшість із них (від 40 до 60 %) залежно від розміру землеволодіння зазначили, що не мають такої потреби. Насамперед для розуміння причини виявилось, що ці господарства не новостворені, а вже досить давно працюють на ринку виробництва сільськогосподарської продукції, а отже, мають власний досвід самостійного господарювання.

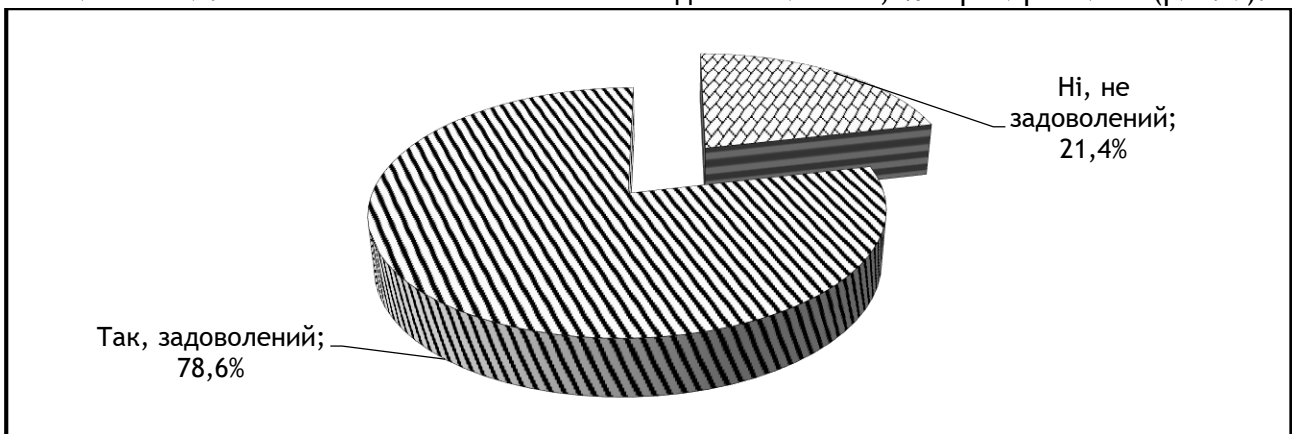
Рис. 8. Розподіл вибірки щодо причин відмови від користування консультаційними послугами

Джерело: Розрахунки авторів.

Другим фактором, що став причиною низького рівня користування консультаційними послугами, встановлено нестачу інформації про такі послуги. На відсутність інформації вказали всі групи виробників. При цьому цілком очікуваною була відповідь дрібних виробників, 28% серед яких зазначили відсутність інформації про консультаційні (дорадчі) послуги. Також ця група виробників нарікала на нестачу фінансових ресурсів для користування консультаційними послугами. За розподілом це 18% респондентів, які належать до дрібних виробників і становлять найбільшу частину серед інших груп виробників із більшими площами в користуванні, а отже, з кращими фінансовими можливостями.

Характерні відповіді одержано від агровиробників, що належать до великих агрохолдингів. Чинники фінансових ресурсів і якості послуг для них не були критичними. В першу чергу вони вказали на два фактори - не має потреби, що цілком прогнозовано через наявність кваліфікованих фахівців у складі таких великих агроформувань і брак інформації щодо надання кваліфікованих консультаційних послуг.

Аналіз відповідей агровиробників із досвідом користування консультаційними послугами засвідчив, що якість надання цих послуг цілком відповідала їхнім очікуванням. Так, задоволених якістю послуг виявилось майже 78,6% респондентів, не задоволених - 21,4% агровиробників (рис. 9).

Рис. 9. Розподіл вибірки щодо задоволення від користування консультаційними послугами

Джерело: Розрахунки авторів.

Результати відповідей респондентів щодо постачальників (провайдерів) консультаційних послуг були наступними (рис. 10). Найчастіше всі групи виробників звертаються за консультаційними послугами до дис-

триб'юторів засобів виробництва: техніки, добрив, засобів захисту рослин тощо. Загалом 67% від кількості опитаних агровиробників вказали саме на цих провайдерів як джерела інформації. Найменше згадану ка-

тегорію постачальників зазначили представники великих агропідприємств - 40%. Водночас найчастіше вони користуються послугами приватних консультантів - 57%. Це й не дивно, адже незважаючи на високий професіоналізм та наявність окремих консульта-

ційних підрозділів у складі компанії провайдерів засобів виробництва, вони все ж у переважній більшості мають конфлікт інтересів стосовно просування власної продукції, яку реалізують (рис. 11).

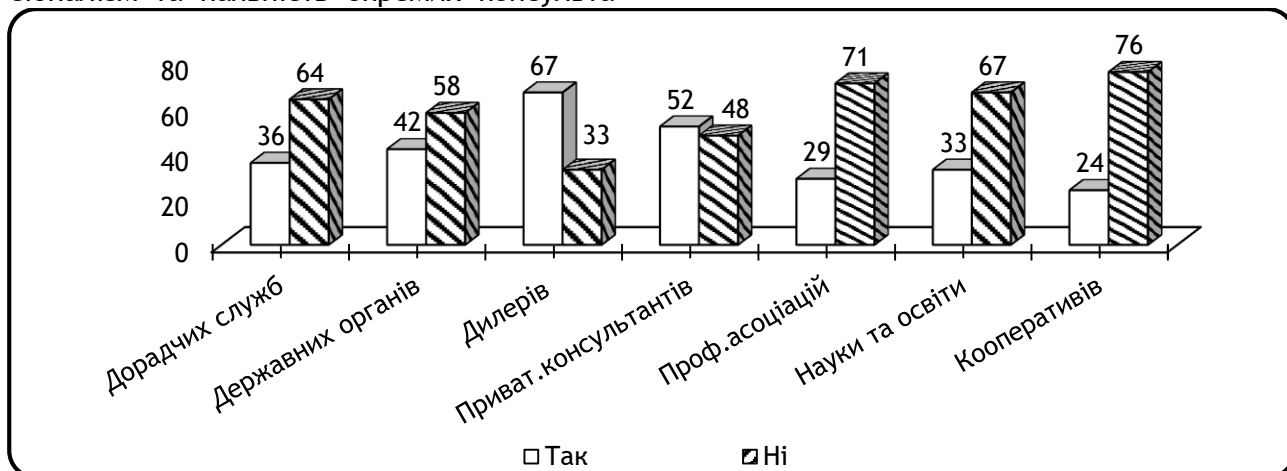

Рис. 10. Розподіл вибірки щодо переваг у зверненнях за консультаційними послугами

Джерело: Розрахунки авторів.

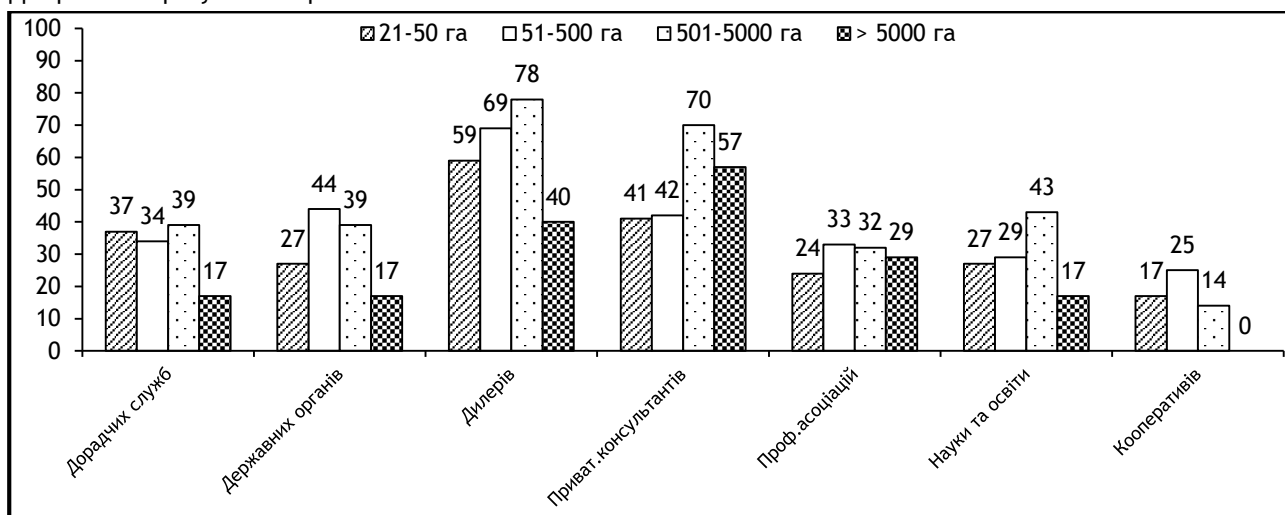

Рис. 11. Розподіл вибірки щодо переваг у зверненнях за консультаційними послугами по групах товаровиробників

Джерело: Розрахунки авторів.

При цьому неочікувано високою виявилася роль приватних консультантів. Загалом 52% опитуваних вказали саме на них як джерело консультацій та інформації. Тобто це в черговий раз свідчить про український низький рівень розвиненості мережі дорадчих служб, низьку інституційну та організаційну здатність науково-дослідних установ та освітніх закладів. Лише 33% з опитуваних вказали, що звертаються до науково-освітніх закладів за консультаціями.

За аналізом потреб агровиробників за видами консультаційних послуг 70% опитаних

представників агровиробників підтвердили необхідність консультацій з технологічних питань (рис. 12). На другому місці за затребуваністю послуги з юридичних питань і управління, маркетингу й бізнес-планування - відповідно 65 та 64%. Про необхідність консультацій з питань бухгалтерського обліку й оподаткування зазначили 56% опитуваних. І неочікувано високими також виявилися інтерес і необхідність у послугах щодо екологічних питань та органічного виробництва. Фактично 56% з числа опитуваних вказали, що їх цікавить цей напрям.

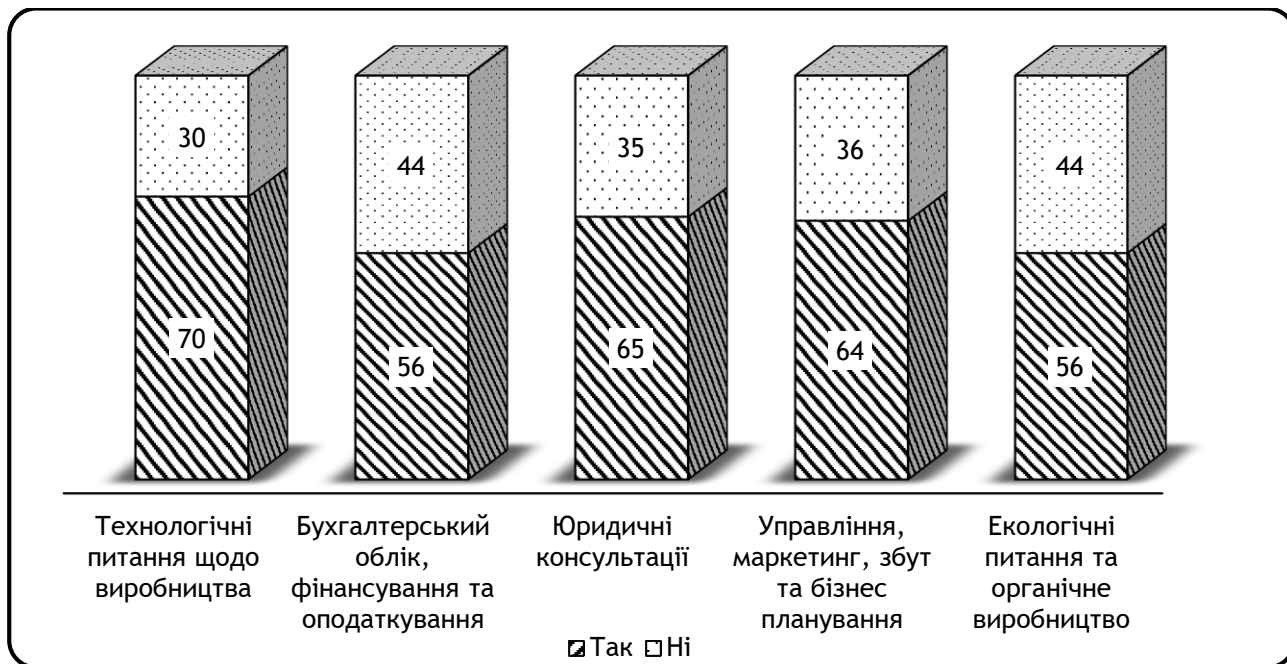

Рис. 12. Розподіл вибірки щодо потреб за видами консультаційних послуг

Джерело: Розрахунки авторів.

Досить непрогнозовані результати опитування одержали щодо готовності агровиробників до оплати за консультаційні послуги (рис. 13). Вони неочікувані, адже в Україні відсутня усталена практика користування як дорадчими, так і комерційними консультаційними послугами. Наприклад, якщо найбільшу кількість послуг виробники отримують від постачальників засобів виробництва, то останні ведуть консультаційну діяльність не на комерційній основі, а закладають вартість таких послуг у вартість продукту, який реалізують. Фактично відсутні й офіційні канали супроводу агровиробників на комерційній

основі від науково-освітніх закладів та дорадчих служб. Разом із тим, зважаючи на високий рівень довіри як провайдерів консультаційних послуг саме до приватних консультантів - ці дані цілком виправдані. У багатьох випадках працівники науково-освітніх закладів, а інколи й органів державної влади і є цими приватними консультантами, але на неофіційному рівні.

Із загальної кількості опитуваних 30,2% відповіли ствердно, що готові оплачувати такі послуги, тоді як 53,2% - залежно від розміру оплати. І лише 16,5% не готові оплачувати послуги.

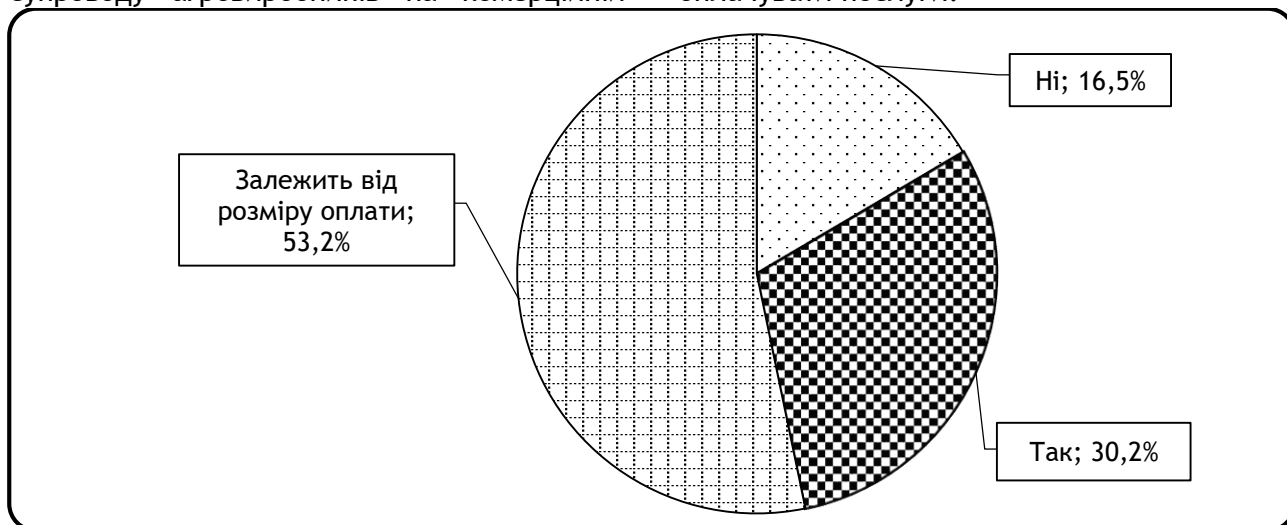
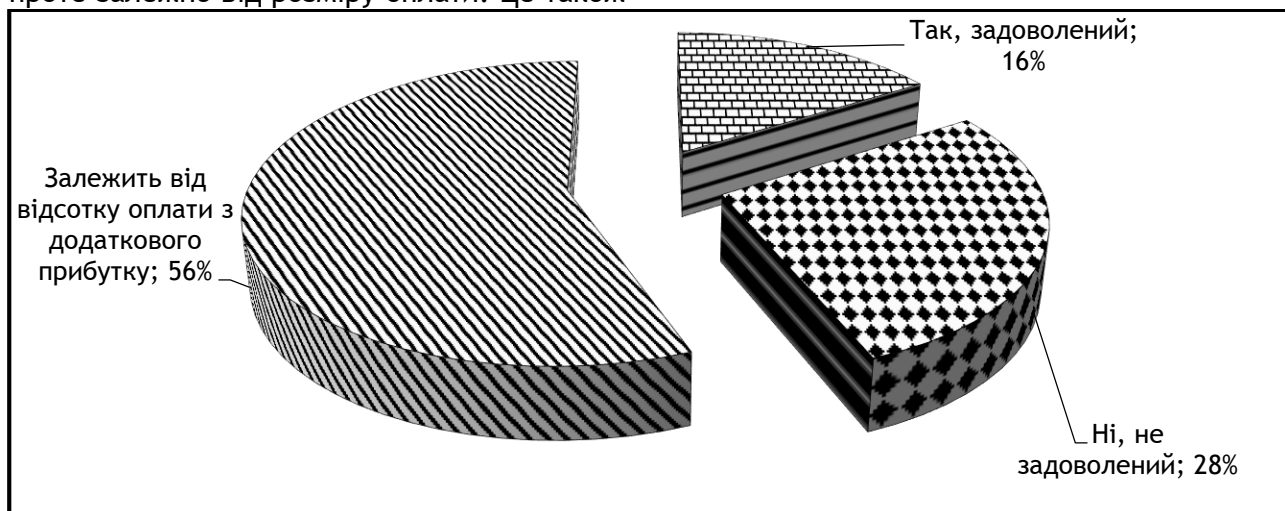

Рис. 13. Розподіл вибірки щодо готовності користуватися консультаційними послугами на платній основі

Джерело: Розрахунки авторів.

Готовність здійснити оплату за послуги за досягнутими результатами (як частка з додаткового прибутку) підтвердили 16 і 56%, проте залежно від розміру оплати. Це також

досить високий показник, адже загалом 72% вказали на можливу ймовірність роботи за такою схемою (рис. 14).

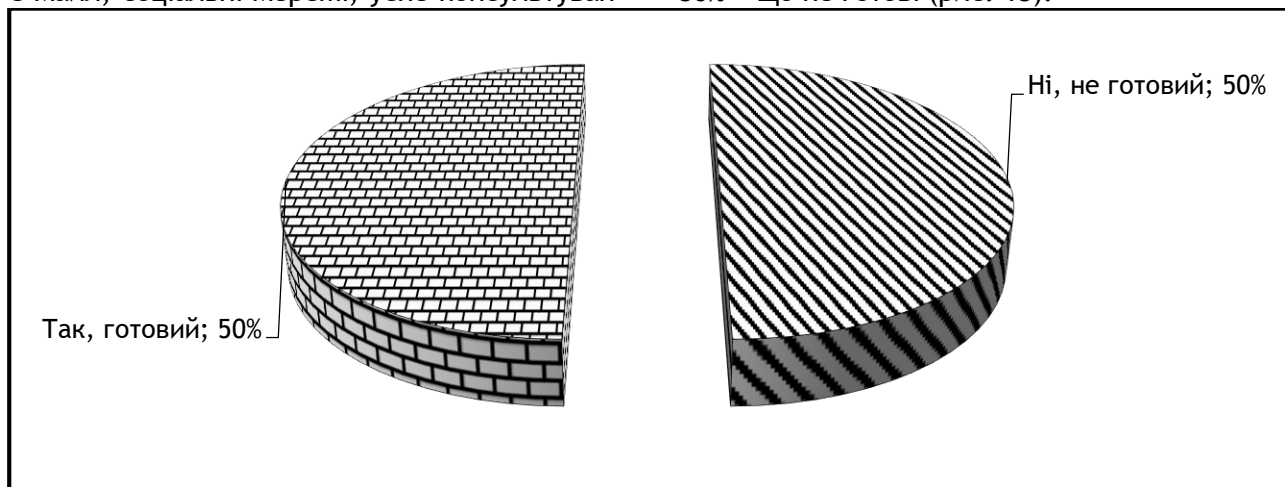

Рис. 14. Розподіл вибірки щодо готовності скористатися консультаційними послугами на платній основі відповідно до досягнутих результатів

Джерело: Розрахунки авторів.

Щодо отримання платних консультаційних послуг із використанням цифрових технологій (через інтернет, спеціалізоване програмне забезпечення, письмові консультації через е-майл, соціальні мережі, усне консультуван-

ня по скайпу тощо), то в цьому випадку відповіді респондентів розділилися на половину. Тобто 50% вказали на готовність до користування цифровими каналами комунікації, 50% – що не готові (рис. 15).

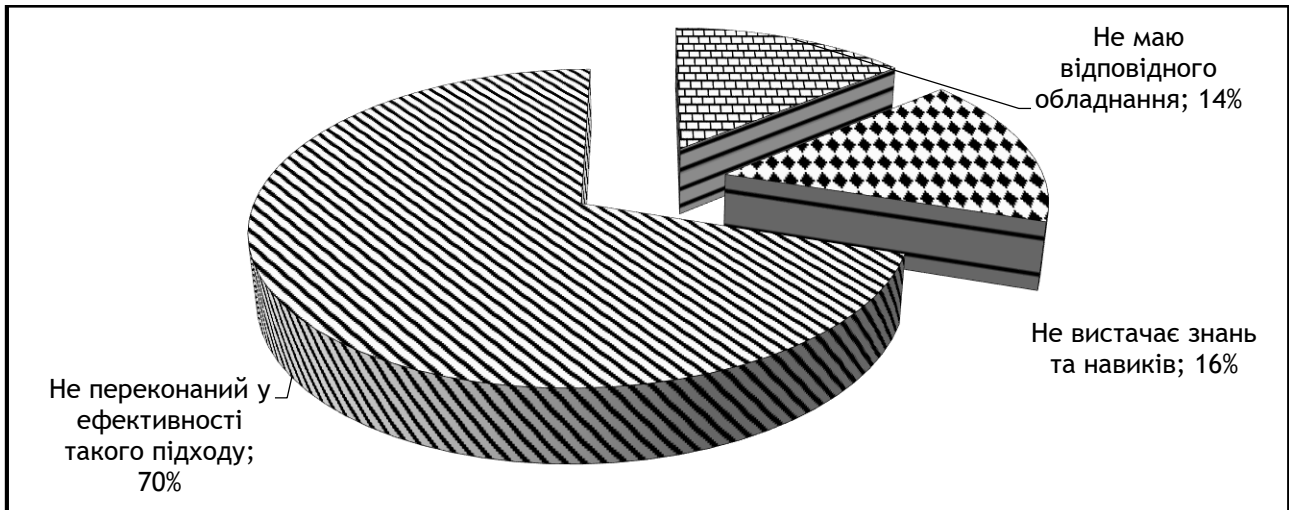

Рис. 15. Розподіл вибірки щодо готовності скористатися консультаційними послугами з використанням цифрових технологій на платній основі

Джерело: Розрахунки авторів.

При цьому основною причиною неготовності користування цифровими технологіями зазначена невіра виробників в ефективність подібного методу. Так, 70% із тих, хто

не готовий користуватися, вказали саме на цю причину. Лише 16% поскаржилися на нестачу знань і навиків, 14% – що не мають відповідного обладнання (рис. 16).

Рис. 16. Розподіл вибірки щодо причин неготовності користуватися консультаційними послугами з використанням цифрових технологій

Джерело: Розрахунки авторів.

Наведене співвідношення слугує вагомим підтвердженням важливості наочного спілкування під час консультації і таких методів інформаційного супроводу, як тренінги та демонстрації. З іншого боку, це також свідчить, що агровиробники досить обізнані з інструментами цифрового супроводу, мають відповідні навички та обладнання для широкого впровадження таких технологій.

Висновки. За узагальненням результатів опитування було сформовано наступні висновки. Потреба в консультаційних послугах та наданні інформації для агровиробників надзвичайно висока. Практично 70% агровиробників, незалежно від величини та організаційно-правової форми потребують такої підтримки. Відповідно до напрямів виробництва інформаційної підтримки потребують 86% виробників тваринницької продукції.

Основним джерелом інформації у випадку самостійного її пошуку для агровиробників слугує інтернет та соціальні мережі, а також поради колег, друзів, сусідів. Частка реальних користувачів консультаційними послугами досить висока – 59% від загальної кількості опитаних агровиробників зазначили, що звертаються до провайдерів інформаційних та консультаційних послуг.

Періодичність звернення за консультаційними послугами також висока – 50% агровиробників звертаються 5 разів і більше у рік за інформаційною чи консультаційною підтримкою. Серед причин, чому виробники не звертаються за консультаційними послугами визначено наступні: відсутність такої потреби (48% спираються на власний досвід або ж шукають інформацію самостійно),

та відсутність інформації про провайдерів або ж самих провайдерів (25% усіх агровиробників).

Якість надання консультаційних послуг висока – 79% респондентів вказали, що вони задоволені якістю вже отриманих послуг. Серед провайдерів консультаційних послуг найчастіше звертаються до постачальників засобів виробництва – 67% агровиробників відзначили їх як якісне джерело інформації. Після них за частотою звернень – 57% опитаних агровиробників, знаходяться приватні консультанти.

Серед опитаних представників агровиробників 70% вказали на необхідність консультацій з технологічних питань, далі за затребуваністю агровиробники визначили послуги з юридичних питань та управління, маркетингу й бізнес-планування – відповідно 65 і 64%.

Готовність до оплати за користування довідними послугами досить висока – 30% опитаних відповіли ствердно, тоді як 17% відреагували негативно на таку можливість. Готовність оплати за послуги за досягнутими результатами (як частку з додаткового прибутку) підтвердили 16 і 56%, тобто вони готові здійснити оплату залежно від її розміру. На готовність отримання платних консультаційних послуг з використанням цифрових технологій вказали 50% респондентів. Агровиробники досить добре обізнані з інструментами цифрового супроводу, мають відповідні навички й обладнання для широкого впровадження таких технологій. Лише 16% вказали на нестачу знань і навиків з користування цифровими технологіями, 14%

поскаржилися на відсутність відповідного обладнання.

Дослідження доводить, що ринок консультативних та, зокрема, дорадчих послуг виглядає доволі перспективним, зважаючи на існуючий попит. Водночас тут є місце для

нових досліджень, які б стосувалися уточнення інтересів, мотивів поведінки, проблем дифузії дорадництва у сфері аграрного підприємництва та купівельної спроможності суб'єктів, що формують такий попит.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.
2. Безкровний М. Ф. Роль наукових парків на ринку дорадчих послуг. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Economy. Zarządzanie. Państwo i Prawo. European Scientific Conference. Theory. Practice."* (30.07.2017-31.07.2017). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. С. 8-10.
3. Джевонс В.-С. Политическая экономия : пер. под ред. и с предисл. Р. Маркович. Санкт-Петербург : Типография Т-ва «Народная польза», 1905. 120 с. /це репринтне видання 1905 р. - назва типографії вказана саме так/
4. Кальна-Дубинюк Т. П. Організація інформаційно-консультативного забезпечення сільськогосподарських підприємств : монографія. Ніжин : ПП Лисенко ММ, 2012. 363 с.
5. Коваленко Ю. С. Аграрний ринок України: організація та управління. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 108 с.
6. Коринець Р. Я., Малік М. Й. Інформаційне забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 8. С. 61-70.
7. Кропивко М. Ф., Лобанов М. І. Інформаційно-консультативне обслуговування як об'єкт підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2000. № 1. С. 18-27.
8. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика : пер. с 14-го англ. изд. Москва : ИНФРА-М, 2003. 972 с.
9. Менкью Н. Г. Принципы экономикс : пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер-ком, 1999. 784 с.
10. Методологія аграрного бізнес-клімату (АБК) / Пілаєва А., Донченко О., Зассе Ф., Остапчук І. Німецько-український агрополітичний діалог. Київ, 2018. 14 с.
11. Мочерний С. Попит і пропозиція. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 2 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2001. С. 818-820.
12. Регіони України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2018 / за ред. І. Є. Вернера, відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ, 2018. Ч. I. 315 с. Ч. II. 682 с.
13. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальвацийних процесів: напрями врегулювання. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 85-95.
14. Эклунд К. Эффективная экономика - шведская модель : пер. со швед. Москва : Экономика. 1991. 349 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2013). *Ekonomika pidpriemstv ahro-promyslovoho kompleksu* [Economics of agro-industrial enterprises]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Bezкровnyi, M.F. (2017). *Rol naukovykh parkiv na rynku doradchych posluh* [The role of science parks in the market of advisory services]. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Economy. Zarządzanie. Państwo i Prawo. European Scientific Conference. Theory. Practice."* Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour» [In Ukrainian].
3. Dzhevons, V.S. (1905). *Politieskaja ekonomija* [Political economy]. R. Markovich (Ed.). Sankt-Peterburg: Tipografija T-va «Narodnaja pol'za» [In Russian].
4. Kalna-Dubiniuk, T.P. (2012). *Orhanizatsiia informatsiino-konsultatsiinoho zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia* [Organization of information and consulting support of agricultural enterprises: monograph]. Nizhyn: PP Lysenko MM [In Ukrainian].
5. Kovalenko, Yu.S. (1998). *Ahrarnyi rynek Ukrainy: orhanizatsiia ta upravlinnia* [Agrarian market of Ukraine: organization and management]. Kyiv: IAE UAAN. [In Ukrainian].
6. Korinets, R.Ya., Malik, M.Y. (2016). *Informatsiine zabezpechennia silskohospodarskoi obsluhovuiuchoi kooperatsii v Ukraini* [Information support of agricultural service cooperation in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 61-70 [In Ukrainian].
7. Kropyvko, M.F., Lobanov, M.I. (2000). *Informatsiino-konsultatsiine obsluhovuvannia yak ob'iekt pidpriemnytskoi diialnosti* [Information and consulting services as an object of entrepreneurial activity]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 18-27 [In Ukrainian].
8. Makkonnell, K.R., Brju, S.L. (2003). *Jekonomiks: principy, problemy i politika* [Economics: principles, problems and policies]. Moskva: INFRA-M [In Russian].
9. Men'k'ju, N.G. (1999). *Principy jekonomiks* [Principles of Economics]. Sankt-Peterburg: Piter-kom [In Russian].
10. Pilaieva, A., Donchenko, O., Zasse, F., Ostapchuk, I. (2018). *Metodolohiia ahrarnoho biznes-klimatu (ABK)* [Methodology of agrarian business climate (ABC)]. *Nimetsko-ukrainskyi ahropolitychnyi dialoh*. Kyiv [In Ukrainian].
11. Mochernyi, S., et al. (2001). *Popyt i propozytsiia. Ekonomichna entsyklopediia: U trokh tomakh* [Supply and demand. Economic Encyclopedia: In three volumes]. Kyiv: VTs «Akademii», vol. 2, pp. 818-820 [In Ukrainian].
12. Verner, I.Ye., et al. (2018). *Rehiony Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk* [Regions of Ukraine. Statistical collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Kyiv, Part I. Part II [In Ukrainian].
13. Shpychak, O.M. (2015). *Ekonomiko-orhanizatsiini neuzghodzhennosti vzaiemovidnosyn u produktovykh lantsiuhakh v umovakh inflatsiino-devalvatsiinykh protsesiv: napriamy vrehuliuвання* [Economic and institutional relations inconsistencies in the food chains under devaluation processes: guidelines and solutions]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 85-95 [In Ukrainian].
14. Jeklund, K. (1991). *Jefferktivnaja jekonomika - shvedskaja model'* [Efficient Economy - Swedish Model]. Moskva: Jekonomika [In Russian].

Bakun Yu. O., Korinets R. Ya. Analysis of the peculiarities of the market demand of agricultural producers for advisory services in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the market demand of agricultural producers for advisory services in Ukraine

Research methods. The theoretical basis of the article was the dialectical method of cognition and systematic method for research of peculiarities of the market demand for advisory services in Ukraine. The main methods of the article were: questionnaire and comparative analysis.

Research results. The choice of producers for the questionnaire was fulfilled on two criteria: the size of the land use area and geographical location.

The four most significant groups of agricultural producers for the research were identified: large agricultural enterprises (with a land use area of 5000 ha and above), medium-sized agricultural enterprises (500 to 5000 ha), farms (50 to 500 ha) and small producers (small farms and owners of land shares - from 2 to 50 ha).

The selection of a retrospective sample of representatives of agricultural enterprises for the questionnaire have been substantiated to ensure the reliability of the research.

The peculiarities of the market demand of agricultural producers for advisory services was carried out on the basis of the questionnaire method and polling method.

Scientific novelty. The differentiated approach to the provision of advisory services have been proposed depending of peculiarities of the market demand for it by agricultural producers.

Practical significance. Differentiation of the list of advisory services and methods of their provision, depending of features of market demand for them, will promote to increase both the effectiveness of advisory services and the efficiency of economic and personal activities of agricultural producers. Tabl.: 2. Figs.: 16. Refs.: 14.

Keywords: polling; questionnaire; agricultural producers; market demand; agricultural advisory services; differentiated approach; efficiency.

Bakun Yurii Oleksiiyovych - candidate of agricultural sciences, competitor for doctoral degree of the department of economic theory, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: y_bakun@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5354-1033>

Korinets Roman Yaroslavovych - candidate of economic science, Honorary President of the National Association of the Agricultural Advisory Services of Ukraine (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rkorinets@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

Бакун Ю. А., Коринець Р. Я. Аналіз особливостей ринкового попиту сільськогосподарських товаропроизводителів на консультаційні послуги в Україні

Цель статьи - проанализировать особенности рыночного спроса сельскохозяйственных товаропроизводителей на консультационные услуги в Украине.

Методика исследования. В качестве теоретического базиса исследования послужили методы: диалектический метод познания и системный по изучению особенностей рыночного спроса на сельскохозяйственные консультационные услуги в Украине. Основными методами стали: анкетирование и сравнительный анализ.

Результаты исследования. Выбор товаропроизводителей для опроса осуществлялся по двум критериям: размер площади землепользования и географическое размещение. Выделены четыре наиболее характерные для исследования группы сельскохозяйственных товаропроизводителей: крупные агропредприятия (с банком земли от 5000 га и выше), средние агропредприятия (от 500 до 5000 га), фермерские хозяйства (от 50 до 500 га) и мелкие производители (фермерские хозяйства и собственники земельных паев (от 2 до 50 га). Для обеспечения достоверности исследования обосновано выделение ретроспективной для опроса выборки представителей сельскохозяйственных предприятий. На основе методов анкетирования и опроса осуществлено изучение особенностей рыночного спроса сельскохозяйственных товаропроизводителей на консультационные услуги.

Элементы научной новизны. Предложено использование дифференцированного подхода к оказанию консультационных услуг в зависимости от особенностей рыночного спроса на них сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Практическая значимость. Дифференцирование перечня консультативных услуг и способов их предоставления, в зависимости от особенностей рыночного спроса на них, будет способствовать как повышению эффективности реализации услуг, так и эффективности хозяйственной и личной деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей. Табл.: 2. Илл.: 16. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: опрос; анкетирование; сельскохозяйственные товаропроизводители; рыночный спрос; сельскохозяйственные консультационные услуги; дифференцированный подход; эффективность.

Бакун Юрий Алексеевич - кандидат сельскохозяйственных наук, докторант кафедры экономической теории, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: y_bakun@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5354-1033>

Коринець Роман Ярославович - кандидат экономических наук, почётный президент Национальной ассоциации сельскохозяйственных консультационных служб Украины (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: rkorinets@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

Стаття надійшла до редакції 25.08.2020 р.

Фахове рецензування: 04.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Бакун Ю. О., Коринець Р. Я. Аналіз особливостей ринкового попиту сільськогосподарських товаровиробників на дорадчі послуги в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 72 – 85. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009072>

Bakun, Yu.O. & Korinets, R.Ya. (2020). Analiz osoblyvostei rynkovoho popytu silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv na doradchi posluhy v Ukraini [Analysis of the peculiarities of the market demand of agricultural producers for advisory services in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 72 – 85 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009072>

*

Ю. В. КЕРНАСЮК, кандидат економічних наук

Кластери як інноваційна організаційно-економічна форма ефективного аграрного виробництва в системі сталого розвитку

Мета статті - висвітлити концептуальне розуміння кластера як інноваційної організаційно-економічної форми виробництва в системі сталого розвитку на прикладі галузі сільського господарства та обґрунтувати наукові засади забезпечення її впровадження на регіональному рівні.

Методика дослідження. При виконанні дослідження застосовано сукупність загальнонаукових методів і прийомів; монографічний - при вивченні вітчизняних і зарубіжних публікацій і згаданої проблематики; системного підходу на основі принципів системного аналізу і синтезу - для обґрунтування взаємозв'язку сталого розвитку, ефективності аграрного виробництва та кластерної моделі; абстрактно-логічний - для теоретичного узагальнення результатів досліджень та визначення заходів забезпечення впровадження кластерної моделі аграрного розвитку; економічного аналізу - для вивчення ефективності аграрного виробництва.

Результати дослідження. Проаналізовано сутність кластера в сучасній економічній теорії в контексті концепції сталого розвитку. Глобалізація, кліматичні зміни та загострення соціально-економічних і екологічних проблем у багатьох країнах світу зумовлює необхідність пошуку нових моделей економічного розвитку. Встановлено, що однією із оптимальних організаційно-економічних форм ефективного аграрного виробництва в системі сталого розвитку є кластери. На прикладі Кіровоградської області науково обґрунтовано регіональну модель розвитку агрокластерів в агропромисловому комплексі.

Елементи наукової новизни. На основі синтезу наукових теорій кластерного та сталого розвитку набули подальшого вивчення теоретико-методичні підходи до визначення сутності кластерів як перспективної організаційно-економічної форми ефективного аграрного виробництва в системі сталого розвитку.

Практична значущість. Результати дослідження знайдуть практичне використання при обґрунтуванні регіональних стратегій розвитку агропромислового виробництва. Можуть бути використані в навчально-освітніх програмах, при наданні дорадчих послуг із створення проєктів аграрних кластерів та в подальших наукових дослідженнях. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: кластер; модель; сталий розвиток; ефективне аграрне виробництво; регіон.

Кернасюк Юрій Валентинович - кандидат економічних наук, експерт-дорадник з аудиту, економіки та управління підприємством, старший науковий співробітник лабораторії біоадаптивних технологій в АПВ, Інститут сільського господарства Степу НААН (27602, Кіровоградська обл., Кіровоградський р-н, с. Сезонівка, вул. Центральна, 2)

E-mail: y.v.kernasyuk@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-8957-3769>

Постановка проблеми. До 2050 р. за прогнозами експертів Міжнародної продовольчої організації ООН (FAO), чисельність населення планети ймовірно зросте до майже 10 мільярдів осіб. За сценарію з помірним економічним зростанням такі темпи збільшення населення зумовлять підвищення світового попиту на сільськогосподарську продукцію на 50% порівняно з досягнутим поточним рівнем, що буде характеризуватися високим споживанням м'яса, фруктів і овочів у країнах із низьким та середнім рівнем доходу. Це у свою чергу призведе до посилення тиску на вже виснажені природні ресурси

[16]. Організація Об'єднаних Націй визначила припинення голоду, досягнення продовольчої безпеки і поліпшення харчування та сприяння сталому сільському господарству як другу з 17 цілей сталого розвитку на 2030 р. Для досягнення цих цілей потрібно буде вирішити безліч питань, від гендерного паритету та старіння населення до адаптації до глобального потепління. Сільському господарству доведеться стати більш продуктивним шляхом прийняття ефективних бізнес-моделей та проєктів державно-приватного партнерства. І ці моделі повинні відповідати цілям сталого розвитку - зменшення викидів парникових газів, використання води та відходів [11].

© Ю. В. Кернасюк, 2020

Проблеми глобалізації, кліматичні зміни та загострення соціально-економічних й екологічних протиріч у багатьох країнах світу зумовлюють необхідність пошуку нових моделей економічного розвитку. Останніми роками увагу дослідників привертають кластери.

Наукові дослідження довели, що кластери являють собою важливу частину сучасного економічного розвитку більшості країн та регіонів світу. Їх розглядають як засіб прискорення розвитку, що слугує одним із найпоширеніших інструментів політики стимулювання економічного зростання та інновацій [7].

У сучасній економіці інноваційні кластери виявляють важливий вплив на регіональне зростання завдяки гнучкості й адаптивності до потреб регіонів та до змін. Розвиток інноваційних кластерів забезпечує доступ до знань, підвищує інтерес до впровадження сучасних інновацій та технологій, а також приводить до зменшення витрат і впровадження спеціальних стратегій розумної спеціалізації [9].

Таким чином, кластери можна вважати однією із найбільш досконалих форм організації ефективного виробництва, яка поєднує науку, дослідження і розробки, інновації, екологічні рішення та технології. Тому для вітчизняної економіки й окремих її галузей, що відіграють стратегічне значення, зокрема аграрного сектору, важливо обґрунтувати наукові засади переходу до кластерної моделі розвитку та її впровадження на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія і практика аналізу різних аспектів зародження та діяльності кластерів як перспективної форми економічного розвитку за останні 10 років досить ґрунтовно вивчалася як закордонними, так і вітчизняними вченими. І цей інтерес зумовлений, передусім, тією роллю та впливом, яку кластери останнім часом отримали в економіці багатьох країн світу після руйнівних наслідків світової фінансової кризи 2008 р. та уповільнення темпів глобалізації. Саме кластеризація нині розглядається багатьма вченими як альтернативна модель майбутнього розвитку світової економіки, що може забезпечити вирішення багатьох проблем людства в процесі переходу до парадигми сталого розвитку.

Серед останніх наукових досліджень закордонних вчених, які вивчали згадане пи-

тання, варто окремо відзначити роботи С. Gănescu [9], N. Derlukiewicz [7], X. Tinguely [17], V. Paraušić [13], С. Pelau [14], М. Țițu [18], Rocha [15] та ін.

Досить значну увагу проблемам аграрного реформування та розвитку різних форм господарювання, а також кластерів в економіці України та аграрній галузі зокрема, останнім часом приділяють вітчизняні вчені. Основні аспекти теорії аграрного розвитку та кластерів знайшли відображення в роботах Є. В. Гусакова [4]; М. Ф. Кропивка, О. В. Ковальової [2]; Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка [4]; Г.Є. Мазнева [3]; В. Я. Месель-Веселяка [5]; П. Т. Саблука [6]; О. Г. Шпикуляка [1] та інших вчених.

У більшості з означених робіт розглянуто основні теоретичні та практичні аспекти формування кластерів у контексті активізації інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки. Водночас поза увагою залишається питання дослідження сутності кластерів як перспективної організаційно-економічної форми ефективного аграрного виробництва в системі сталого розвитку, що видається актуальним питанням для сучасного етапу вирішення завдань, які поставили перед світовою і вітчизняною аграрною наукою.

Мета статті - висвітлити концептуальне розуміння кластера як інноваційної організаційно-економічної форми виробництва в системі сталого розвитку на прикладі галузі сільського господарства та обґрунтувати наукові засади забезпечення її впровадження на регіональному рівні.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах глобальних викликів кліматичних змін та трансформації світової економіки нині постає завдання формування концептуально якісно нової моделі ефективного функціонування вітчизняної галузі сільського господарства, яка має забезпечити прискорене впровадження інновацій в агропромислове виробництво та перехід до основних засад і принципів сталого розвитку й біоекономіки.

Нині для збереження конкурентних позицій у світі і забезпечення продовольчої безпеки внутрішнього ринку аграрна галузь потребує обґрунтування концептуально нових науково-методичних підходів до організації й управління на засадах дотримання збалансованого розвитку та ефективного використання ресурсного потенціалу. Саме цим

критеріям відповідає кластерна організаційно-економічна форма виробництва.

Кластер у сучасній концепції інноваційного розвитку виступає як форма організації економічних відносин, при якій відбувається групування всіх учасників за певною ознакою (близьке територіальне розташування в межах району або області, спеціалізація на виробництві окремих видів продукції, наданні послуг тощо), за якої виділяється підприємство (може бути установа, наприклад наукова, чи організація), що стає лідером-новатором. Навколо такого лідера-новатора виникають горизонтальні або вертикальні форми взаємозв'язків з іншими учасниками цього об'єднання, які мають за мету або поставили ціль забезпечити підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності продукції чи надання певних послуг, зниження витрат. Можуть також бути поставлені інші завдання та цілі.

Кластерний підхід застосовується у світовій практиці від початку ХХ ст. За цей час сформувалися певні традиції кластеризації [8]. Питання суті кластерів в економіці та їх значення для забезпечення сталого розвитку стали предметом багатьох теоретичних й емпіричних досліджень [17]. Як свідчить європейський досвід, у регіональних стратегіях розумної спеціалізації кластери забезпечують ефективніше управління ланцюгами доданої вартості в агропродовольчому секторі [12].

Тобто ефективність за кластерної організаційно-економічної форми агропромислового виробництва полягає в тому, що вона вирішує ряд найбільш актуальних проблем в агробізнесі. По-перше, цілком спроможна надати виробникам повніший доступ до залучення капіталу та інвестицій завдяки більш гнучкому механізму економічних відносин. По-друге, кластерна економічна модель дозволяє поглибити спеціалізацію та отримати від цього ефект у вигляді зниження внутрішніх і трансакційних витрат, сприяти збільшенню надходження доходу за рахунок наявності значніших маркетингових переваг й додаткових можливостей збуту та доступу на ринки.

Кластери позитивно впливають на економічні показники як безпосередньо, так і

опосередковано через поширення нових знань. Прямий ефект може бути пояснений як з позиції інституційного підходу, так і теорії ендогенного. Згідно із теорією ендогенного зростання, технологічні зміни сприяють недосконалій конкуренції, що може посилити стимул інвестувати в нові технології, враховуючи те, що інвестиції частково виключаються правами інтелектуальної власності, такими як патенти [15].

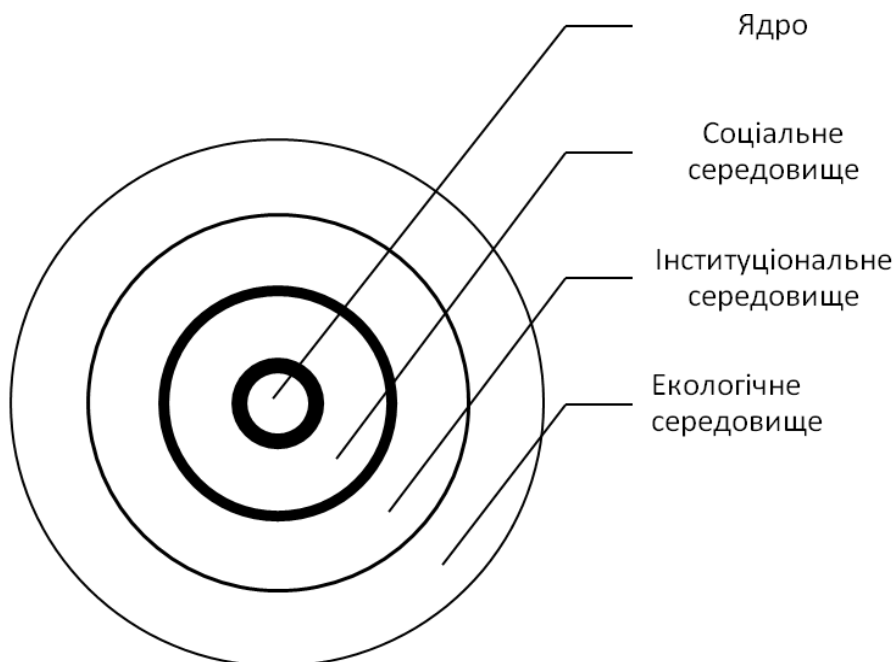
Кластери можуть відіграти визначальну роль у досягненні цілей сталого розвитку на регіональному рівні. Адже сьогодні існує нагальна потреба в обґрунтуванні інноваційної моделі економічного й екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва та соціально відповідального розвитку сільських територій, що вирішуватиме питання максимально ефективного використання їх ресурсного потенціалу в умовах адаптації до глобальних кліматичних змін та підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції.

На регіональному рівні поряд із малими, середніми і великими господарствами, а також агрохолдингами повинні отримати пріоритетний розвиток і кластери. Розвиток кластерів має сприяти, передусім, вирівнюванню економічних умов господарювання та забезпечити підтримку набагато слабшим малим і середнім формам господарювання, а також більш тісну інтеграцію науки й агробізнесу.

Пропонована загальна модель структури кластера у системі сталого економічного регіонального розвитку складається із чотирьох основних елементів, які концептуально характеризують її сутність (рис. 1).

Основу формує ядро кластера, навколо якого відбувається групування інших його учасників. На регіональному рівні як основного кластера може виступати університет, наукова установа, інноваційне підприємство або громадська організація (наприклад, спілка чи асоціація виробників) залежно від поставлених цілей та завдань.

Соціальне середовище, що оточує ядро кластера, становить людський та інтелектуальний капітал. Це найбільш важлива частина структури кластера.

Рис. 1. Модель структури кластера в системі сталого регіонального економічного розвитку

Джерело: Розроблено автором на основі узагальнення результатів дослідження.

Інституціональне середовище представляє сукупність фундаментальних політичних, економічних, соціальних та правових норм, які складають основу для виробництва товарів і надання послуг, обміну та розподілу в кластері. Без розвинутого інституційного середовища розвиток кластерів буде досить повільним та не забезпечить очікуваного від нього ефекту.

Екологічне середовище - це середовище життя людини та інформаційне середовище. Це також важливий елемент для формування кластера.

Упродовж останнього десятиліття кластери отримали значний розвиток у багатьох регіонах України. Зокрема, це стосується

аграрного виробництва, де їх створення виступає як одна із найбільш успішних стратегій посилення конкурентоспроможності регіональної економіки.

Серед регіонів, де останнім часом почали приділяти увагу розвитку кластерів, можна виділити Кіровоградську область. Регіон має значний інноваційний потенціал для розвитку кластерів та формування високотехнологічного агропромислового виробництва, ефективного використання якого може забезпечити стале економічне зростання і розширення сировинної бази для розвитку харчової промисловості, збільшення експорту та підвищення загального добробуту населення (табл. 1).

1. Інноваційний потенціал Кіровоградської області, що може бути задіяний для розвитку кластерів в аграрному секторі економіки

Показник	Кількісне значення
Населення регіону, усього, тис. осіб	933,1
Зайняте населення за видами економічної діяльності, усього, тис. осіб	380,4
У т. ч. у промисловості	49,2
у сільському, лісовому господарстві, мисливстві, рибальстві	109,0
в державному управлінні й обороні	25,1
за іншими видами економічної діяльності	197,2
Кількість університетів, академій, інститутів, од.	4
Кількість науково-дослідних інститутів та філій аграрного спрямування, усього, од.	2
Кількість організацій, що здійснюють науково-дослідну діяльність, усього, од.	15

Кількість суб'єктів господарювання, основним видом економічної діяльності яких є сільське господарство, усього, од.	3855
у т. ч. державні підприємства	8
кооперативи	47
приватні підприємства	303
господарські товариства	691
фермерські господарства	2740
інші суб'єкти господарювання	66
Загальна площа сільськогосподарських угідь, тис. га	2032,3

Джерело: Розроблено автором за даними аналізу інформації Державної служби статистики України та на основі узагальнення результатів дослідження.

Для області, в економіці якої важливу роль відіграє агропромисловий комплекс, першочергове значення має реалізація проєктів формування інноваційно-інтеграційних структур у формі кластерів. Адже, незважаючи на наявні задовільні природні та біокліматичні умови ведення господарської діяльності, аграрний сектор економіки регіону ще не повною мірою використовує власні потужності для нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції як унаслідок повільного впровадження інноваційних технологій, обладнання та сучасних методів ефективного управління агробізнесом, так і через формування незбалансованої галузевої структури спеціалізації (табл. 2).

Якщо у зоні Степу, за даними аналізу ефективності виробництва продукції сільського господарства, з розрахунку на 100 га

сільськогосподарських угідь у 2019 р. Кіровоградська область є лідером, то порівняно із сусідніми центральними регіонами суттєво відстає. Однією з причин такої ситуації слід вказати структурні диспропорції в розвитку аграрного виробництва. Нині галузь рослинництва у структурі усієї валової продукції сільського господарства становить близько 85 %, значна частка якої належить маржинальним олійним монокультурам, тоді як на галузь тваринництва припадає зовсім незначна її частка.

Запропонована модель розбудови агрокластерів в агропромисловому комплексі Кіровоградської області має сприяти усуненню вищезазначених проблем і диспропорцій, також забезпечити поступовий перехід галузі на принципи сталого розвитку, збалансованості та оптимальності (рис. 2).

2. Аналіз ефективності виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь по регіонах, в 2019 р. (у постійних цінах 2016 р.)

Природно-кліматична зона	Усього на 100 га, тис. грн	У тому числі до показника, %, по	
		зоні Степу	Україні
Дніпропетровська	1690,9	131,0	98,1
Донецька	991,2	76,8	57,5
Запорізька	1212,6	93,9	70,4
Кіровоградська	1771,4	137,2	102,8
Луганська	757,8	58,7	44,0
Миколаївська	1298,6	100,6	75,3
Одеська	1092,6	84,6	63,4
Херсонська	1455,5	112,7	84,4
Разом у зоні Степу	1291,0	100,0	74,9
Вінницька	2841,4	220,1	164,9
Київська	2536,6	196,5	147,2
Полтавська	2008,0	155,5	116,5
Сумська	1780,3	137,9	103,3
Тернопільська	2340,4	181,3	135,8
Харківська	1615,3	125,1	93,7
Хмельницька	2301,5	178,3	133,5
Черкаська	2778,2	215,2	161,2
Чернівецька	2181,6	169,0	126,6

Разом у зоні Лісостепу	2231,0	172,8	129,4
Волинська	1579,1	122,3	91,6
Житомирська	1819,3	140,9	105,6
Закарпатська	1965,4	152,2	114,0
Івано-Франківська	2141,3	165,9	124,2
Львівська	1855,2	143,7	107,6
Рівненська	1816,9	140,7	105,4
Чернігівська	1515,0	117,3	87,9
Разом у зоні Полісся	1746,6	135,3	101,3
Україна	1723,6	133,5	100,0

Джерело: Розроблено автором за даними аналізу інформації Державної служби статистики України та на основі узагальнення результатів дослідження.

Рис. 2. Модель розвитку агрокластерів в агропромисловому комплексі Кіровоградської області

Джерело: Розроблено автором на основі узагальнення результатів дослідження.

Окремі проєктні кластерні ініціативи вже почали реалізовуватися в області. У межах стратегії розвитку регіону на 2021-2027 рр. планується створити аграрні інноваційні кластери. Зокрема, проводиться робота над техніко-економічним обґрунтуванням проєк-

ту створення кластера в бджільництві, наявні плани щодо кластера в рибництві, а також інформаційного у рослинництві, техніко-технологічного, оліє-жирового, тваринницького та в харчовій промисловості.

Варто окремо зазначити, що регіональний Центральноукраїнський національний технічний університет спільно з Інститутом сільського господарства Степу НААН бере участь в європейському проєкті ЕРАЗМУС+ «Підвищення спроможності університетів ініціювати та брати участь у розвитку кластерів на принципах інновацій та сталості».

У цілому запропонована модель кластерного розвитку розроблена з урахуванням нового адміністративно-територіального устрою регіону, яким передбачено створення на базі колишніх 21 районів області 4 нових: Голованівського, Кропивницького, Новоукраїнського та Олександрівського.

На першому етапі створення кластерів для регіону має відбуватися за окремими науково обґрунтованими перспективними галузевими напрямками в рослинництві, тваринництві та альтернативній енергетиці. На наступних етапах можливе розширення напрямів створення кластерів за рахунок нових перспективних видів економічної діяльності.

Сталий розвиток аграрної сфери регіону має забезпечуватися, передусім, на основі дотримання принципів збалансованості її галузей, оптимального балансу між загальною продуктивністю та конкурентоспроможністю з урахуванням наукових засад ефективного використання основних виробничих видів ресурсів та природного біокліматичного потенціалу, збереження екологічної рівноваги, підвищення стандартів соціального добробуту населення сільських територій та якості продукції, удосконалення механізму господарювання. Сьогодні вже зрозуміло, що лише за рахунок використання наявного аграрного ресурсу, як це відбувалося в минулі роки, неможливо підтримувати стійке економічне зростання.

Як свідчить вітчизняний та іноземний досвід, високих результатів господарювання можна досягти лише за рахунок взаємовигідного поєднання трьох важливих складових

успіху в цій сфері діяльності: використання розробок науки, стимулювання зацікавленості агробізнесу в їх впровадженні та гідної державної фінансової підтримки галузі. Однією з ефективних організаційно-економічних форм реалізації цих цілей виступає розвиток кластерів.

Висновки. Вплив глобалізації, кліматичних змін та загострення соціально-економічних і екологічних проблем у багатьох країнах світу зумовили необхідність пошуку нових моделей економічного розвитку. Дослідженнями встановлено, що на сучасному етапі становлення економічної думки однією з найбільш оптимальних організаційно-економічних форм ефективного аграрного виробництва в системі сталого розвитку визначено кластери.

Концептуально кластери представляють територіальні/спеціалізовані об'єднання на добровільних засадах певних їх учасників (промислових, сільськогосподарських, сервісних підприємств і організацій), науководослідних установ, університетів, громадських організацій, що становлять центри розвитку сучасної економіки, акумулюють інвестиції та інтелектуальний капітал. Кластери допомагають створити оптимальне організаційне середовище, що слугує основою для об'єднання навколо певних ідей та концепцій, необхідних для їх розвитку, а також впроваджувати інновації в різні сфери економіки та створювати для цього відповідні інституційні умови.

Впровадження кластерної організаційно-економічної моделі на рівні окремих галузей економіки, зокрема, агропромислового комплексу Кіровоградської області, а також інших регіонів значною мірою сприятиме поліпшенню соціально-економічної ситуації та підвищенню рівня основних показників ефективності сільськогосподарського виробництва, а також конкурентоспроможності виробництва аграрної продукції.

Список бібліографічних посилань

1. Бізнес-система управління інноваційними ресурсами в агропромисловому виробництві України / Шпикуляк О.Г., Тивончук С. О., Тивончук С. В., Сігайов А. О. *Економіка АПК*. 2012. № 4. С. 123-127.
2. Кропивко М. Ф., Ковальова О. В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 18-30.
3. Мазнев Г. Є. Методологічні засади створення та ефективного функціонування інноваційних технологічних кластерів. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 70-77.

References

1. Shpykuliak, O.H., Tyvonchuk, S.O., Tyvonchuk, S.V., Sihaiov, A.O. (2012). Biznes-systema upravlinnia innovatsiinymy resursamy v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy [Business management system of innovative resources in agro-industrial production of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 123-127 [In Ukrainian].
2. Kropyvko, M.F., Kovalova, O.V. (2018). Sutnist klastera yak novitnoi merezhevoi orhanizatsii spilnoi diialnosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi [Essence of the cluster as the latest network organization of joint activities in agro-industrial production]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 18-30 [In Ukrainian].

4. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / [Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 50 с.

5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

6. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій : монографія / [Саблук П. Т., Кропивко М.Ф., Булавка О. Г. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2011. 452 с.

7. Derlukiewicz N., Mempel-Sniezyk A., Mankowska D., Dyjakon A., Minta S., Pilawka T. How do Clusters Foster Sustainable Development? An Analysis of EU Policies. *Sustainability*. 2020. № 12(7). P. 1-15. <https://doi.org/10.3390/su12041297>.

8. Frank E. V., Mashevskaya O. V., Ermolina L. V. Innovational Mechanism of Implementation of Cluster Initiatives in Business. *European Research Studies*. 2016. Issue 1. Vol. XIX. P. 179-188.

9. Gănescu C., Șerbănică C., Ene S., Talmaciu L. Innovation clusters, tools to promote and support regional smart specialization. *Management & Marketing*, 2019. Vol. XVII. P. 7-18.

10. Gusakov E. V. Theory and methodology of cluster development of agro-industrial complex. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 121-130.

11. Hutt R. What are the 10 biggest global challenges? World Economic Forum. 2016. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/what-are-the-10-biggest-global-challenges/> (дата звернення: 14.09.2020).

12. Muraru-Ionel C., Muraru S. L., Cristea O.-D., Condruz D. Innovative and cross-sectoral clusters as facilitators of value added chains in agriculture - smart agro clusters in Romania. *Proceedings of the 9th International Scientific Conference Rural Development*. 2019. P. 445-450.

13. Paraušić V., Domazet I., Simeunović I. Analysis of the relationship between the stage of economic development and the state of cluster development. *Argumenta Oeconomica*. 2017. № 2 (39). P. 279-305.

14. Pelau C., Chinie A. Cluster Analysis for the Determination of Innovative and Sustainable Oriented Regions in Europe. *Studia Universitatis „Vasile Goldis” Arad - Economics Series*. 2018. № 28(2). P. 36-47. <https://doi.org/10.2478/sues-2018-0008>.

15. Rocha H., Kunc M., Audretsch D. B. Clusters, economic performance, and social cohesion: a system dynamics approach. *Regional Studies*. 2019. P. 1-14. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1668550>.

16. The future of food and agriculture. Trends and challenges. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2017. Rome. 163 p.

17. Tinguely X. The New Geography of Innovation Clusters, Competitiveness and Theory. 2013. Palgrave Macmillan.

18. Țițu M., Pîrnău C., Țițu S., Răulea A. The role of regional eco-bio-economic clusters in the sustainable development of small and medium enterprises. *Review of General Management*. 2015. Issue 2. Vol. 22. P. 124-137.

3. Mazniev, H.Ye. (2015). Metodolohichni zasady stvorennia ta efektyvnoho funktsionuvannia innovatsiinykh tekhnolohichnykh klasteriv [Methodological bases of creation and effective functioning of innovative technological clusters]. *Економіка АПК*, 1, pp. 70-77 [In Ukrainian].

4. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., Malik, M.Y., et al. (2013). Pidyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system [Improving the competitiveness and social orientation of agro-industrial production based on the development of cluster systems]. M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs ІАЕ [In Ukrainian].

5. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

6. Sabluk, P.T., Kropyvko, M.F., Bulavka, O.H., et al. (2011). Upravlinnia kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i silskykh terytorii: monohrafiia [Management of integrated development of agro-industrial production and rural areas: monograph]. P.T. Sabluk, M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

7. Derlukiewicz, N., Mempel-Sniezyk, A., Mankowska, D., Dyjakon, A., Minta, S. & Pilawka, T. (2020). How do Clusters Foster Sustainable Development? An Analysis of EU Policies. *Sustainability*, 12(7), pp. 1-15. <https://doi.org/10.3390/su12041297> [In English].

8. Frank, E.V., Mashevskaya, O.V. & Ermolina, L.V. (2016). Innovational Mechanism of Implementation of Cluster Initiatives in Business. *European Research Studies*, Issue 1, vol. XIX, pp. 179-188 [In English].

9. Gănescu, C., Șerbănică, C., Ene, S. & Talmaciu, L. (2019). Innovation clusters, tools to promote and support regional smart specialization. *Management & Marketing*, vol. XVII, pp. 7-18 [In English].

10. Gusakov, E.V. (2020). Theory and methodology of cluster development of agro-industrial complex. *Економіка АПК*, 1, pp. 121-130 [In English].

11. Hutt, R. (2016). What are the 10 biggest global challenges? World Economic Forum. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/what-are-the-10-biggest-global-challenges/> [In English].

12. Muraru-Ionel, C., Muraru, S. L., Cristea, O.-D. & Condruz, D. (2019). Innovative and cross-sectoral clusters as facilitators of value added chains in agriculture - smart agro clusters in Romania. *Proceedings of the 9th International Scientific Conference Rural Development*, pp. 445-450 [In English].

13. Paraušić, V., Domazet, I. & Simeunović, I. (2017). Analysis of the relationship between the stage of economic development and the state of cluster development. *Argumenta Oeconomica*, 2 (39), pp. 279-30. [In English].

14. Pelau, C., & Chinie, A. (2018). Cluster Analysis for the Determination of Innovative and Sustainable Oriented Regions in Europe. *Studia Universitatis „Vasile Goldis” Arad - Economics Series*, 28(2), pp. 36-47. doi: <https://doi.org/10.2478/sues-2018-0008> [In English].

15. Rocha, H., Kunc, M., & Audretsch, D.B. (2019). Clusters, economic performance, and social cohesion: a system dynamics approach. *Regional Studies*, 1-14. doi:10.1080/00343404.2019.1668550. [In English].

16. The future of food and agriculture. Trends and challenges (2017). Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome [In English].

17. Tinguely, X. (2013). The New Geography of Innovation Clusters, Competitiveness and Theory. Palgrave Macmillan [In English].

18. Țițu, M., Pîrnău, C., Țițu S. & Răulea, A. (2015). The role of regional eco-bio-economic clusters in the sustainable development of small and medium enterprises. *Review of General Management*, Issue 2, vol. 22, 124-137 [In English].

Kernasiuk Yu. V. Clusters as an innovative organizational and economic form of efficient agricultural production in the system of sustainable development

The purpose of the article is to highlight the conceptual understanding of the cluster as an innovative organizational and economic form of production in the system of sustainable development on the example of the agricultural sector and substantiate the scientific basis for ensuring its implementation at the regional level.

Research methods. When carrying out the research, a set of general scientific methods and techniques was used; monographic - in the study of domestic and foreign publications and the above-mentioned problems; a systematic approach based on the principles of systems analysis and synthesis - to substantiate the relationship between sustainable development, the efficiency of agricultural production and the cluster model; abstract-logical - for the theoretical generalization of research results and determination of measures to ensure the implementation of the cluster model of agricultural development; economic analysis - to study the efficiency of agricultural production.

Research results. The essence of the cluster in modern economic theory in the context of the concept of sustainable development has been studied and analyzed. Globalization, climate change and the aggravation of socio-economic and environmental problems in many countries of the world necessitate the search for new models of economic development. It has been established that one of the most optimal organizational and economic forms of effective agricultural production in the system of sustainable development is clusters. On the example of the Kirovograd region, a scientifically grounded regional model of the development of agro-clusters in the agro-industrial complex.

Scientific novelty. Based on the synthesis of scientific theories of cluster and sustainable development, further study of theoretical and methodological approaches to the definition of the essence of clusters as a promising organizational and economic form of effective agricultural production in the system of sustainable development was obtained.

Practical significance. The research results will find practical use in substantiating regional strategies for the development of agro-industrial production. They can be used in educational and educational programs, when providing consulting services for the creation of projects of agricultural clusters and in further scientific research. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 18.

Keywords: cluster; model; sustainable development; efficient agricultural production; region.

Kernasiuk Yurii Valentynovych - candidate of economic sciences, expert a dvisor on audit, economics and enterprise management, senior researcher of the laboratory of bioadaptive technologies in AIC, Institute of Agriculture of Steppe Zone NAAS (2, Tsentralna St., Sozonivka village, Kirovohrad district, Kirovohrad region, 27602)

E-mail: y.v.kernasyuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8957-3769>

Кернасук Ю. В. Кластеры как инновационная организационно-экономическая форма эффективного аграрного производства в системе устойчивого развития

Цель статьи - осветить концептуальное понимание кластера как инновационной организационно-экономической формы производства в системе устойчивого развития на примере отрасли сельского хозяйства и обосновать научные принципы обеспечения ее внедрения на региональном уровне.

Методика исследования. При выполнении исследования применена совокупность общенаучных методов и приёмов: монографический - при изучении отечественных и зарубежных публикаций по данной проблематике; системного подхода на основе принципов системного анализа и синтеза - для обоснования взаимосвязи устойчивого развития, эффективности аграрного производства и кластерной модели; абстрактно-логический - для теоретического обобщения результатов исследований и определения мер обеспечения внедрения кластерной модели аграрного развития; экономического анализа - для изучения эффективности аграрного производства.

Результаты исследования. Проанализированы сущность кластера в современной экономической теории в контексте концепции устойчивого развития. Глобализация, климатические изменения и обострение социально-экономических и экологических проблем во многих странах мира вызывает необходимость поиска новых моделей экономического развития. Установлено, что одной из оптимальных организационно-экономических форм эффективного аграрного производства в системе устойчивого развития являются кластеры. На примере Кировоградской области научно обоснованно региональную модель развития агрокластеров в агропромышленном комплексе.

Элементы научной новизны. На основе синтеза научных теорий кластерного и устойчивого развития получили дальнейшее изучение теоретико-методические подходы к определению сущности кластеров как перспективной организационно-экономической формы эффективного аграрного производства в системе устойчивого развития.

Практическая значимость. Результаты исследования найдут практическое использование при обосновании региональных стратегий развития агропромышленного производства. Могут быть использованы в учебно-образовательных программах, при предоставлении консультационных услуг по созданию проектов аграрных кластеров и в дальнейших научных исследованиях. Tabl.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: кластер; модель; устойчивое развитие; эффективное аграрное производство; регион.

Кернасук Юрий Валентинович - кандидат экономических наук, эксперт-консультант по аудиту, экономике и управлению предприятием, старший научный сотрудник лаборатории биоадаптивных технологий в АПП, Институт сельского хозяйства Степи НААН (27602, Кировоградская обл., Кировоградский р-н, п. Созоновка, ул. Центральная, 2)

E-mail: y.v.kernasyuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8957-3769>

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020 р.

Фахове рецензування: 18.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кернасук Ю. В. Кластеры як інноваційна організаційно-економічна форма ефективного аграрного виробництва в системі сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 86 – 94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009086>

Kernasiuk, Yu.V. (2020). Klasteri yak innovatsiina orhanizatsiino-ekonomichna forma efektyvnoho ahrarnoho vyrobnytstva v systemi staloho rozvytku [Clusters as an innovative organizational and economic form of efficient agricultural production in the system of sustainable development]. *Ekonomika APK*, 9, pp.86 – 94 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009086>

* * *

УДК 339.5.053.7

JEL Classification: Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009095>

Б. В. ДУХНИЦЬКИЙ, кандидат економічних наук

Ефективність зовнішньої торгівлі України плодово-ягідною продукцією

Мета статті - проаналізувати основні показники зовнішньої торгівлі України плодами і ягодами, порівняти їх з аналогічними даними інших країн для комплексної оцінки ефективності експортно-імпорتنих операцій, визначити наявні недоліки і перспективи розвитку вітчизняного садівництва.

Методика дослідження. Використано методи: теоретичного узагальнення - для характеристики основних аспектів зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією; аналізу і синтезу - для деталізації товарної структури вітчизняного експорту та імпорту плодів і ягід, формування комплексної оцінки нашої країни як гравця на світовому ринку фруктів; порівняльної оцінки - для визначення ресурсного потенціалу галузі садівництва у досліджуваних країнах, наведення світового рейтингу експортерів та імпортерів плодово-ягідної продукції; графічний і табличний - для наочного відображення найважливіших статистичних показників.

Результати дослідження. Розглянуто динаміку вартості глобального експорту плодово-ягідної продукції за останні роки, вказано перелік найбільших країн-експортерів та країн-імпортерів фруктів, включаючи держави з максимумним додатним і від'ємним сальдо, статистично визначено позиції України у відповідних рейтингах, проведено порівняння наявних виробничо-ресурсних потужностей галузі садівництва окремих країн з Україною в контексті ефективності експорту плодів і ягід, проаналізовано вітчизняну конкурентоспроможність за обсягами і цінами продукції.

Елементи наукової новизни. Розглянуто товарну структуру експорту плодів і ягід окремих країн у контексті порівняння їх з Україною та визначено основні показники, за якими спостерігається відставання, встановлено слабкі місця у нашому позиціонуванні на глобальному ринку, що заважають реалізувати наявний потенціал.

Практична значущість. Напрацьовані положення спрямовані на доведення до фахівців-практиків галузі садівництва інформації про актуальні проблеми виробництва й експорту плодово-ягідної продукції, що заважають оптимізувати її просування на зовнішніх ринках і поліпшити позиції України, яка може бути використана у подальшій діяльності профільних підприємств. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: експорт; рейтинг; сальдо; імпорт; плоди і ягоди; ціна; диверсифікація.

Духницький Богдан Володимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Постановка проблеми. Україна поступово посилює своє становище на світовому аграрному ринку, нарощуючи вартісні та кількісні обсяги експорту сільськогосподарської продукції. При цьому основними товарними позиціями, які мають найбільший попит серед зарубіжних споживачів, виявився обмежений перелік переважно сировинної продукції українського виробництва. Зокрема, у 2019 р. зернові культури, олії, насіння олійних, залишки й відходи переробної промисловості, а також м'ясна продукція разом сформували 85 % доходів вітчизняного агропродовольчого експорту [6].

Водночас решта груп товарів сільського господарства не відіграє помітної ролі в експорті України, хоча деякі з них демонструють зростання і мають вагомні перспективи. Однією з таких слід вказати плодово-ягідну продукцію - традиційний напрям вітчизняного аграрного виробництва. Галузь садівництва за часів незалежності помітно втратила свій ресурсний потенціал, тому була зорієнтована в основному на потреби внутрішнього ринку. Донедавна така ситуація вважалася для всіх суб'єктів галузі прийнятною, однак після відкриття європейського ринку із початком функціонування зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом з 2016 р. намітилося бажання переорієнтації діяльності в бік якісного і системного експорту, що має забезпечити високі доходи.

© Б. В. Духницький, 2020

Оскільки постало питання зміни пріоритетів не лише в експорті, а й у виробництві, зберіганні, переробці та способах поставок плодів і ягід, процес не міг швидко виявитися високорезультативним [2, 8]. Попит на вітчизняну продукцію садівництва за кордоном зростає, але можливості галузі його задовольнити поки що залишаються обмеженими через низку причин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зовнішня торгівля продовольством та особливості внутрішнього ринку України висвітлені у публікаціях вітчизняних вчених, зокрема Л. О. Барабаш [2], В. І. Бойка [4], В. І. Власова [3, 5], Ю. О. Лупенка [10], Н. І. Патики [8], М. І. Пугачова [9, 10] та ін. Регулярну статистичну звітність в цьому напрямі надають українські [1, 6, 7] та міжнародні [11-14] спеціалізовані організації.

Мета статті - проаналізувати основні показники зовнішньої торгівлі України плодами і ягодами, порівняти їх з аналогічними даними інших країн для комплексної оцінки ефективності експортно-імпорتنих операцій, визначити наявні недоліки і перспективи розвитку вітчизняного садівництва.

Виклад основних результатів дослідження. Підтверджуючи загальну тенденцію до зростання світової аграрної торгівлі, відбувається також збільшення вартісних обсягів товарних потоків по окремих групах продуктів [13]. Враховуючи тривалий всесвітній тренд збільшення інтересу до здорового харчування, включаючи фрукти, розвиток торгівлі ними став цілком логічним. Так, якщо у 2015 р. світовий експорт плодів, ягід і горіхів становив 104 млрд дол. США, то у 2019 р. він зріс до 128 млрд дол. США [12]. При цьому варто зазначити, що глобально цей ринок чітко структурований, а його лідери залишаються тривалий час практично незмінними. У 2019 р. найбільшими експортерами плодово-ягідної продукції стали США, Іспанія, Нідерланди, Мексика, Китай, Чилі, Туреччина, В'єтнам, Таїланд та Італія (рис. 1). Україна, незважаючи на збільшення експорту продукції садівництва за аналізований період, минулого року з показником у 260 млн дол. США посіла 53-тє місце в цьому рейтингу, опинившись нижче Камеруну (289 млн дол. США) і Лаосу (284 млн дол. США), але випередивши Саудівську Аравію (244 млн дол. США) та Литву (229 млн дол. США) [12].

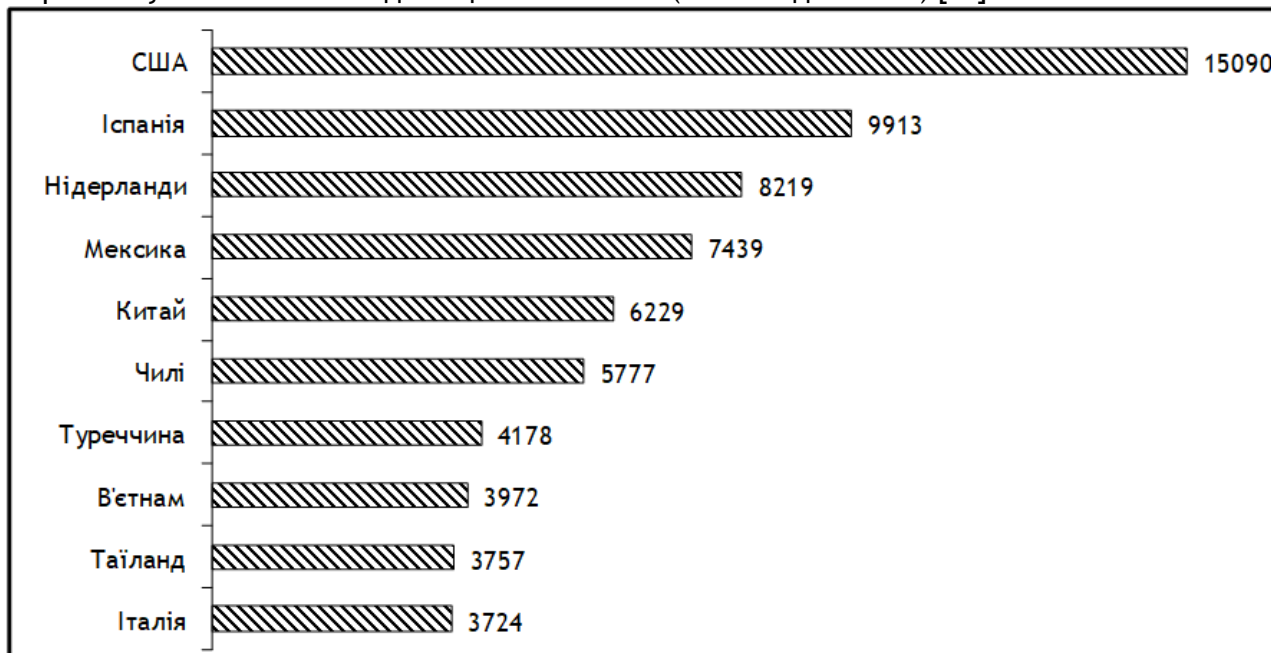

Рис. 1. Рейтинг країн-експортерів плодів і ягід у 2019 р., млн дол. США

Джерело: Сформовано автором на основі [12].

Стосовно рейтингу імпортерів плодів та ягід, то він також представлений країнами, які з року в рік демонструють найвищий попит на зарубіжні фрукти. Деякі країни одночасно посідають чільні місця не лише в продажах на міжнародному ринку, а й в зовніш-

ніх закупівлях. Перелік головних імпортерів плодово-ягідної продукції торік сформували США, Китай, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Франція, Росія, Канада, Гонконг і В'єтнам (рис. 2). Наша країна у 2019 р. імпортувала різних фруктів, ягід і горіхів на суму

673 млн дол. США. Таким чином, Україна в рейтингу імпортерів продукції садівництва посіла 35-те місце, опинившись поряд з Ру-

мунією (733 млн дол. США), Сингапуром (675 млн дол. США), Єгиптом (651 млн дол. США) і Бразилією (614 млн дол. США) [12].

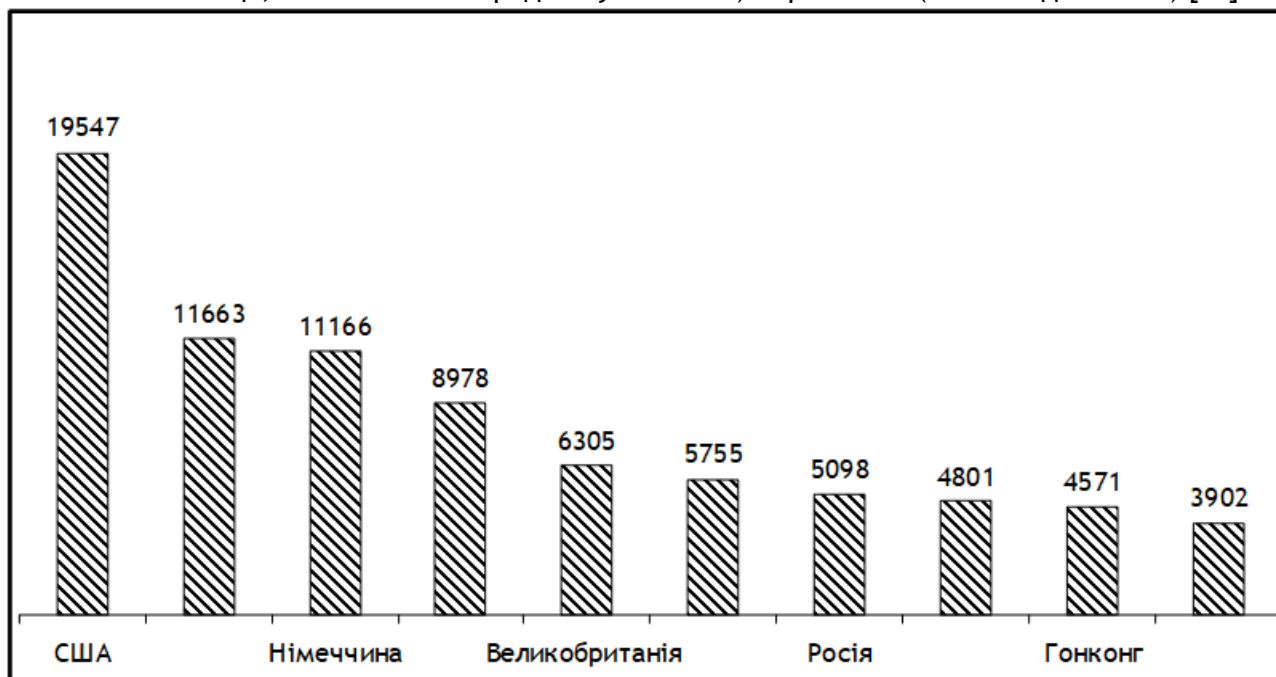

Рис. 2. Рейтинг країн-імпортерів плодів і ягід у 2019 р., млн дол. США

Джерело: Сформовано автором на основі [12].

Цікаво, що лідерство в експорті не завжди означає наявність позитивного сальдо. Навіть у Сполучених Штатах Америки, найбільшого експортера та імпортера фруктів, у 2019 р. спостерігався негативний баланс зовнішньої торгівлі ними в обсязі близько 4,5 млрд дол. США. У першій десятці експортерів, крім США, мають від'ємне сальдо також Нідерланди і Китай. Все ж у переважній більшості країн із найвищими показниками експорту плодів і ягід відзначають додатне сальдо по цій групі продукції. Минулого року найбільше за вартістю таке сальдо виявилось в Іспанії (+6,4 млрд дол. США), Мексики (+5,7 млрд дол. США) і Чилі (+5,5 млрд дол. США), тоді як максимально від'ємними стали показники Німеччини (-9,1 млрд дол. США), Великобританії (-6,0 млрд дол. США) та Китаю (-5,4 млрд дол. США). Стосовно України, то у нас традиційно мінусове сальдо в зовнішній торгівлі фруктами, а в 2019 р. воно дорівнювало -413 млн дол. США [12].

Власне показники експорту, імпорту і торговельного сальдо плодами і ягодами відносно України надають дуже мало інформації. Вони лише означають, що вартість продажу вітчизняними компаніями на зовнішніх ринках традиційних для нас культур (яблук, волоських горіхів, ягід) поступається сумарним витратам, які здійснюються на імпорто-

вані фрукти, що в основному відносяться до екзотичних, зокрема банани й різні цитрусові. Тобто товарні потоки цієї продукції для України на міжнародному ринку абсолютно закономірні: ми продаємо те, чого виробляємо в достатку, а ввозимо фрукти, які не можемо вирощувати через невідповідні природно-кліматичні умови [7].

Більше непокоїть той факт, що у світовому ранжуванні експортерів плодів, ягід і горіхів наша країна не просто посідає далеке від чільних місця, а й поступається перед багатьма державами з рівними або гіршими вихідними можливостями. Значне відставання від США, Китаю, Нідерландів, Іспанії, Мексики та деяких інших країн легко пояснити тим, що вони належать до абсолютних лідерів глобального ринку продовольства, тому їх диверсифікація та спеціалізація на певних продуктах повністю закономірна. З такими державами Україні важко конкурувати навіть у цілому за усіма групами сільськогосподарської продукції, у тому числі стосовно дуже своєрідної ніші, яку становлять плоди і ягоди. Також незіставним виглядає порівняння України в цій сфері з багатьма країнами Латинської Америки (Мексика, Чилі, Еквадор), Африки (Південно-Африканська Республіка, Єгипет, Марокко), Азії (В'єтнам, Таїланд, Філіппіни), а ще Но-

вої Зеландії та Австралії, які використовують переваги свого клімату, конкретно зосередившись на експорті обмеженого асортименту переважно екзотичних фруктів. Натомість менша вартість експорту нашої країни порівняно з Польщею, Узбекистаном, Сербією, Ізраїлем, Азербайджаном і Молдовою спонукає до більш глибокого аналізу цього явища. Вказані країни навряд чи можуть ха-

рактеризуватися сприятливішим географічним розташуванням і природними умовами для вирощування фруктів, ніж Україна з її помірно континентальним кліматом. Крім того, ми як мінімум не поступаємося перед ними за кількістю населення і маємо при порівнянні одні з найбільших площ багаторічних насаджень (табл.).

Порівняння ресурсів окремих країн для галузі садівництва, 2018 р.

Країна	Населення, млн осіб	Площа плодово-ягідних насаджень, тис. га	Виробництво плодів і ягід, тис. тонн
Україна	44,2	291,6	3413,7
Польща	37,9	379,1	5140,1
Сербія	8,8	206,6	1745,3
Ізраїль	8,4	80,8	1400,4
Узбекистан	32,5	377,5	6146,2
Азербайджан	9,9	131,2	1519,5
Молдова	4,1	226,3	1650,1

Джерело: Сформовано автором на основі [11].

Перевага України за населенням над усіма аналізованими країнами очевидна, а наявні площі багаторічних насаджень більші лише у Польщі та Узбекистану, як і обсяги валового виробництва плодів і ягід. Тому наше відставання в експорті фруктів від усіх згаданих країн має глибші причини, ніж звичайна диференціація ресурсного потенціалу [1, 3-5, 11].

Польща за останні роки регулярно досягала експорту плодово-ягідної продукції в обсязі понад 1 млрд дол. США, а в 2019 р. він сягнув 1 млрд 255 млн дол. США. При цьому зовнішньоторговельне сальдо цієї країни по фруктах від'ємне, торік воно становило -548 млн дол. США. Домінуючі товари в експорті - заморожені плоди і ягоди, яблука й груші, різні свіжі ягоди. Минулого року їх спільна частка в польському експорті продукції садівництва сягнула майже 86 % [12].

Сербія торік продала за кордон плодів, ягід і горіхів на суму 608 млн дол. США і мала позитивне сальдо в розмірі +374 млн дол. США. Її основні експортні позиції - заморожені ягоди, свіжі яблука, кісточкові плоди (персики, вишні, черешні, сливи). У 2019 р. на них разом припадало 90 % у вартості продажів Сербією плодово-ягідної продукції на міжнародному ринку [12].

Ізраїль у 2019 р. експортував плодово-ягідної продукції вартістю 527 млн дол. США, створивши таким чином додатне сальдо +175 млн дол. США. У товарній структурі експорту значно переважають екзотичні фрукти (фініки, авокадо) та цитрусові (ман-

дарини, грейпфрути). Минулого року ці продукти сформували 89 % вартості експорту фруктів Ізраїлем [12].

Узбекистан отримав виручку від продажу в минулому році власної продукції садівництва на зовнішніх ринках на суму 647 млн дол. США. Завдяки малим показникам імпорту його сальдо дорівнювало 591 млн дол. США. Визначальні позиції згаданої країни на міжнародному ринку помітно диверсифіковані за видами - виноград, кісточкові плоди, деякі екзотичні фрукти (хурма та ін.), різні горіхи, а також сухофрукти. Сумарна їх частка в продажах Узбекистану плодів і ягід за кордон у 2019 р. досягла 91 % [12].

Азербайджан у 2019 р. зміг експортувати різних фруктів вартістю 363 млн дол. США, що дозволило йому досягнути позитивного сальдо +238 млн дол. США. Найбільшу виручку в плодово-ягідній групі також забезпечують екзотичні фрукти (хурма та ін.), горіхи (переважно фундук), кісточкові та зерняткові культури. Торік ці позиції майже повністю (на 99 %) сформували вартісні обсяги експорту фруктів Азербайджаном [12].

Молдова, згідно з існуючими оцінками, продала за кордон своїх плодів і ягід минулого року на суму 309 млн дол. США, забезпечивши собі додатне сальдо +270 млн дол. США. Її визначальні товарні позиції в експорті доволі прогнозовані - яблука, волоські горіхи, кісточкові фрукти і виноград. Групи з перерахованими товарами сформували 92 % валютних надходжень для молдовських експортерів плодово-ягідної продукції [12].

Оскільки в Україні визначальними товарними групами експорту плодів і ягід слугують волоські горіхи, заморожені фрукти та свіжі яблука, зіставлення показників зовнішньої торгівлі ними на тлі інших країн дозволить краще зрозуміти наше становище на міжнародному ринку. Враховуючи, що серед проаналізованих країн товарна структура експорту найбільше відрізняється від України в Ізраїлю, Узбекистану та Азербайджану, головна увага при порівнянні приділятиметься Польщі, Сербії та Молдові. У минулому році вітчизняні експортери заробили 139 млн дол. США на продажах за кордон волоських горіхів. Щодо цієї продукції існують відмінності стосовно обсягів продажів і, особливо, ціни реалізації. Зокрема, у 2019 р. Україна експортувала понад 27 тис. тонн волоських горіхів у шкаралупі за ціною 820 дол./т, а також майже 41 тис. тонн лущених волоських горіхів по ціні 2845 дол./т [6]. Така різниця викликана конкретним попитом саме на горіх без шкаралупи і доданою вартістю, що виникає при лущенні плоду та отриманні відповідної за якістю його частини для подальшого використання (половина, четвертина, 1/8 і т.д.).

Зазначимо, що середня світова ціна при експорті волоських горіхів у шкаралупі минулого року становила 3074 дол./т. Україна входить до числа десяти основних гравців на ринку цього продукту, тоді як перші лідируючі країни мали такі експортні ціни: США - 3162 дол./т, Чилі - 2710 дол./т, Китай - 2985 дол./т. Стосовно Молдови, яка найбільшою мірою є нашим конкурентом по згаданому товару, то обсяги її експорту значно нижчі від українських, а експортна ціна також суттєво поступається перед світовою [12].

Водночас експортна світова ціна лущених волоських горіхів у середньому була на рівні 6760 дол./т. Україна в глобальному рейтингу експортерів тут посіла третє місце після Сполучених Штатів Америки і Мексики. Крім того, в провідну десятку також увійшли цікаві для порівняння Молдова й Узбекистан, обсяги експорту яких у кілька разів були нижчими від показників України. США продавали волоські горіхи без шкаралупи по 6194, Мексика - 10176, Молдова - 5469, а Узбекистан - по 5993 дол./т [12]. Отже, можна констатувати, що існуючі ціни українського експорту на волоські горіхи у шкаралупі та без неї у кілька разів нижчі від

типової вартості вказаної продукції на світовому ринку.

У товарній структурі експорту заморожених плодів найбільші обсяги на світовому ринку, в тому числі й в Україні, припадають на ягоди, зокрема чорницю, малину, суницю й полуницю. За минулий рік вітчизняні компанії продали на зовнішніх ринках загалом 48 тис. тонн замороженої плодово-ягідної продукції, при цьому середня експортна ціна дорівнювала 1741 дол./т. На міжнародному ринку її вартість становила 2003 дол./т. Характерно, що перші місця в світовому рейтингу експортерів посідають Польща (358 тис. тонн), Сербія (224 тис. тонн), а також Канада (192 тис. тонн). Польща реалізувала заморожені фрукти в інші країни за ціною 1458 дол./т, Сербія - 1701 дол./т, Канада - 1988 дол./т [12]. Таким чином, ми відносно вдало конкуруємо за ціною на ринку заморожених ягід і фруктів, але низькі кількісні показники експорту призводять до серйозної різниці у підсумковій виручці.

Торік наша країна експортувала 53,6 тис. тонн яблук у загальному по 321 дол./т, тоді як на глобальному ринку середня ціна на яблука становила 838 дол./т. Перше місце в рейтингу експортерів цього продукту посіла Польща з показником у 974 тис. тонн, яка є найбільшим виробником яблук в Європі. Також нас випередили Молдова (10 місце, 218 тис. тонн), Сербія (11 місце, 217 тис. тонн) і Азербайджан (18 місце, 97 тис. тонн). По перерахованих країнах при експорті фіксувалися такі ціни яблук: Польща - 377 дол./т, Молдова - 246, Сербія - 546, Азербайджан - 414 дол./т [12]. Стосовно ціни порівняно з вибраними країнами відставання України не критичне, однак дається взнаки набагато менший обсяг експорту яблук, що й впливає на фактичні доходи.

Незважаючи на потенційно багатообіцяючі стартові позиції України в садівництві при набутті незалежності, використати наявні переваги для потреб внутрішнього ринку та експортних можливостей вдалося далеко не на повну потужність [14]. Крім того, споживчі смаки в світі швидко урізноманітнилися, а для нашої країни необхідний асортимент розширився, включивши тропічні та субтропічні фрукти. Як результат, імпорт цих товарних груп до України у великих кількостях став регулярним. Разом із тим вітчизняний експорт здійснювався без об'єднаної довго-

строкової стратегії в умовах слабкої обізнаності виробників з актуальними тенденціями світового ринку плодово-ягідної продукції. Усвідомлення необхідності зміни існуючих підходів просування української продукції садівництва за кордоном прийшло тільки кілька років тому, і зараз триває його втілення [9, 10]. Результат цього відчувається, однак він поки не настільки швидкий і системний, щоб докорінно змінити підходи до виробництва й експорту плодово-ягідної продукції вітчизняними підприємствами. Позитивні зрушення стосуються насамперед підвищення ролі спеціалізованих виробників у формуванні пропозиції продукції для внутрішнього ринку. Вони ж домінують і в експорті. Також відчутно посилилась їх підтримка профільними асоціаціями, які сприяли оптимізації внутрішньогалузевої комунікації між виробниками. Відновлення програми державної підтримки садівництва стимулювало збільшення площ насаджень сучасних високоврожайних сортів плодово-ягідних культур, орієнтацію на поліпшення умов сортування і зберігання продукції з метою отримання кінцевого товару вищої якості [2]. Водночас проблеми багатовекторного характеру в галузі не зникли, впливаючи на діяльність експортоорієнтованих підприємств. Однак всі вони потребують глибшого аналізу для розуміння їх суті, походження та конкретної оцінки впливу на функціонування галузі. Як наслідок, маючи низькі стартові позиції, вітчизняний експорт може демонструвати на зовнішніх ринках показники, які суттєво розходяться з обсягами внутрішнього виробництва, адже вирішальний вплив чинять інші кон'юнктурні фактори.

Список бібліографічних посилань

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/Zb_bsph2019.pdf.
2. Барабаш Л. О., Мазур К. В. Розвиток промислового садівництва в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 69-79.
3. Білорус О. Г., Власов В. І. Глобальні трансформації торгівлі : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2008. 203 с.
4. Бойко В. І. Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2007. 30 с.
5. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія : монографія ; у 2 т. / Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. Т. 2. 856 с.
6. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Експрес-огляд основних індикаторів продовольчої безпеки в Україні у 2019 році. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2019-roci>.

Висновки. Вітчизняна продукція садівництва поступово завойовує нові ринки, передусім орієнтуючись на країни Європейського Союзу. Однак на цьому етапі Україна не належить до лідерів світового плодово-ягідного ринку, поступаючись перед багатьма іншими державами, навіть перед тими, яких значно випереджаємо за наявним ресурсним потенціалом. Головна причина такого становища полягає в тому, що занадто багато часу було втрачено для переорієнтації вітчизняної галузі садівництва на ринковий механізм функціонування, а стрімкий розвиток глобального ринку ще більше посилив існуюче відставання. Навіть не враховуючи факт, що абсолютна більшість плодів і ягід, вироблена господарствами населення, непридатна, за винятком волоських горіхів, для реалізації на закордонних ринках, варто зважати на проблеми промислового садівництва, пов'язані з недостатнім рівнем впровадження загальноприйнятих стандартів, проходження необхідної сертифікації, адекватності походження вирощеної продукції. Більшість ринків іноземних країн та видів плодово-ягідної продукції українським експортерам доводиться розроблювати практично з нуля, витримуючи жорстку конкуренцію традиційних постачальників. Значною мірою просування вітчизняної продукції за кордон потребує допомоги відповідних державних органів, оскільки без проходження попередніх дозволів експорт в принципі неможливий. Структурні зміни такого становища відбудуться за умов остаточного утвердження позитивного іміджу бренду України як постачальника високоякісних плодів і ягід в будь-якій куточку планети, але цьому передуватиме тривала цілеспрямована робота.

References

1. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharчування населенням Ukrainy. [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/Zb_bsph2019.pdf [In Ukrainian].
2. Barabash, L.O., Mazur, K.V. (2019). Rozvytok promyslovogo sadivnytstva v umovakh yevrointegratsiynykh protsesiv [Development of industrial fruit growing in the conditions of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 69-79 [In Ukrainian].
3. Bilorus, O.G., Vlasov, V.I. (2008). Globalni transformatsii torhivli: monografiia [Global Trade Transformations: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
4. Boiko, V.I. (2007). Prodovolcha bezpeka Ukrainy v konteksti hlobalizatsii problemy [Food safety of Ukraine in the context of globalization problem]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

8. Патица Н. І. Тенденції та перспективи розвитку світових сільськогосподарських ринків як орієнтири для посилення українських позицій. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 70-79.

9. Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 6-13.

10. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.

11. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>.

12. International Trade Centre. URL : <http://www.intracen.org>.

13. OECD-FAO Agricultural Outlook 2020-2029. URL : <http://www.fao.org/3/ca8861en/CA8861EN.pdf>.

14. The World of Organic Agriculture 2020. URL : <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2020/pdf.html>.

5. Vlasov, V.I. (2012). Globalistyka: istoriya, teoriya: monografiia u 2 t. [Globalistics: History, Theory: monograph: 2 vols.]. Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD» [In Ukrainian].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

7. Ekspres-oglyad osnovnykh indyikatoriv prodovolchoi bezpeky v Ukraini u 2019 rotsi [Express review the main indicators of food security in Ukraine in 2019]. (2020). Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analytika/ekspres-oglyad-osnovnykh-indyikatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2019-roci> [In Ukrainian].

8. Palyka, N.I. (2019). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku svitovykh silskogospodarskykh rynkiv yak oriientyri dlia posylennia ukraïnskykh pozytsii [Trends and prospects for the development of world agricultural markets as guidelines for strengthening Ukrainian positions]. *Економіка АПК*, 1, pp. 70-79 [In Ukrainian].

9. Pugachov, M.I. (2019). Rozvytok zovnishnoi torgivli agroprodovolchymy tovaramy [Development of foreign trade in agri-food products]. *Економіка АПК*, 3, pp. 6-13 [In Ukrainian].

10. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). Formuvannia globalnoho i regionalnogo rynkiv silskogospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monografiia [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]. Yu.O. Lupenko, M.I. Pugachov (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

11. FAOSTAT. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].

12. International Trade Centre. Retrieved from: <http://www.intracen.org> [In English].

13. OECD-FAO Agricultural Outlook 2020-2029. (2020). [In English].

14. The World of Organic Agriculture 2020. (2020). Organic World. Retrieved from: <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2020/pdf.html> [In English].

Dukhnytskyi B. V. Efficiency of Ukraine's foreign trade in fruit and berry products

The purpose of the article is to study the main indicators of Ukraine's foreign trade in fruits and berries, compare them with similar data from other countries for a comprehensive assessment the effectiveness in export-import operations, identify disadvantages and prospects for national industry.

Research methods. *Methods used: theoretical generalization - for characterizing the main aspects of Ukraine's foreign trade in agri-food products, analysis and synthesis - for detailing the commodity structure of domestic fruits and berries' exports and imports, formation a comprehensive assessment of our country as a player in the world fruit market, comparative evaluation - for determining the resource potential of fruit growing industry in the studied countries, providing a world ranking of exporters and importers of fruit and berry products, graphical and tabular - for visualizing the most important statistical indicators.*

Research results. *The characteristics of consumption indicators in key countries of each geographical region are provided, the differentiation of expenditures for organic products, depending on the purchasing power of buyers, is analyzed, a comparison of generalized indicators in the world consumption with the corresponding data for Ukraine is made. The dynamics of the global fruit and berry products' exports value in recent years is considered, the list of the largest exporting and importing countries of fruits is shown, including countries with the maximum positive and negative balance, statistically determined Ukraine's position in the relevant rankings, available production and resource capacities the horticultural industry of individual countries with Ukraine in the context of the efficiency of fruit and berry exports are compared, our competitiveness in terms of products' volumes and prices is analyzed.*

Scientific novelty. *The commodity structure of fruits and berries exports in some countries is considered in the context of their comparison with Ukraine and the main indicators of lag are identified, weaknesses in our positioning in the global market, which obstruct the realization of existing potential, are determined.*

Practical significance. *The provisions of the article are aimed at bringing the information about current problems of production and export of fruit and berries to the experts and practitioners of industry, which prevent optimizing their promotion in foreign markets and improving position of Ukraine, and can be used in further activities of specialized enterprises. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 14.*

Keywords: export; rating; balance; import; fruit and berries; price; diversification.

Dukhnytskyi Bohdan Volodymyrovych - candidate of economic sciences, senior researcher of the department of agrarian production economics and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: duhnytsky@faust.kiev.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Духницький Б. В. Эффективность внешней торговли Украины плодово-ягодной продукцией

Цель статьи - проанализировать основные показатели внешней торговли Украины плодами и ягодами, сравнить их с аналогичными данными других стран для комплексной оценки эффективности экспортно-импортных операций, определить имеющиеся недостатки и перспективы развития отечественного садоводства.

Методика исследования. *Использованы методы: теоретического обобщения - для характеристики основных аспектов внешней торговли Украины агропродовольственной продукцией; анализа и синтеза - для детализации товарной структуры отечественного экспорта и импорта плодов и ягод, формирования комплексной оценки нашей страны как игрока на мировом рынке фруктов; сравнительной оценки - для определения ресурсного потенциала отрасли садоводства*

в исследуемых странах, приведения мирового рейтинга экспортеров и импортеров плодово-ягодной продукции; графический и табличный - для наглядного отображения важнейших статистических показателей.

Результаты исследования. Рассмотрена динамика стоимости глобального экспорта плодово-ягодной продукции за последние годы, указан перечень крупнейших стран-экспортеров и стран-импортеров фруктов, включая государства с максимальным положительным и отрицательным сальдо, статистически определены позиции Украины в соответствующих рейтингах, проведено сравнение имеющихся производственно-ресурсных мощностей отрасли садоводства отдельных стран с Украиной в контексте эффективности экспорта плодов и ягод, проанализирована отечественная конкурентоспособность по объемам и ценам продукции.

Элементы научной новизны. Рассмотрена товарная структура экспорта плодов и ягод отдельных стран в контексте сравнения их с Украиной и определены основные показатели, по которым наблюдается отставание, установлены слабые места в нашем позиционировании на глобальном рынке, мешающие реализовать имеющийся потенциал.

Практическая значимость. Нарботанные положения направлены на доведение до специалистов-практиков отрасли садоводства информации об актуальных проблемах производства и экспорта плодово-ягодной продукции, которые мешают оптимизировать ее продвижение на внешних рынках и улучшить позиции Украины, которая может быть использована в дальнейшей деятельности профильных предприятий. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: экспорт; рейтинг; сальдо; импорт; плоды и ягоды; цена; диверсификация.

Духницький Богдан Владимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, г. Київ, ул. Героїв Оборони, 10)

e-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2020 р.

Фахове рецензування: 20.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Духницький Б. В. Ефективність зовнішньої торгівлі України плодово-ягідною продукцією. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 95 – 102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009095>

Dukhnytskyi, B.V. (2020). Efektyvnist zovnishnoi torhivli Ukrainy plodovo-iahidnoiu produktsiieiu. [Efficiency of Ukraine's foreign trade in fruit and berry products]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 95 – 102 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009095>

* * *

Новини АПК

Україна має експортний потенціал, здатний задовольнити попит ЄС в продукції олійних культур - Артем Педорченко

За умови пропозиції продукції відповідної якості за конкурентною ціною Україна має шанс вибороти місце ключового постачальника олійних культур та продуктів їх переробки до держав - членів Європейського Союзу, вважає науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», к.е.н. **Артем Педорченко**.

За даними Міністерства сільськогосподарства США (USDA), у 2019 році європейські країни виробили 12,4 млн т соєвого, 4,7 млн т соняшникового та 12,8 млн т ріпакового шроту.

При цьому потреби ЄС складають 30,9 млн т соєвого шроту, 7,9 млн т - соняшникового і 13,1 млн т - ріпакового, зауважив Артем Педорченко. Таким чином, місцеві виробники лише на 58 % покривають потреби ЄС у цьому виді агропродукції.

Внаслідок цього країни регіону щороку імпортують близько третини - 21-22 млн т - насіння споживаних в ЄС олійних культур: сої - до 15 млн т, ріпаку - до 6 млн т, соняшнику - до 0,5 млн т, а також майже половину олійних шротів - близько 22 млн т, які використовуються як корм для тварин, зазначив експерт.

Протягом останніх шести років характерною рисою в експорті олійних з України є стійка тенденція до збільшення поставок до країн ЄС та Азії з одночасним зменшенням частки експорту до країн СНД, зазначив він.

У січні-червні 2020 року, за даними Державної служби статистики України, обсяги вітчизняних поставок до Євросоюзу склали: олійних культур на - 145 млн дол. США (74 % до відповідного періоду 2019 року.), олій та жирів - на 957 млн дол. США (130 %), залишків і відходів харчової промисловості - на 227 млн дол. США (75 %).

Хоча в цілому для України показники зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією з Євросоюзом у I півріччі 2020 року погіршились, це не є критичним. Адже у третьому і четвертому кварталах ймовірно помітні зрушення в її обсягах як у грошовому, так і у кількісному виразі, що диктуватимуться поставками з урожаю нового сезону, який починається для ріпаку з липня, а для сої та соняшнику - з вересня, а також ростом цін на згадувані види агропродукції на світових ринках, підсумував Артем Педорченко.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

UDC 339.564

JEL Classification: Q11; Q13; Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009103>

Mohammad Sadegh Ebrahimi

The comparative study of Iran's export of nuts and dried fruits with rival countries: USA, China and Turkey

The purpose of the article was to investigate the status of Iran's export of nuts and dried fruits compared to those of competing countries: US, China and Turkey.

Research methods. The necessary data was collected from the faostat database for four countries (USA, China, Turkey and Iran). Also the data for production and export of nuts and dried fruits in Iran were also extracted from the Ministry of Agriculture and Statistics Center in Iran.

Research results. The most important of nuts and dried fruits in Iran include pistachio and raisin. Sustainable non-oil export revenues, especially revenues from export of nuts and dried fruits in addition to the continuation of sustainable production can be achieve to agricultural development and economic development of the country. The results of this research showed that Iran has 20% of the market value of exported products for nuts and dried fruit. But in recent years have been able to rival countries with proper planning a significant share of the global market gain of nuts and dried fruits.

Scientific novelty. There is a significant competitor for Iran in the field of export of nuts and dried fruits with countries such as: USA, China and Turkey. Statistics and information provided shows that Iran, in order to maintain their competitiveness in the global market, should be have comprehensive properly planned.

Practical significance. One third non-oil export of Iran is dedicated to the export of nuts and dried fruits. Futurism can be very important for the sustainable export of these products in the form of scientific research. Tabl.: 3. Figs.: 11. Refs.: 20.

Keywords: export; dried fruit; nuts; Iran; rival countries.

Mohammad Sadegh Ebrahimi - assistant professor of Agricultural Development, Department of Rural Development, College of Agriculture, Isfahan University of Technology (IUT) (Isfahan, 84156-83111, Iran)

E-mail: Ebrahimi_ms@iut.ac.ir

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3193-9726>

Scientific problem. Export in all countries and in international trade is very important. The reason lies in the fact that no country can complete its own needs, produce and also if it is possible to produce all the goods and services required are not economical. Therefore, countries have a considerable amount of goods and services imported from other countries. On the other hand do require imports of foreign exchange and financial resources and therefore the country by producing and exporting goods in their economic advantage to providing the necessary financial resources. Thus, countries are not able to survive without export. Therefore, export promotion is an integral part of economic policy (Samaei, 2009). The results of the study show that with an increase of 1% in the growth of Export of goods and services to GDP growth rate will be

added as much as 19 percent. Is because in most of the world, given the importance of the export sector and it is named as a driving force for other sectors. Emphasis on the development of non-oil Export as an important strategy, including methods of achieving sustained economic growth in Iran (Soltani, 2009). The import and export of agricultural sector is important as one of the most important indicators of food security in communities, especially in developing countries. According to the available information, from 2000 to 2015, the value of agricultural Export of Iran has increased \$ 880 million to nearly \$ 5.5 billion. But it was while imports agricultural products over the years, has increased from 2.6 billion dollars the amount to \$ 9 billion (Table 1). Over the past years, despite the ebbs and flows of Export and imports of many agricultural sector, there was always a constant principle in the export and import of

© Mohammad Sadegh Ebrahimi, 2020

agriculture. And it also increases the value of imports over Export and has been a negative trade balance gap in the agricultural sector. However, this in turn is very important. Reform of the status quo in general, can be examined in two strategy that included:

1. Increasing agricultural Export.

2. Revising methods to reduce imports of food and agricultural products.

Note the necessity of importance to the stability of agricultural Export and foreign exchange is concerned with earnings from Export of specific products such as nuts and dried fruit.

Table. 1. Ratio of Export to imports and trade balance of the agricultural sector during the years 2000-2015

Year	Export (Billion \$)	Import (Billion \$)	Trade balance	The ratio of export to import
2000	0.88	2.57	-1.69	34.2%
2001	1.00	2.65	-1.65	37.7%
2002	1.16	2.34	-1.18	49.6%
2003	1.67	2.60	-0.93	64.2%
2004	1.41	3.10	-1.69	45.5%
2005	2.28	3.16	-0.88	72.2%
2006	2.69	4.81	-2.12	55.9%
2007	3.27	5.26	-1.99	62.2%
2008	2.96	8.98	-6.02	33%
2009	3.36	8.41	-5.05	40%
2010	5.10	6.70	-4.60	52.6%
2011	5.50	10.40	-4.90	52.9%
2012	6.20	14.30	-8.10	43.4%
2013	5.20	13.50	-8.30	38.5%
2014	6.77	12.22	-5.45	55.4%
2015	5.45	8.89	-3.44	61.3%

Source: Iran Ministry of Jihad-e-Agriculture, adjustment and correction by researcher 2016.

Nuts definition

Defined, the culinary use of the word "nut" is rather varied. Botanically speaking, nuts are a composite of seed and dry fruit found inside of a hard outer shell. By definition, tree nuts are dry fruits with one seed in which the ovary wall becomes hard at maturity. The most popular edible tree nuts are almonds (*Prunus amigdalis*), hazelnuts (*Corylus avellana*), walnuts (*Juglans regia*), and pistachios (*Pistachia vera*) (Emilio, 2010).

The importance of Iran's export of Nut

According to information available to export of nuts in Iran's centuries-old history. In previous years generally pistachios, dates, raisins and almonds were considered as the most important export items nuts in Iran. Among Iran's agricultural export products, export products such as pistachio, raisins and dried apricots are the major share of the global export market (Amjadi et al 2010).

Analysis of recent research and publications. The value of agricultural Export in the development of this section of society is evident and clear so researchers have pointed out in their research. Salami and Pishbahar (2000), to study the comparative advantage and its changes during the 1989-1999 Iran paid for a group of

horticultural crops. The results indicate that although calculated on the basis of criteria, Iran and intriguing clear comparative advantage in the production of the study products, But the economic behavior of producers and exporters in such a way that, producers failed to respond timely and appropriately to changes in the export structure show the region and the world (Jufrah and Farajollahi, 2013).

Farhadi and Mosadqi (2003) in their study concluded that agricultural export has a significant positive impact on the growth of the agricultural sector and also the instability of agricultural export earnings will be significantly negative impact on this sector (Farhadi and Mosadqi, 2003).

Azrinfar (2004) also studied the trends and factors affecting export of agricultural Export (pistachio, raisin, page, date) in Iran and the research result showed that apart from pistachio export, the export of other products has been fluctuating. The research result also showed that expressed inelastic the demand for Export of these products. It can be concluded that in stable condition, most cost through increased export earnings from the export of these products improved (Azrinfar, 2004).

Khalid et al (2007) also study the relationship between economic growth, employment and Export in the agricultural sector in Iran. Their results showed that agricultural Export and a significant positive impact on employment and the development of the country (Khalid et al 2007). Rasekhi and Abedi (2011) studied the relationship between agricultural Export and the developing index and the result of this research showed that the agricultural Export had a positive effect to the developing index. Komijani and Haji (2002) result research and also the confirmed this.

The purpose of the article was to investigate the status of Iran's export of nuts and dried fruits compared to those of competing countries: US, China and Turkey.

Research results. According to available information, the country has a fundamental

advantage in the production of dried fruits and nuts in the world. Iran's production of products such as: Pistachio and Dried-berries had the world's first rank and in products ranging from Plum (paper production) had the world's second rank and also in products such as walnuts, dates and almonds tree had the world's third rank. Although this ranks in different years due to fluctuations in production may be somewhat different. But in general, the evidence suggests the advantage of producing dried fruits and nuts in Iran and export statistics of such products in recent years, and particularly the sustainability of its export revenues is indicative of this advantage. As a result, production and export of dried fruits and nuts in Iran in are presented comparison with some other countries in the world shown in the Table 2.

Table 2. Production and export of dried fruits and nuts in Iran in are presented comparison with some other countries in the world

Country	Population (million)	Percent of employment in agriculture	Agriculture's share of GDP	Global rank in nuts production
USA	314	2	1.2	Almond trees (1), pistachio (2), Walnut (2), grapes and raisins (3)
Turkey	80	25	9.2	Hazelnut (1), apricot and tab (1), figs (1), pistachio (3), Walnut (4)
Iran	79	25	11.2	Pistachio (1), berry (1), dry apricot (2), figs (2), raisins (3), Walnut (3), date (2), almond (3)
China	1344	38	9.6	Grapes and raisins (1), peanuts (1), Walnut (1)
Spain	47	4.2	3.3	Almond (2)
Italy	61	4.2	1.9	Hazelnut (2), grapes and raisins (2), dry apricots (3)
Chile	17	13.2	5.1	Walnut (3)
Egypt	84	32	14.4	Date (1), figs (2),

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Due to favorable climate of the Iran in the production of nuts, the country with having the production advantage of this product. So that as one of the largest producer and exporters of dried fruits and nuts in the world. Although the production of nuts, is faced with serious rivals. The most important competitor countries included: USA, Turkey and China.

Iran's export of Nuts

In 2011, Iran's most important export nuts based on their value include: pistachio (1.1 billion \$), raisins (272 million \$), hazelnut (50 thousand \$), walnut (5 million \$),

figs (21 million \$), almond (19 million \$) and dry apricots (2 million \$) respectively (Figure 1). It seems that the aggregate number of pistachios, raisins, dates and other dried fruits and nuts can be concluded that approximately two billion dollars worth of non-oil export of Iran and about one third of Iranian agricultural export is expected to the export of dried fruits and nuts. Then, this paper discusses to evaluate the production and export of Iran nuts and compared with rival three countries (USA, Turkey and China).

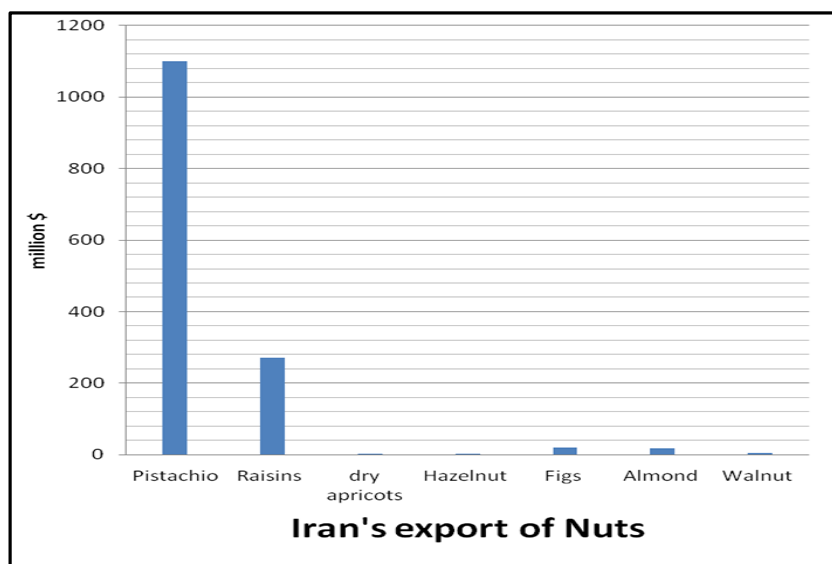

Figure 1. Iran's most important export nuts, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian pistachio Export compared with competitor countries

At 2011, Iran exported 130 thousand tons of pistachio revenue of 1.1 billion \$ had the first rank in the world. In 2011, USA also exported the pistachio 105 thousand tons with a

value of approximately 674 million \$ and also Turkey export the pistachio 12 thousand tons with a value of approximately 23 million \$ and China export the pistachio 5 thousand tons with a value of approximately 11 million \$ (Figure 2).

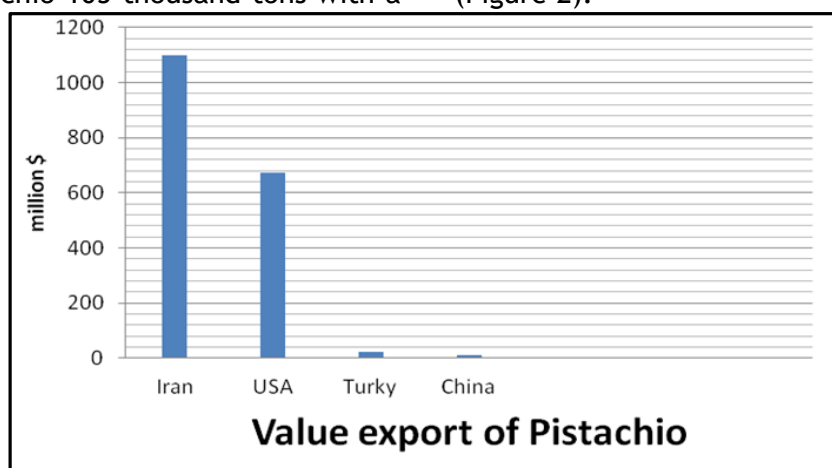

Figure 2. Value export of Pistachio, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

It seems that the strongest challenger to Iranian pistachio Export, is the USA and this country is the second largest producer of pis-

tachios in the world. The pistachio production in Iran and the United States during the years 2000-2014 was on the Table 3, Figure 3.

Table 3. Pistachio production in Iran and the United States during the years 2000-2014

Year	Iranian pistachio production (thousand tons)	USA pistachio production (thousand tons)	Production ratio of USA to Iran (percent)
2000	188	89	47
2001	161	85	53
2002	256	137	54
2003	173	54	31
2004	134	157	117
2005	176	128	73
2006	211	108	51

2007	267	189	71
2008	90	126	140
2009	184	161	88
2010	216	237	110
2011	157	203	129
2012	183	252	138
2013	170	218	128
2014	230	233	101

Source: US Administrative Committee for Pistachios, 2016.

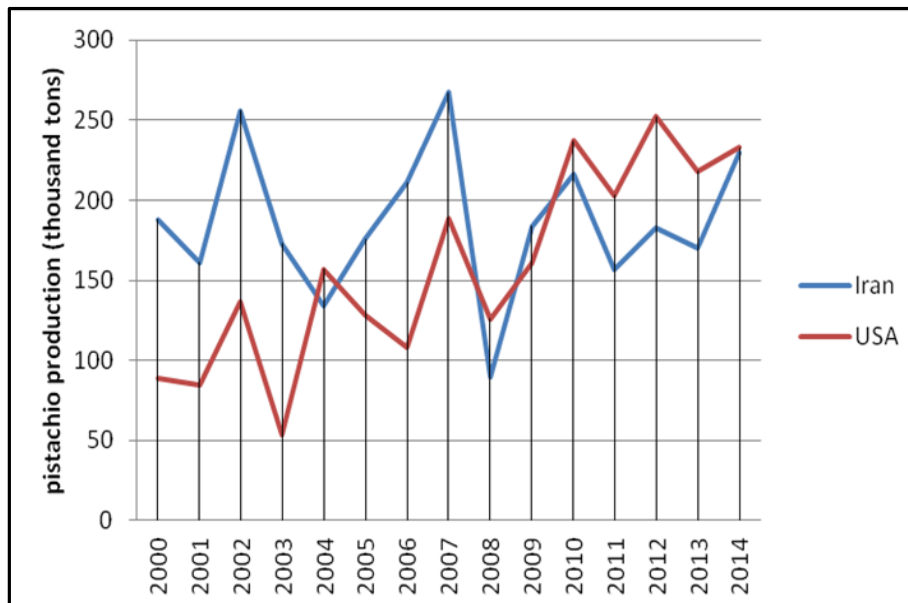

Figure 3. Volume production of Pistachio Iran and the United States during 2000-2014

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian raisin Export compared with competitor countries

According to FAO (2011) the most important exporting raisin countries in the world included: Turkey, the United States and Iran. In 2011, Turkey exported 214 thousand tons of raisin revenue of 506 million \$ had the first

rank in the world. In 2011, USA also exported the raisin 149 thousand tons with a value of approximately 403 million \$ and also Iran export the raisin 113 thousand tons with a value of approximately 272 million \$ and China export the raisin 48 thousand tons with a value of approximately 103 million \$ (Figure 4).

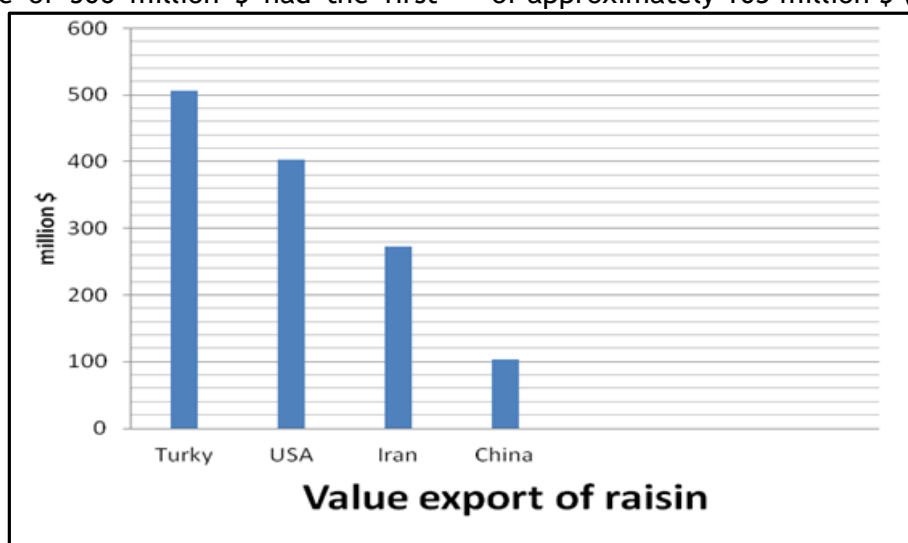

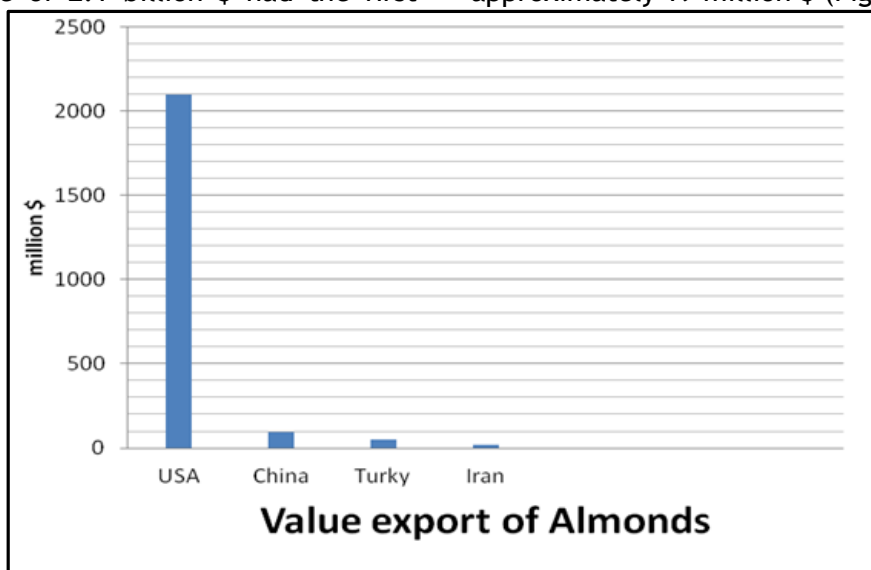
Figure 4. Value export of raisin, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian almond Export compared with competitor countries

According to FAO (2011) the most important exporting almond countries in the world included: the United States, Spain, Italy and China. In 2011, USA exported 450 thousand tons of almond revenue of 2.1 billion \$ had the first

rank in the world. In 2011, China also exported the almond 24 thousand tons with a value of approximately 92 million \$ and also Turkey export the almond 6 thousand tons with a value of approximately 48 million \$ and Iran export the almond 1.3 thousand tons with a value of approximately 19 million \$ (Figure 5).

Figure 5. Value export of almond, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian walnut Export compared with competitor countries

According to FAO (2011) the most important exporting walnut countries in the world included: the United States, Mexico and Chile. In 2011, USA exported 81 thousand tons of walnut revenue of 617 million \$ had the

first rank in the world. In 2011, China also exported the walnut 7 thousand tons with a value of approximately 47 million \$ and also Turkey export the walnut 3.7 thousand tons with a value of approximately 36 million \$ and Iran export the walnut 1.5 thousand tons with a value of approximately 5 million \$ (Figure 6).

Figure 6. Value export of walnut, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian hazelnut Export compared with competitor countries

According to FAO (2011) the most important exporting hazelnut countries in the world included: Turkey, Italy, Spain and USA.

Turkey is the first world hazelnut producer and exporter. In addition, it covers approximately 70 percent and 82 percent of the world's production and Export respectively. Turkey exported the hazelnut is approximate-

ly 1 billion \$ and also USA export the hazelnut 7 million \$ and china export approximately 1 million \$ and also Iran hazelnut Export are 0.05 million \$ (Figure 7).

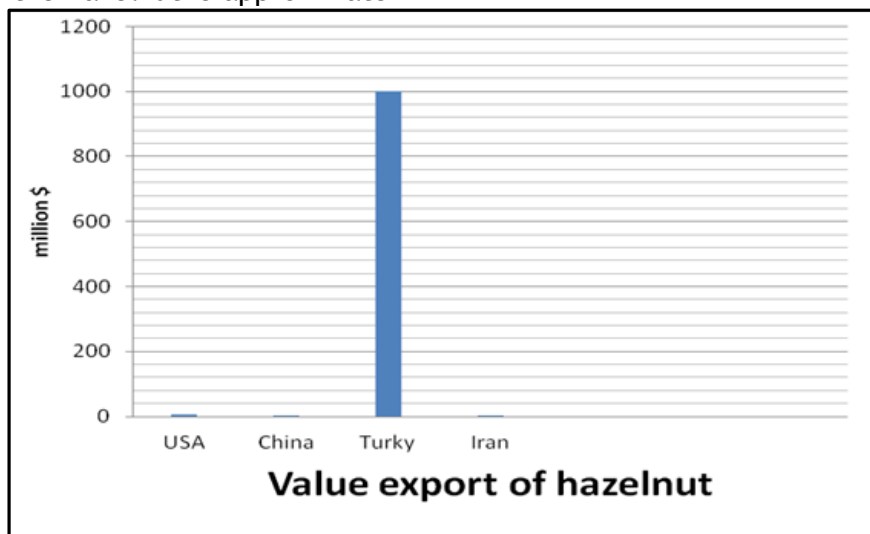

Figure 7. Value export of hazelnut, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian fig Export compared with competitor countries

According to FAO (2011) the most important exporting fig countries in the world included: Turkey, Egypt, Aljazaier and Iran. Turkey is the first world fig producer and exporter. In 2011, Turkey exported 45 thousand tons of fig revenue of 151 million \$ had the

first rank in the world. In 2011, USA also exported the fig 5.4 thousand tons with a value of approximately 21 million \$ and also Iran export the fig 5 thousand tons with a value of approximately 19 million \$ and China export the fig 0.5 thousand tons with a value of approximately 1.5 million \$ (Figure 8).

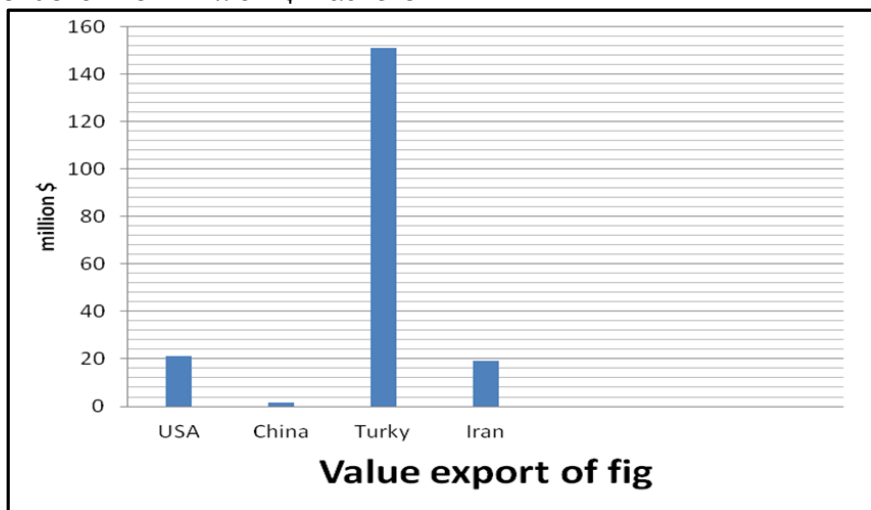

Figure 8. Value export of fig, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Iranian dry apricots Export compared with competitor countries

According to FAO (2011) the most important exporting dry apricots countries in the world included: Turkey, Germany and Afghanistan. Turkey is the first world dry apricots

producer and exporter. In 2011, Turkey exported 90 thousand tons of dry apricots revenue of 361 million \$ had the first rank in the world. In 2011, USA also exported the dried apricots 1.7 thousand tons with a value of approximately 7 million \$ and also Iran ex-

port the dried apricots 0.8 thousand tons with a value of approximately 2 million \$ and China export the dried apricots 0.5 thousand tons

with a value of approximately 1.8 million \$ (Figure 9).

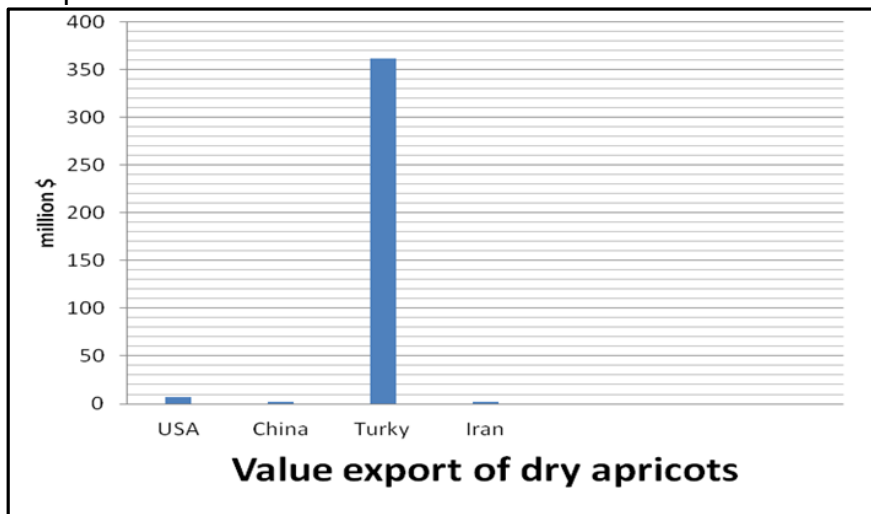

Figure 9. Value export of dry apricots, 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

Conclusions. Global market demand for dried fruits and nuts is a thriving market. As for the study of dried fruits and nuts (pistachio, raisins, figs, almonds, walnuts, hazelnuts, dried apricots) can generally demand a market valued at \$ 10 billion annually. In this

global market, the USA, Iran, Turkey and China have the eighty percent of the world's supply of these products and consequently the value of its income in the world. Iran has the 20 percent of the value of Export of these products to the global market (Figure 10).

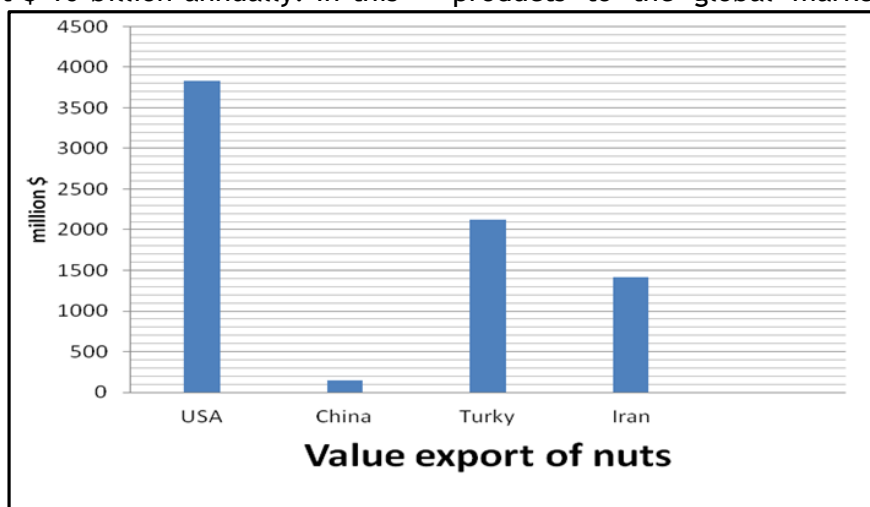

Figure 10. Value export of nuts (pistachio, raisins, figs, almonds, walnuts, hazelnuts, dried apricots), 2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

The global market for dried fruits and nuts with demand growth close to 3% during the past years. The statical data also identified during the study period Iran export income of

these nuts was decreased nearly 15 per cent, while that of rival countries were increased their export income: China 45%, Turkey 13% United States 3 Percent (Figure 11).

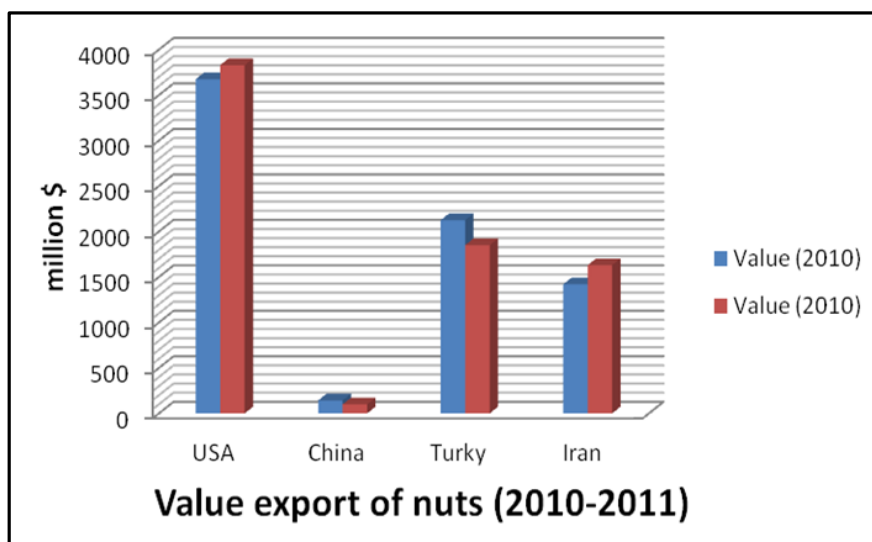

Figure 11. Value export of nuts, 2010-2011

Source: FAO, 2015, adjustment and correction by researcher 2016.

In the case of pistachios a serious competitor and always there is that the USA state is based on information provided shows that although production between Iran and the United States over the past 15 years has waned, but that seems to be the USA export of pistachio during the years from about 50 percent of Iran's Export have increased to near 100%. In addition, China and Turkey are also planning to produce not only have its domestic market (close to \$ 750 million) from the share of export of Iranian pistachios outside are also able to close to \$ 35 million from the international market this product in Iranian pistachio. These statistics, are mentioned need to keep a regular schedule, in order to maintain domestic production and international market these specific products.

The export market value of raisins, four mentioned countries, is nearly \$ 3.1 billion annually, that had nearly 12 percent annual growth during 2010 and 2011, as Iran has not only not increased but also lost the 15 percent of the international markets of raisin export. But the rival countries obtain this share of international market especially China. So that although Iran was faced with the loss of 50 million dollar international raisins export, but to the rival countries obtain this share: Turkey \$ 80 million, US \$ 70 million and China 30 million US dollars). USA export of the almond is nearly 2.2 billion \$ a year (more than the total value of Iran Export nuts). During the study years, the value almond Export growth in Turkey and China was 40 and 30 percent respectively. It is obvious that the USA had increased your income from export

earnings from selling walnuts amount 150 million \$ during the past year. It should be noted that Turkey be produced with less than a third of Iran capacity to walnuts produce, has obtained the five per cent the world's export market value. The value of Export of hazelnuts in the world was increased during the study period, 17 percent. All this added value has been provided to Turkey, this country more than one billion dollar in export income from sale hazelnuts in the world. Turkey has managed with proper planning nearly 99 percent of the world market for this product. Iran has suitable climate to growth the hazelnuts and increased the productivity both qualitatively and quantitatively appropriate to be planning, logical, principled and sustained in this field can also diversify the export of nuts to secure the growth of export income in the agricultural sector and thus the prosperity and development, and economic.

The value of Export of dried fig in the world nearly 350 millions of dollar annually. Nearly 60% of this market is in the hands of Turkey. Iran's export potential in this market is less than 15 percent. Since Iran is the world's fourth largest producer of figs in the word, therefore, achieved a share of at least 25 percent is not out of reach. More attention to improvement of processing and conversion processes of fresh fig and convert to dried fruit, is necessary, especially, develop the export of dried figs in Iran is important factors to the development of nuts export. Although Iran has capacity the second biggest producer of apricots in the world, but cannot obtain the logical share of this produce export

in the world. Turkey had been acquired nearly 400 million \$ income from this product, but Iran had been acquired nearly 2 million \$ per year. Statistics and information provided shows that Iran, in order to maintain their competitiveness in the global market, should be have comprehensive properly planned. This

Referances

1. Amjadi A., Mohammad-Zadeh R., Barikani A. Iran's pistachio and date specified target markets using the model of export demand and screening methods. *Iranian Economics and Development journal*. 2010. № 6(70). P. 193-220.
2. Azarinfar Y. Considering the request for the export of some agricultural products exported from Iran. A Thesis for a degree of Master of Science in Agricultural Economics. Faculty of Agriculture. Shiraz University. Iran. 2004.
3. Ebrahimi Mohammad Sadegh, Kalantri Khalil, Asadi Ali, Mohammadi Davoud. The comparison of inputs consumption sustainability in traditional and developed paddy fields in Iran. *International Journal of Agriculture and Forestry*. 2012. № 2(3). P. 84-87.
4. Emilio R. Health benefits of nut consumption. *Nutrients*. 2010. № 2(7). P. 652-682.
5. Farhadi A., Mosadqi R. Boost Export and economic growth. *The fourth Conference of Agricultural Economics*, Iran. Tehran. 2003.
6. FAO. Agriculture: towards 2015/2030. Technical interim report. Rome. FAO, 2000.
7. FAO. The state of food insecurity in the world. Rom FAO, 2001.
8. FAO. The initiative to review and update national agricultural, rural development and food security strategies and policies. Second draft. July, 2003.
9. FAO. Food Security. The State of Food Security in the World, 2006.
10. FAO, 2016. URL : www.FAO.org.
11. Jufrah M., Farajollahi G. Analysis of factors affecting the export of pistachio in Iran. *Iranian Journal of Economic Sciences*. 2013. № 6. P. 67-82.
12. Khalid K., Ardestani M., Tousi M. Examine the relationship between economic growth, employment and Export in the agricultural sector of Iran - with an emphasis on currency and trade policies, the Sixth Conference of Agricultural Economics, Iran, Mashhad. 2007.
13. Komijani A., Haji GH. The role of Export in productivity and economic growth: empirical evidence from Iran. *Iranian Journal of Research in economic growth and development*. 2002. № 2(7). P. 11-34.
14. Ministry of Jihad-e-Agriculture. Iran. Ratio of Export to imports and trade balance of the agricultural sector in Iran, 2015.
15. Rasekhi A., Abedi F. Study on agricultural Export and economic growth and development years (1976-2009). *Iranian Journal of researches economic growth and development*. 2011. № 1(2). P. 95-111.
16. Samaei SR. Explaining financing instruments and their role in the development of the country's Export. *Thesis Master of Public Administration. Faculty of Management and Economics. Tarbiat Modarres University*. Iran, 2009.
17. Soltani Elizabeth. The role of productivity in economic growth and development of non-oil Export (Case study: Fars). *Economic Journal - monthly issues and economic policies*. 2009. № 95-96. P. 1-29.
18. Tzouvelekas V., Pantzios C.J., Fotopoulos C. Technical efficiency of alternative farming systems: the case of Greek organic and conventional olive-growing farms. *Food Policy*. 2001. Vol. 26. № 6. P. 549-569.
19. UNDP, 2012. URL : www.UNDP.org.
20. US Administrative Committee for Pistachios, 2017. URL : <http://www.acpistachios.org/statistics.shtml>.

program, to be considered and maintained the strengths and weaknesses of nuts production and export of Iranian nuts. In this regard, the observation and study of the production and export of dried fruits and nuts by rival countries is very important.

Referances

1. Amjadi, A., Mohammad-Zadeh, R. and Barikani, A. (2010). Iran's pistachio and date specified target markets using the model of export demand and screening methods. *Iranian Economics and Development journal*, 6(70), pp. 193-220 [In English].
2. Azarinfar, Y. (2004) Considering the request for the export of some agricultural products exported from Iran. A Thesis for a degree of Master of Science in Agricultural Economics. Faculty of Agriculture. Shiraz University. Iran [In English].
3. Ebrahimi Mohammad Sadegh, Kalantri Khalil, Asadi Ali and Mohammadi Davoud. (2012). The comparison of inputs consumption sustainability in traditional and developed paddy fields in Iran. *International Journal of Agriculture and Forestry* 2012, 2(3), pp. 84-87 [In English].
4. Emilio, R. (2010). Health benefits of nut consumption. *Nutrients*, 2(7), pp. 652-682 [In English].
5. Farhadi, A. & Mosadqi, R. (2003). Boost Export and economic growth. The fourth Conference of Agricultural Economics, Iran. Tehran. 2003 [In English].
6. FAO. (2000). Agriculture: towards 2015/2030. Technical interim report. Rome. FAO [In English].
7. FAO. (2001). The state of food insecurity in the world. Rom FAO [In English].
8. FAO. (2003). The initiative to review and update national agricultural, rural development and food security strategies and policies. Second draft. July, 2003 [In English].
9. FAO. (2006). Food Security. The State of Food Security in the World [In English].
10. FAO. (2016). www.FAO.org [In English].
11. Jufrah, M. and Farajollahi, G. (2013). Analysis of factors affecting the export of pistachio in Iran. *Iranian Journal of Economic Sciences*, 6, pp. 67-82 [In English].
12. Khalid, K. Ardestani, M. and Tousi, M. (2007). Examine the relationship between economic growth, employment and Export in the agricultural sector of Iran - with an emphasis on currency and trade policies, the Sixth Conference of Agricultural Economics, Iran, Mashhad. 2007 [In English].
13. Komijani, A. and Haji, GH. (2002). The role of Export in productivity and economic growth: empirical evidence from Iran. *Iranian Journal of Research in economic growth and development*, 2(7), pp. 11-34 [In English].
14. Ministry of Jihad-e-Agriculture. Iran (2015). Ratio of Export to imports and trade balance of the agricultural sector in Iran [In English].
15. Rasekhi, A. and Abedi, F. (2011). Study on agricultural Export and economic growth and development years (1976-2009). *Iranian Journal of researches economic growth and development*, 1(2), pp. 95-111 [In English].
16. Samaei, SR. (2009). Explaining financing instruments and their role in the development of the country's Export. Thesis Master of Public Administration. Faculty of Management and Economics. Tarbiat Modarres University. Iran [In English].
17. Soltani, Elizabeth (2009). The role of productivity in economic growth and development of non-oil Export (Case study: Fars). *Economic Journal - monthly issues and economic policies*, No. 95 and 96, pp. 1-29 [In English].
18. Tzouvelekas, V. Pantzios, C.J. Fotopoulos, C. (2001). Technical efficiency of alternative farming systems: the case of Greek organic and conventional olive-growing farms. *Food Policy*, vol. 26, No. 6, pp. 549-569 [In English].
19. UNDP. (2012). www.UNDP.org [In English].
20. US Administrative Committee for Pistachios, (2017). Retrieved from: <http://www.acpistachios.org/statistics.shtml> [In English].

Мохаммад Садег Ебрагімі. Порівняльне дослідження експорту з Ірану горіхів та сухофруктів щодо країн-конкурентів: США, Китаю та Туреччини

Мета статті - проаналізувати стан експорту Іраном горіхів і сухофруктів порівняно з країнами-конкурентами: США, Китай та Туреччина.

Методика дослідження. Необхідні матеріали було взято з бази даних ФАО для чотирьох країн (США, Китай, Туреччина та Іран). Також дані щодо виробництва й експорту горіхів і сухофруктів в Ірані отримано від Міністерства сільського господарства та статистичного центру Ірану.

Результати дослідження. Найважливіші різновиди горіхів і сухофруктів в Ірані це фісташки та родзинки. Стійкі ненафтові доходи від експорту, особливо доходи від експорту горіхів та сухофруктів у продовження сталого виробництва, можуть сприяти розвитку сільського господарства та економічному розвитку країни. Як показали результати проведеного дослідження, Іран має 20% ринкової вартості експортованої продукції горіхів і сухофруктів. Проте за останні роки країнам-конкурентам з належним плануванням вдалося захопити значну частку світового ринку горіхів і сухофруктів.

Елементи наукової новизни. Іран має потужних конкурентів в галузі експорту горіхів і сухофруктів, серед яких такі країни, як США, Китай та Туреччина. Наведені статистичні дані та інформація засвідчили, що для підтримки власної конкурентоспроможності на світовому ринку Іран повинен запровадити всебічне належне планування.

Практична значущість. Третина іранського ненафтового експорту припадає на горіхи та сухофрукти. Футуризм може бути дуже важливим для сталого експорту цієї продукції у формі наукових досліджень. Табл.: 3. Рис.: 11. Бібліогр.: 20.
Ключові слова: експорт; сухофрукти; горіхи; Іран; країни-конкуренти.

Мохаммад Садег Ебрагімі - доцент кафедри розвитку сільського господарства, Департамент розвитку сільських територій, Сільськогосподарський коледж Ісфаханського технологічного університету (Ісфахан, 84156-83111, Іран)

E-mail: Ebrahimi_ms@iut.ac.ir

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3193-9726>

Мохаммад Садег Ебрагімі. Сравнительное исследование экспорта с Ирана орехов и сухофруктов относительно стран-конкурентов: США, Китая и Турции

Цель статьи - исследовать состояние экспорта Ираном орехов и сухофруктов по сравнению со странами-конкурентами: США, Китай и Турция.

Методика исследования. Необходимые материалы были взяты из базы данных ФАО для четырех стран (США, Китай, Турция и Иран). Также данные по производству и экспорту орехов и сухофруктов в Иране получены от Министерства сельского хозяйства и статистического центра Ирана.

Результаты исследования. Важнейшие разновидности орехов и сухофруктов в Иране это фисташки и изюм. Устойчивые нефтяные доходы от экспорта, особенно доходы от экспорта орехов и сухофруктов в продолжение устойчивого производства, могут способствовать развитию сельского хозяйства и экономическому развитию страны. Как показали результаты исследования, Иран имеет 20% рыночной стоимости экспортируемой продукции орехов и сухофруктов. Но за последние годы странам-конкурентам с должным планированием удалось захватить значительную долю мирового рынка орехов и сухофруктов.

Элементы научной новизны. Иран имеет мощных конкурентов в отрасли экспорта орехов и сухофруктов, среди которых такие страны, как США, Китай и Турция. Приведенные статистические данные и информация засвидетельствовали, что для поддержания собственной конкурентоспособности на мировом рынке Иран должен ввести всестороннее надлежащее планирование.

Практическая значимость. Треть иранского нефтяного экспорта приходится на орехи и сухофрукты. Футуризм может быть очень важным для устойчивого экспорта этой продукции в форме научных исследований. Табл.: 3. Илл.: 11. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: экспорт; сухофрукты; орехи; Иран; страны-конкуренты.

Мохаммад Садег Ебрагімі - доцент кафедры развития сельского хозяйства, Департамент развития сельских территорий, Сельскохозяйственный колледж Исфаханского технологического университета (Исфахан, 84156-83111, Иран)

E-mail: Ebrahimi_ms@iut.ac.ir

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3193-9726>

The article has been received 07.09.2020

Revision: 14.09.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Mohammad Sadegh Ebrahimi. The comparative study of Iran's export of nuts and dried fruits with rival countries: USA, China and Turkey. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 103 – 113. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009103>

Mohammad Sadegh Ebrahimi (2020). The comparative study of Iran's export of nuts and dried fruits with rival countries: USA, China and Turkey. *Економіка АПК*, 9, pp. 103 – 113 [In English] <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009103>

* * *

УДК 338.1:631.1

JEL Classification: O12; D22; Q01

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009114>

*О. Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
В. О. ІВАНЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, докторант*

Формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві: теоретико-методичні підходи

Мета статті - розкрити теоретико-методичні підходи до формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи наукового пізнання формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві, насамперед аналіз і синтез. Також для характеристики кількісних показників індикаторів сталого розвитку підприємництва у сільському господарстві застосовано емпіричні методи пізнання, такі як опис, вимірювання й порівняння; для аналізу індексів сталого розвитку - статистичний індексний та кореляційно-регресійний методи.

Результати дослідження. У процесі розкриття теоретичних і методичних підходів до формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві встановлено, що при визначенні індикаторів та індексів сталості розвитку підприємництва слід максимально використовувати вже існуючі загальнодержавні та галузеві системи моніторингу й оцінки стану національної економіки з можливістю їх доповнення та повної інтеграції. Усі розрахунки проводити аналізуючи статистичну звітність та зведені статистичні показники діяльності підприємництва в сільському господарстві. Систему індикаторів, за допомогою яких можна оцінити окремі аспекти розвитку підприємництва, формувати розділивши її на групи - екологічні, соціальні та економічні. Всі індекси будують за методами інтегральних та агрегованих індексів, за допомогою яких можна комплексно оцінити розвиток підприємництва в сільському господарстві та економіці країни в цілому. Такі показники доцільно розділити на економіко-екологічні, еколого-соціальні, соціально-економічні групи та окремо виділити індекс сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Елементи наукової новизни. Розкрито основні теоретико-методичні підходи до формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві, запропоновано схему побудови індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва, наведено перелік основних індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві за складовими.

Практична значущість. Висвітлені теоретично-методичні підходи доцільно застосовувати як базу для побудови індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: підприємництво сільського господарства; індикатор сталого розвитку; індекс сталого розвитку.

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Іванченко Віталій Олександрович - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4014-0780>

Постановка проблеми. Посилений антропогенний тиск на довкілля внаслідок беззупинного зростання масштабів господарської діяльності, порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі та постійний

вплив науково-технічного прогресу на екологію зумовлюють загострення соціально-економічних проблем. Постійний ріст забруднення довкілля продуктами виробничої діяльності, хімізації виробництва та його інтенсифікації призводить до зменшення біорізномаття і невідновлюваних сировинних та енергетичних ресурсів, площ лісів, водойм і

© О. Г. Шпикуляк, В. О. Іванченко, 2020

родючих земель. Усе це негативно впливає на добробут і здоров'я населення та обмежує можливості майбутніх поколінь.

Вирішенням вказаних проблем може стати концепція сталого розвитку, яка сьогодні вирізнялася однією з основних у побудові відносин у суспільстві. Ця концепція поєднує в собі три складові - розвиток економіки, екології та суспільства. Процес взаємодії зазначених трьох складових повинен бути гармонійним. Кожна складова має забезпечити зростання своїх показників та не перешкоджати іншим складовим, а в найприйнятнішому варіанті - доповнювати інші складові. Тобто сталий розвиток виступає комплексним питанням, що у своїй більшості формує політику держави, адже Україна підтримала забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації [11, 12]. Разом із тим на сьогодні залишається недостатньо дослідженим питання оцінки результатів діяльності господарюючих суб'єктів у контексті сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація засад сталого розвитку має практичну цінність для людства і становить науковий інтерес для багатьох дослідників. У свою чергу сталий розвиток стосується сільськогосподарського підприємництва, що відзначено численними працями таких авторів, як І. Іртищева, Ю. Хвесик, М. Стегней, М. Кісіль, О. Котикова, Ю. Лупенко, А. Тихонов, Т. Усюк, М. Хвесик, І. Бистряков та ін. Вважається, що Концепція сталого розвитку зародилася й набула поширення як екологічний розвиток соціально-економічних відносин у глобальному вимірі. Усі сценарії сталого розвитку розроблялися та впроваджувалися виключно для всього суспільства, для всієї економіки тієї чи іншої країни [21]. Із часом більшість науковців зрозуміли, що сталий розвиток країни можливий лише за сталого розвитку її складових - галузей економіки, екології, суспільства, конкретного регіону чи території тощо. Відповідно можна стверджувати, що подальший розвиток теорії сталого розвитку вивів нову метапросторову дослідницьку парадигму сталого розвитку, яка спрямувала дослідження передусім на пошук форм і методів гармонізації інтересів суб'єктів господарювання, влади, населення, всіх учасників господарської системи [17]. Тобто ця нова хвиля досліджень у теорії сталого розвитку направлена на сталий розвиток окре-

мих регіонів (окремих областей України, сільських територій і т.ін.) [2, 8, 16] або окремих видів економічної діяльності (сільське господарство, промисловість, транспорт, освіта та ін.) [5, 6, 9], чи суб'єктів господарювання (фермерські господарства, кооперативи, аграрне підприємництво тощо) [3]. Проте критичним у аналізі сталого розвитку виявилась аналітична інтерпретація результатів. Комплексну оцінку сталого розвитку за допомогою індикаторів та індексів досліджували науковці як в Україні [4, 14, 15], так і за кордоном [18-20]. Разом із тим частина питань стосовно аналізу показників сталого розвитку підприємництва сільського господарства ще залишилася не висвітленою та потребує дослідження.

Мета статті - розкрити теоретико-методичні підходи до формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання показників функціонування підприємництва в сільському господарстві, насамперед аналіз та синтез. Також для характеристики діяльності господарюючих суб'єктів у сільському господарстві застосовували емпіричні методи пізнання, такі як опис, вимірювання та порівняння; для аналізу впливу показників сталого розвитку підприємництва на економіку - моделювання та кореляційно-регресійний методи.

Виклад основних результатів дослідження. Визначення складових сталого розвитку та їхній вплив на розвиток підприємництва і характеристика впливу розвитку підприємництва на складові сталого розвитку залежать від концептуального підходу в розрахунках, які базуються на певній методології та застосуванні певних методів.

Комплексна характеристика показників та інтерпретація їх як таких, що висвітлюють процес сталого розвитку, виступає основною метою запровадження ряду індикаторів й індексів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. Зміна того чи іншого індикатора чи індексу характеризуватиме процес сталого розвитку.

Загальні індекси та індикатори сталого розвитку вперше були розроблені для характеристики викладених у «Декларації тисячоліття» цілей розвитку [1]. Ці показники охоплювали 18 цілей та 48 індикаторів, що стосувалися питань скорочення бідності,

освіти, охорони здоров'я, екологічної стійкості, а також створення глобальних партнерств між країнами.

Україна представила «Цілі сталого розвитку 2016-2030» 15 вересня 2017 р. [10] та на законодавчому рівні їх затвердила в 2019 р. [13]. Враховуючи широкий спектр інформаційних, статистичних та аналітичних матеріалів, національна система цілей сталого розвитку включає 17 цілей, 86 завдань розвитку та 172 показники для моніторингу їх виконання (індикатори).

Індикатори та індекси сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві повинні корелюватися з індексами та індикаторами, що розроблені для характеристики процесу сталого розвитку країни, і задовольняти ряд вимог:

- мати класифікацію за окремими блоками (екологічні, соціальні, економічні, економіко-екологічні, еколого-соціальні, соціально-економічні;

- поєднувати екологічні, економічні й соціальні показники в процесі розрахунку індексу сталого розвитку сільського господарства;

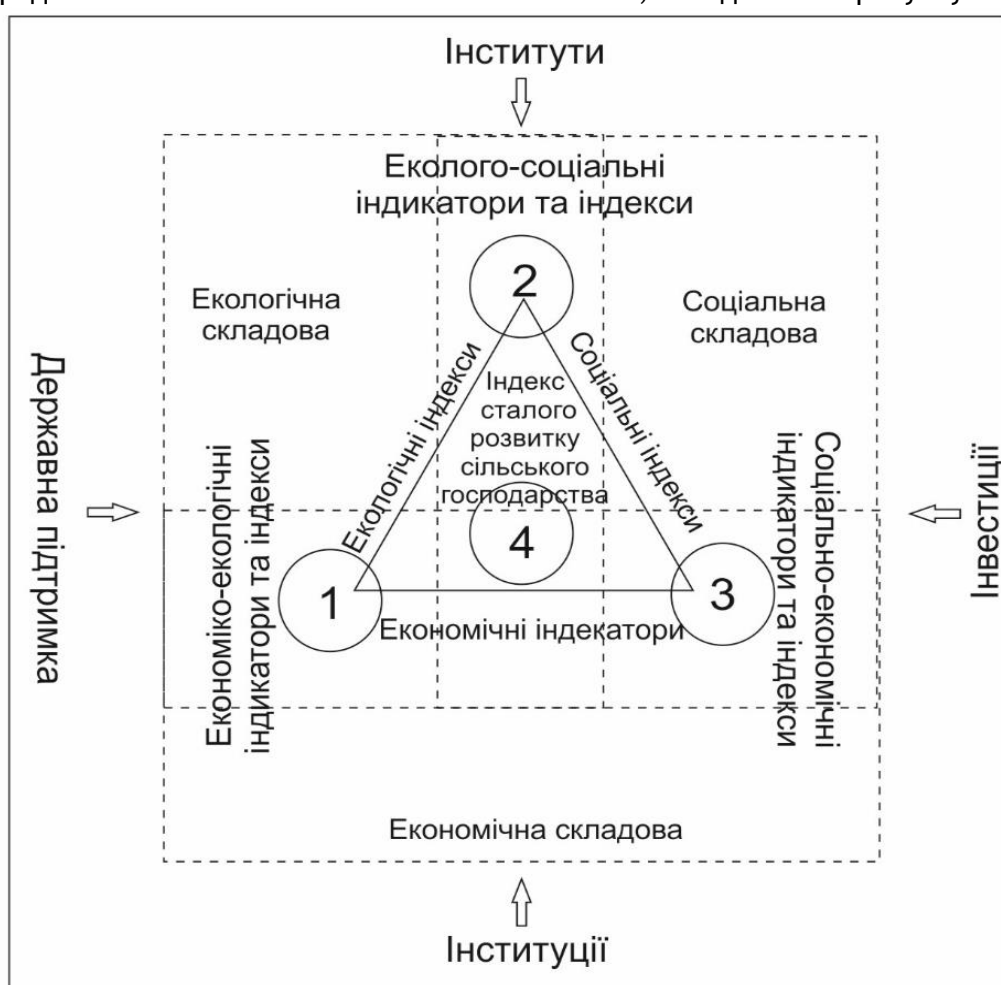
- мати кількісне вираження;

- базуватися на наявній національній системі статистичної інформації;

- бути репрезентативними для міжрегіональних зіставлень;

- бути порівнюваними в часовій динаміці.

Загалом побудова індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві повинна відбуватися за схемою, наведеною на рисунку.

- 1 - Формування понятійно-категорійного апарату та методичної бази сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві;
- 2 - Впровадження індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва;
- 3 - Визначення основних показників;
- 4 - Контроль показників сталого розвитку.

Схема побудови індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві

Джерело: Розроблено авторами.

За наведеною схемою індикатори та індекси можливо розділити на три великі групи, які характеризують економічну, екологічну та соціальну складові сталого розвитку. Кожна із цих груп на основі статистичної інформації формує свої індикатори, що слугують показниками поточного стану та зміни оціночних ефектів, динаміки інституціональних трансформацій тощо, які вказують на відповідні характеристики й засвідчують взаємопов'язаність факторів, ресурсів і результату [13, с. 13] Розраховуються такі індикатори в кількісному вираженні.

У свою чергу, на основі результатів сформованих індикаторів визначають екологічні, соціальні та економічні індекси, які характеризують уже якісний склад змін у процесі сталого розвитку.

На перетині економічного й екологічного блоків розраховують показники економіко-екологічних індикаторів й індексів, які надають кількісну та якісну характеристику економіко-екологічним і еколого-економічним явищам та процесам.

Наступним, на перетині екологічного і соціального блоків, аналізують показники еколого-соціальних індикаторів та індексів, які надають кількісну та якісну характеристику еколого-соціальним і соціально-екологічним явищам та процесам.

На перетині соціального й екологічного блоків досліджують показники соціально-економічних індикаторів та індексів.

Після того, як визначено із складом основних складових розрахунків, вводять індикатори й індекси сталого розвитку підприємства та проводять відповідні розрахунки. Основні індекси та індикатори можливо дослідити шляхом проведення розрахунків на підставі статистичних даних. Загальним результатом таких розрахунків, що може надати комплексну оцінку самому процесу, є виведений окремо інтегральний індекс сталого розвитку, який чітко може вказати на ступінь, обсяги та якість сталого розвитку.

Щоб бути впевненим у тому, що процес сталого розвитку таки відбувається, потріб-

но постійно проводити моніторинг індексів та індикаторів сталого розвитку із постійним контролем показників.

Також на процес формування індикаторів й індексів сталого розвитку підприємництва постійно впливають інститути та інституції. Тобто постійний вплив інституціонального механізму ринку і суспільства спонукає до формування інформаційно-аналітичної бази розрахунку економічних, соціальних та екологічних співвідношень, які надають характеристику динаміки зміни стану й ролі підприємств у розбудові сталого розвитку [13].

У процесі розрахунку індикаторів та індексів сталого розвитку підприємництва вагомий вплив має державна підтримка підприємства. Саме підтримка держави може стати основним вектором розвитку підприємства в сільському господарстві та за рахунок податкових пільг, дотацій чи доплат спрямувати розвиток підприємства у більш вигідну площину з потужнішим розвитком тваринництва чи садівництва тощо.

Менш вагомим, але також значущим у процесі дослідження індексів та індикаторів сталого розвитку підприємства в сільському господарстві слід вказати рівень інвестиційної привабливості. Це у свою чергу може зорієнтувати розвиток підприємства на внутрішнього чи зовнішнього споживача із залученням фінансування за рахунок інвестицій.

У світовій практиці прийнято розділяти індекси й індикатори сталого розвитку за складовими [4, 20], а саме екологічною, соціальною та економічною. Розроблена національна система показників сталого розвитку також розділяється на ці три складові. Отже, індикатори сталого розвитку підприємства в сільському господарстві повинні відповідати затвердженим цілям сталого розвитку України та виступати частиною розрахунків системи національних показників сталого розвитку. На нашу думку, для сталого розвитку підприємства у сільському господарстві серед великої кількості індикаторів та індексів сталого розвитку критичними є показники, наведені в таблиці.

Перелік основних індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві за складовими

Складові	Показник
Екологічна	Показник обсягів застосування хімічних речовин у виробництві продукції підприємництва в сільському господарстві
	Показник застосування підприємництвом ощадливих технологій в сільському господарстві
	Показник розміру викидів у навколишнє середовище підприємництвом у сільському господарстві
	Показник застосування екологічно чистих технологій підприємництвом
	Показник зменшення витрат води
	Показник застосування у виробництві крапельного зрошення
	Показник застосування системи водоочищення підприємництвом у сільському господарстві
	Показник кількості виготовленого альтернативного палива підприємництвом у сільському господарстві
	Показник застосування енергоощадних технологій підприємництвом у сільському господарстві
	Показник застосування відновлювальної енергетики підприємництвом у сільському господарстві
Соціальна	Показник кількості новостворених підприємств та зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за видом діяльності сільське господарство
	Показник кількості нових робочих місць у сільському господарстві
	Показник рівня заробітної плати в підприємствах сільського господарства
	Показник рівня доходу фізичних осіб-підприємців, що працюють у сільському господарстві
	Показник кількості зайнятих жінок у сільському господарстві
	Показник кількості жінок-господарів сільськогосподарських підприємств
	Показник травматизму в сільському господарстві
	Показник підвищення кваліфікації працівниками підприємства, що працює в сільському господарстві
Економічна	Показник ВВП сільськогосподарської продукції, що виробляється підприємництвом у сільському господарстві
	Показник кількості експорту сільськогосподарської продукції, здійснене самим товаровиробником
	Показник кількості нового виробництва продукції з високою часткою доданої вартості
	Показник застосування підприємництвом інноваційних технологій в сільському господарстві
	Показник застосування інноваційних технологій підприємцями в сільському господарстві
	Показник оновлення основних засобів підприємства в сільському господарстві
	Показник зносу основних засобів (амортизації), що знаходяться на балансі підприємства в сільському господарстві
	Показник кількості збудованих складських приміщень
	Показник кількості інвестицій у сільське господарство

Джерело: Розроблено авторами.

Серед екологічних індикаторів основними виокремлюються такі, що характеризують стан ґрунтів, їх ерозію і стан меліорації, динаміку врожайності та виготовлення продукції підприємцями в сільському господарстві з розрахунку на одну господарючу одиницю та на 1 га сільськогосподарських угідь. Також критичними тут виступають показники стану і динаміки населення в сільській місцевості, забезпечення останнього продуктами землеробства, рівня доходу на душу

населення тощо. Такі показники досліджують шляхом проведення розрахунків на підставі статистичних даних про площі сільськогосподарських угідь, їх стан, динаміку врожайності та ряду інших порівняно зі значенням приросту кількості сільського населення, підприємництва в сільському господарстві та площі, що обробляється цими підприємцями в сільському господарстві.

Економічна складова сталого розвитку підприємства у сільському господарстві

характеризує витрати на виробництво сільськогосподарської продукції, продуктивність виробництва, землесміність та землевіддачу, а також забезпеченість енергетичними потужностями підприємництва в цілому та з розрахунку на 100 га посівних площ. Крім цього, інформативний також індикатор динаміки валової продукції, рівня рентабельності та виходу продукції рослинництва і тваринництва відповідно з розрахунку на 100 га сільгоспугідь. Показники економічної складової також розраховуються на підставі статистичних даних щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємництва в сільському господарстві з розрахунку на одиницю підприємництва.

Серед соціальної складової інформативними слід вказати показники приросту кількості працюючих, фізичних осіб-підприємців та різних підприємницьких структур, що працюють у сільському господарстві. Також критичними визначено показники приросту нових робочих місць та приросту заробітної плати в сільському господарстві. Показники соціальної складової досліджують шляхом проведення розрахунків на підставі статистичних даних щодо якісних та кількісних оцінок сільського населення.

Усі розрахунки індикаторів сталого розвитку підприємництва спираються на наявну систему національної статистики і не потребують значних витрат для збору інформації та проведення розрахунків.

Застосування одночасного аналізу екологічних, соціальних та екологічних індикаторів можуть надати інформацію про отримані результати, а також можливість сформулювати більш правильний логічний та перевірений висновок. Завдяки комплексному підходу формується єдиний показник із чіткими параметрами та характеристиками й висновок виводиться на основі застосування індексного методу, що характеризує всі показники одночасно. Тобто основні показники, що характеризують сталий розвиток підприємництва за екологічною, соціальною та економічною складовими, а також за комплексними показниками економіко-екологічного, еколого-соціального і соціально-економічного розвитку підприємництва розраховують за допомогою агрегатних індексів та інтегрального показника сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Індекс сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві виступає інтегра-

льним показником, що характеризує зміну стану підприємництва в сільському господарстві, з урахуванням впливу розвитку підприємництва на екологію, розвитку соціального та людського капіталів у складі підприємництва сільського господарства та економічного розвитку підприємництва.

Висновки. Індикатори сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві характеризують стан його розвитку в трьох основних складових - екологічній, соціальній та економічній. Основні показники індикаторів слугують базою для розрахунку індексів складових сталого розвитку, а також інтегрального показника - індексу сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. Показники (індекси та індикатори) сталого розвитку підприємництва являють собою частину показників цілей сталого розвитку України на період до 2030 р., що у свою чергу виокремлюється однією з важливих характеристик у комплексній оцінці розвитку країни.

Усі розрахунки показників сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві базуються на аналізі статистичної звітності та зведених статистичних показниках діяльності підприємництва в сільському господарстві. При визначенні індикаторів та індексів сталості розвитку підприємництва максимально використовуються вже існуючі загальнодержавні та галузеві системи моніторингу й оцінки стану національної економіки, адаптовані до аналізу стану розвитку підприємництва в сільському господарстві з можливістю їх доповнення та повної інтеграції.

Систему індикаторів, за допомогою яких можна оцінити окремі аспекти розвитку підприємництва, класифікують за групами - екологічні, соціальні та економічні. У свою чергу кожен такий показник базується на розрахунках основних статистичних даних щодо соціального стану, екології та економіки підприємництва.

Усі індекси побудовані за методами інтегральних й агрегованих індексів, що надає комплексну інформацію про розвиток підприємництва в сільському господарстві та країни в цілому. Найінформативнішим, що надає інформацію про загальний стан розвитку підприємництва в сільському господарстві, визначено індекс сталого розвитку підприємництва. Такий характеризує зміну стану підприємництва в сільському господарстві, з урахуванням впливу розвитку під-

приємництва на екологію, розвитку соціального та людського капіталів у складі підприємства сільського господарства та економічного розвитку підприємства.

Список бібліографічних посилань

1. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи ООН от 8 сентября 2000 года. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621 (дата звернення: 19.08.2019).
2. Іртишчева І. О., Хвесик Ю. М., Стегней М. І. Децентралізація системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2015 № 4. С.64-70.
3. Кісіль М. І., Гарбар В. В. Теоретичні та практичні аспекти формування стратегій сталого розвитку фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 35-43.
4. Котикова О. І. Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 24-32.
5. Лебедєв І. Сталій розвиток туризму: досвід Європейського союзу і завдання для України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 3(67). С.162-173.
6. Лузан О. Ю. До питання формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємства. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С.106-111.
7. Лупенко Ю. О. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
8. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 7-10.
9. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 9-18.
10. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. 176 с. URL : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>.
11. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 01.09.2020).
12. Про Цілі сталого розвитку в Україні - Національні консультації. URL : <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments> (дата звернення: 01.09.2020).
13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 03.02.2020).
14. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ. 2020. 60 с.
15. Тихонов А. Г., Гребенюк Н. В., Тихоненко О. В. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація екологічного. *Землепорядкування*. 2003. № 1. С. 15-20.
16. Усюк Т. В., Фаріон Л. В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 64-70.
17. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. *Економіка України*. 2012. № 6. С. 4-12.
18. Casini M. et al. Sustainable Development Goals indicators: A methodological proposal for a Multidimensional Fuzzy Index in the Mediterranean area. *Sustainability*. 2019. № 11.4. P. 1198.
19. Kılıç Ş. Sustainable development of energy, water and environment systems index for Southeast European cities. *Journal of cleaner production*. 2016. № 130. P. 222-234.
20. Strezov V., Evans A., Evans T. J. Assessment of the economic, social and environmental dimensions of the indicators for sustainable development. *Sustainable development*. 2017. № 25.3. P. 242-253.
21. WCED, Special working session. World commission on environment and development. Our common future, 1987, 17: 1-91.

References

1. Deklaracija tysjacheletija Organizacii Ob#edinennyh Nacij Utverzhdjena rezoljuciej 55/2 General'noj Assamblei OON ot 8 sentjabrja 2000 goda [United Nations Millennium Declaration Adopted by UN General Assembly Resolution 55/2 from September 8, 2000]. (2000). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621 [In Russian].
2. Irtysheva, I.O., Khvesyk, Yu.M., Stehnei, M.I. (2015). Detsentralizatsiia systemy upravlinnia v zabezpechnni staloho rozvytku silskykh terytorii [Decentralization of the management system in ensuring sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 64-70 [In Ukrainian].
3. Kisil, M.I., Harbar, V.V. (2015). Teoretychni ta praktychni aspekty formuvannia stratehii staloho rozvytku fermerskykh hospodarstv [Theoretical and practical aspects of forming strategies for sustainable development of farms]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 35-43 [In Ukrainian].
4. Kotykova, O.I. (2017). Monitorynh ta otsinka stalosti rozvytku silskohospodarskoho zemlekorystuvannia rehioniv Ukrainy [Monitoring and assessment of sustainability of agricultural land use development in the regions of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 24-32 [In Ukrainian].
5. Lebediev, I. (2018). Stalyi rozvytok turyzmu: dosvid Yevropeiskoho soiuзу i zavdannia dlia Ukrainy [Sustainable tourism development: the experience of the European Union and the challenges for Ukraine]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 3(67), pp. 162-173 [In Ukrainian].
6. Luzan, O.Yu. (2014). Do pytannia formuvannia mekhanizmu instytutsiinoho zabezpechennia staloho rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva [On the formation of a mechanism for institutional support for sustainable development of agricultural entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 106-111 [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O. (2017). Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist [Development of small agricultural enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O. (2017). Stan ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [Status and prospects of sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 7-10 [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V. (2018). Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Investment support of innovative development of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 9-18 [In Ukrainian].
10. Natsionalna dopovid «Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina». [National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine"]. (2017). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Retrieved from: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku> [In Ukrainian].
11. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina - 2020» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku # 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020": Decree of the President of Ukraine from January 12, 2015 No. 5/2015]. (2015). Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [In Ukrainian].
12. Pro Tsili staloho rozvytku v Ukraini - Natsionalni konsultatsii [On the Sustainable Development Goals in Ukraine - National Consultations]. Retrieved from: <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments> [In Ukrainian].
13. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 # 722/2019 [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine from 30.09.2019 No. 722/2019]. (2019). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

15. Tykhonov, A.H., Hrebenuk, N.V., Tykhonenko, O.V. (2003). Naukovi zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia: indykatsiia ekolohichnoho [Scientific principles of sustainable land use development: an indication of ecological]. *Zemlevporiadkuvannia*, 1, pp. 15-20 [In Ukrainian].
16. Usiuk, T.V., Farion, L.V. (2018). Metodichni pidkhody do otsinky efektyvnosti rozvytku silskykh terytorii za umov stalosti [Methodical approaches to evaluation of the development efficiency of rural areas in terms of sustainability]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 64-70 [In Ukrainian].
17. Khvesyk, M., Bystriakov, I. (2012). Paradyhmalnyi pohliad na kontsept staloho rozvytku Ukrainy [A paradigmatic view of the concept of sustainable development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 6, pp. 4-12 [In Ukrainian].
18. Casini, M., et al. (2019). Sustainable Development Goals indicators: A methodological proposal for a Multidimensional Fuzzy Index in the Mediterranean area. *Sustainability*, 11.4., pp. 1198 [In English].
19. Kilkis, S. (2016). Sustainable development of energy, water and environment systems index for Southeast European cities. *Journal of cleaner production*, 130, pp. 222-234 [In English].
20. Strezov, V., Evans, A., Evans, T.J. (2017). Assessment of the economic, social and environmental dimensions of the indicators for sustainable development. *Sustainable development*, 25.3., pp. 242-253 [In English].
21. WCED, Special working session. World commission on environment and development. Our common future (1987). 17: 1-91 [In English].

Shpykuliak O. H., Ivanchenko V. O. Formation of indices and indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture: theoretical and methodological approaches

The purpose of the article is to reveal the features of theoretical and methodological approaches to the formation of indices and indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture.

Research methods. *The research uses dialectical methods of scientific knowledge of the formation of indices and indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture, primarily analysis and synthesis. Empirical methods of cognition, such as description, measurement and comparison, were also used to characterize the quantitative indicators of indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture. Statistical index and correlation-regression methods were used for the analysis of sustainable development indices.*

Research results. *In the process of disclosing theoretical and methodological approaches to the formation of indices and indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture, it is established that in determining indicators and indices of sustainable development of entrepreneurship should make maximum use of existing national and sectoral systems for monitoring and assessing the national economy integration with the possibility of their supplementation and full integration. All calculations should be performed by analyzing statistical reporting and summary statistical indicators of entrepreneurship in agriculture.*

The system of indicators with which to judge the individual aspects of business development should be built by dividing it into groups - environmental, social and economic.

All indices should be built on the methods of integrated and aggregate indices, which can be used to comprehensively judge the development of entrepreneurship in agriculture and the country as a whole. Such indicators should be divided into economic-ecological, ecological-social, socio-economic groups and a separate index of sustainable development of entrepreneurship in agriculture.

Scientific novelty. *The main theoretical and methodological approaches to the formation of indices and indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture are revealed and the scheme of their construction is proposed and the list of the main indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture by components is given.*

Practical significance. *The presented theoretical and methodological approaches should be used as a basis for building indices and indicators of sustainable business development. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 21.*

Keywords: *agricultural entrepreneurship; sustainable development indicator, sustainable development index.*

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Ivanchenko Vitalii Oleksandrovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor's degree of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4014-0780>

Шпикуняк А. Г., Иванченко В. А. Формирование индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве: теоретико-методические подходы

Цель статьи - раскрыть теоретико-методические подходы к формированию индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве.

Методика исследования. *В процессе исследования использованы диалектические методы научного познания формирования индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве, прежде всего анализ и синтез. Также для характеристики количественных показателей индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве применены эмпирические методы познания, такие как описание, измерения и сравнения; для анализа индексов устойчивого развития - статистический индексный и корреляционно-регрессионный методы.*

Результаты исследования. В процессе раскрытия теоретических и методических подходов к формированию индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве установлено, что при определении индикаторов и индексов устойчивости развития предпринимательства следует максимально использовать уже существующие общегосударственные и отраслевые системы мониторинга и оценки состояния национальной экономики с возможностью их дополнения и полной интеграции. Все расчёты проводить анализируя статистическую отчетность и сводные статистические показатели деятельности предпринимательства в сельском хозяйстве. Систему индикаторов, с помощью которых можно оценить отдельные аспекты развития предпринимательства, формировать, разделить её на группы - экологические, социальные и экономические. Все индексы строить по методам интегральных и агрегированных индексов, с помощью которых можно комплексно оценить развитие предпринимательства в сельском хозяйстве и экономике страны в целом. Такие показатели целесообразно разделить на экономико-экологические, эколого-социальные, социально-экономические группы и отдельно выделить индекс устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве.

Элементы научной новизны. Раскрыты основные теоретико-методические подходы к формированию индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве, предложена схема построения индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства, приведён перечень основных индикаторов устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве по составляющим.

Практическая значимость. Освещённые теоретико-методические подходы целесообразно применять в качестве базы для построения индексов и индикаторов устойчивого развития предпринимательства. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: предпринимательство сельского хозяйства; индикатор устойчивого развития, индекс устойчивого развития.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Иванченко Виталий Александрович - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4014-0780>

Статья надійшла до редакції 21.08.2020 р.

Фахове рецензування: 04.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Иванченко В. О. Формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві: теоретико-методичні підходи. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 114 – 122. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009114>

Shpykuliak, O.H. & Ivanchenko, V.O. (2020). Formuvannia indeksiv ta indykatoriv staloho rozvytku pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi: teoretyko-metodychni pidkhody [Formation of indices and indicators of sustainable development of entrepreneurship in agriculture: theoretical and methodological approaches]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 114 – 122 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009114>

* * *